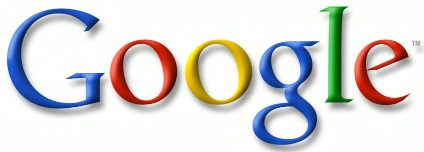

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

RECENSUIT, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER, Emeritus Rhetoricæ Professor in Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis Paris.

TOMUS PRIMUS.

PARS ALTERA.

PARISIIS,

Apud P. M. NYON, in foro Mazarinæo, ſub ſigno Sanctæ Monicæ.

M DCC LXXX.

EPITOME

LIBRI SEXTI LIVIANI.

Res adversùs Æquos & Volscos & Prænestinos prosperè gestas continet. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco (1) cognomen esset. C. Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur: eamque legem cum magna contentione repugnantibus Patribus, quum eidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt: & primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

1 *Cognomen*] Hîc pro voce *cognomen* reponendum est procul dubio *nomen* aut *prænomen*.

LIBER VI.

U.c.365. a.C.387. I. QUÆ ab condita urbe Roma (1) ad captam eamdem urbem Romani ſub regibus primùm, conſulibus deinde ac dictatoribus, decemviriſque, ac tribunis conſularibus geſſere, foris bella, domi ſeditiones, quinque libris expoſui: res quum vetuſtate nimiâ obſcuras, veluti quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quòd & (2) raræ per eadem tempora litteræ fuere, una cuſtodia fidelis memoriæ rerum geſtarum; &, quòd etiam ſi quæ in commentariis pontificum, aliiſque publicis privatiſque erant monumentis, incenſâ urbe pleræque interiere. (3) Clariora deinceps certioraque, ab ſecunda origine velut ab ſtirpibus lætiùs feraciúſque renatæ urbis, geſta domi militiæque exponentur. Ceterùm quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe ſtetit; neque eum abdicare ſe dictaturâ, (4) niſi anno circumacto, paſſi ſunt. Comitia in inſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs

Clarior jam certiorque Hiſtoria Romana.

1 *Ad captam eamdem urbem*] Dele poſtremam vocem, quæ nullo modo neceſſaria eſt.

2 *Raræ ... litteræ fuere*] Vix quidquam literis conſignabatur.

3 *Clariora deinceps*] Diſtinctiora, notiora, & certiora erunt, quæ deinceps exponentur geſta domi militiæque, ab ſecunda origine urbis; quæ, velut arbor exciſa lætiores ab ſtirpibus feracioreſque ramos rurſum emittit, ita poſt cladem fœcundiore virtutum magnarumque rerum proventu refloruit.

4 *Niſi anno circumacto*] Circumacto anno currente, ut dictator pariter cum tribunis militum magiſtratum deponeret. Quod probant verba, proximè ſequentia.

esset, non placuit : res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primùm magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quòd legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset : cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum : P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re priùs quàm de religionibus senatum consuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri quæ comparerent, jusserunt : (5) alia ex eis edita etiam in vulgus ; quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maximè, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum (6) de *diebus religiosis* agitari cœptum, diemque ante diem xv. Kalendas Sextiles duplici clade insignem (quo die ad Cremeram Fabii cæsi : quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœdè pugnatum) a posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemque rei nulli publicè privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quòd postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, (7) neque inventâ pace deûm post diem

U.c.365. a.C.387.

Q. Fabius accusatus moritur.

U.c.366. a.C.386.

L. Valerio II. &c. Tr. Mil.

5. *Alia ex eis*] Alia earum legum capita publicarunt, quæ ad sacra pertinebant suppressa.

6 *De diebus religiosis*] Religiosi dies dicuntur, tristi omine infames impeditique, in quibus & res divinas facere, & rem quampiam novam exordiri temperandum est.

7 *Neque inventâ pace*

U.c.366. a.C.386. tertium objectus hosti exercitus Rom. esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum; inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad exstinguendum nomen Rom. arma ceperant; hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant: novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, (8) per annos prope centum, nunquam ambiguâ fide in amicitiam populi Rom. fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solùm apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Rom. laborare; placuit eisdem auspiciis defendi remp. quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, (9) in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit: partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit: tribuni militum his A. Manlius, illis qui adversùs Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositi: tertiam partem

Camillus dictator III.

deûm] Et, licèt nulla impetrata essent signa propitiæ deûm voluntatis.

8 *Per annos prope centum*] Latini, per centum & duodecim annos; Hernici, per octo supra nonaginta, in fide manserant.

9 *In verba sua juratos centuriaret*] In centurias distribueret, postquam juravissent se jussu Camilli dictatoris conventuros, neque injussu abituros.

U.c.366. a.C.386.

Volſcorum caſtra capit.

ipſe ad Volſcos duxit: nec procul ab Lanuvio (*ad* (1) *Macium* is locus dicitur) caſtra oppugnare eſt adortus. Quibus ab contemptu (quòd prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent, ne quâ intrare ad munimenta hoſtis poſſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit: & fortè erat vis magna venti verſa in hoſtem: itaque non aperuit ſolùm incendio viam, ſed flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis, ita conſternavit hoſtes, ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quàm tranſcendentibus ſepem incendio abſumptam fuerat. Fuſis hoſtibus cæſiſque, quum caſtra impetu cepiſſet dictator, prædam militi dedit, quo minùs ſperatam a minimè largitore duce, eo militi gratiorem. Perſecutus deinde fugientes quum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos (2) ſeptuageſimo demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Æquos tranſiit, & ipſos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppreſſit; nec caſtra modò, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Rom. Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium ſocios populi Rom. obſidebat: quorum legati opem rebus affectis orantes, quum ſenatum adiſſent, decretum (3) tulere, ut dicta-

Sutrium a Tuſcis captum recipit.

1 *Macium*] Unde tribus *Macia*.

2 *Septuageſimo demum anno*] Numerus mendoſus: legendum videtur, *ſeptimo & centeſimo*.

3 *Tulere*] Abſtulere, impetravere.

U.c.366. a.C.386. tor primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque (4) paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus traditâ, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo fortè tempore Camillus cum exercitu Rom. intervenit: cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultimâ expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos jussit; *Etruscis se luctum lacrymasque ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium: quum pro se quisque tenderent ad portas, si quâ fortè se in agros ejicere possent; clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii quos fortè armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prœlium inirent: quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi, poni arma, & parci inermi jussissent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam quibus animi (5) in spe ultima obstinati ad

4 *Paucitas oppidanorum*] Oppidani, qui pauci erant.

5 *In spe ultima*] Tum quum spes ultima eis fuerat in armis & certamine sita.

decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma; inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa, oppidum ante noctem redditum Sutrinis, inviolatum, integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat. U.c.366. a.C.386.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longè plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit: quibus sub hasta venumdatis, tantum æris redactum est, ut pretio pro auro matronis persoluto, ex eo quod supererat tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli, (6) ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium, Capenatiumque, ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. (7) Revocati quoque in urbem senatusconsulto a Veiis, qui ædificandi Romæ pigritiâ, occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. Et primò fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta, capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma quum frequentiâ crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis; & rep. impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usûs) festinantibus ad effectum operis: intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita: creati Triumphat.

6 *Ante Capitolium incensum*] Syllanis temporibus, anno ab u. c. 669.

7 *Revocati* ... *a Veiis*, qui ... *Veios se contulerant*], Vel dele duas voces *a Veiis*, vel earum loco lege *cives*.

U.c.367. a C.385. T. Quintio, &c. Tr. Mil.

T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintùm, L. Julius Iulus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere; alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit: improvisò adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit: laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos, quum in sex partes divisus exercitus Rom. (8) senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem (9) integro semper certamini paucitas fessos objiceret: cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quàm consilium, segnius fuit: dum cunctantur, jam militum præda erat, nec nisi (1) per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantùm operibus cresceret urbs, (2) Capitolium quoque saxo quadrato substructum est; opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

Capitolii substructio.

V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupatâ, (3) conciones suas frequentare legibus

8 *Senis horis in orbem succederet prœlio*] Ita capesseret prœlium, ut in singula senarum horarum spatia singulæ exercitûs partes sibi in orbem succederent.

9 *Integro semper*] Semper novo, in quo semper adversùs integros hostes dimicandum esset.

1 *Per invidiam*] Ita ut invidia inde oriretur: ita ut odium militis excitaretur in duces.

2 *Capitolium ... saxo quadrato substructum est*] Renovata sunt Capitolii fundamenta, & e saxo quadrato structa.

3 *Conciones suas frequen*

agrariis conabantur: ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primùm, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum* (4) *infestiorem agrum ab nobilitate esse, quàm a Volscis fuerit: ab illis enim tantùm, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eò factas; nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro propter ædificandi curam, & (5) eódem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, (6) ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit: interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertiùm creat: hi ex interregno magistratum occœpere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor (7) ex novis civibus additæ; (8) Stel-

U.c.367. a.C.385. *Tribb. Pl. molitiones.*

U.c.368. a.C.384. L. Papirio, &c. Tr. Mil.

tare] Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

4 *Infestiorem .... esse*] Invadi acriùs, & plebi Romanæ certiùs adimi.

5 *Eódem*] In eamdem rem, i. e. in ædificandum.

6 *Ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit*] Interregnum non inibatur, nisi quando nulli erant in republica curules Magistratus. Patricii coibant, & per se ipsi auspicatò interregem prodebant. Itaque nova planè erant auspicia interregis.

7 *Ex novis civibus*] Vid. supra c. 4.

8 *Stellatina, Tromentina*] *Stellatina* tribus ab agro;

U.c.363. a.C.384. latina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli curâ, quòd Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextùm, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco: quòd fugientium ex agro Pomptino agmen repentè illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum; (9) eo abnuentes publicum fuisse consilium, quòd non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella: itaque senatus diis agere gratias, quòd Camillus in magistratu esset. *Dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset*: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium; nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod ma-*

U.c.369. a.C.383. M. Furio Camillo V. &c. Tr. Mil.

Antiates in armis.

Camillo regimen omnium rerum collegæ permittunt.

sive campo Stellate dicta est; non eo qui in Campania, sed eo qui in Etruria fuit inter Capenam & Veios. *Sabatina* a Sabate lacu, qui itidem in Etruria. *Tromentina*, a Tromento campo. Tromentum campum vo- lunt & ipsum in Etruria fuisse. *Arniensem*, ab Arno, Etruriæ fluvio dictam existimant.

9 *Eo abnuentes*] Eâ ratione nitentes ut abnuerent...

jestati ejus viri concessissent. Collaudatis ab senatu U.c.369.
tribunis, & ipse Camillus, confusus animo gra- a.C.383.
tias egit. *Ingens*, inde ait, *onus a populo Rom. sibi, qui se dictatorem* (1) *jam quartùm creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum, annisurum, ut* (2) *tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quàm periculi esse: se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam remp. esse. Te*, inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique legiones mecum adversùs Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Etruria se interim, ut nuper; sive* (3) *nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex* (4) *causariis senioribusque a L. Quintio scribatur, mœnibusque præsidio sit.*

1. *Jam quartùm*] Immo tertiùm. *Quartùm* dictator fit infra 38. *Quintùm* autem ad finem hujus libri 42. Nisi fortè dictatorem se quodammodo creari dicit, quum & a senatu & a collegis velut dictatoria potestas sibi permittitur.

2 *Tanto de se consensu civitatis*] Hæc absolutè dicta intellige. Quum tantus sit de se consensus civitatis: quum cives tam unanimi consensu de se (Camillo) bene judicent.

3 *Nova hæc cura*] Hi qui novam nobis sollicitudinem creant.

4 *Causariis*] Quibus, ob imbecillam valetudinem, vacatio militiæ esse debuisset.

U.c.369. A.C.383. *L. Horatius, arma, tela, frumentum,* (5) *quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Servi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare* Patres *& de bello, & de pace, universaque rep.* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reip. si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potiùs in medium, quàm ex communi ad se trahentes.*

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quò non Volscorum modò juventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutinâ pace populis: itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque &* (6) *resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos, & ægrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse;* in equum insilit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc; quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud quàm perpetua materia virtutis gloriæque*

Oratio Camilli ad milites.

5 *Quæque belli alia*] Quæque alia belli necessitas poscet. Nisi fortè hic locus videbitur aliquid celare vitii.

6 *Resistentes*] Identidem sistentes gradum.

vestræ? Vos contra, me duce (ut Falerios Veiosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modò trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Etruria egistis. An me, quòd non dictator vobis sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? Neque ego maxima imperia in vos desidero; & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet: neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus quæ in priora attulimus, eumdem eventum exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient. U.c.369. a.C.383.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *infer miles*, clamitans, *signum*: quod ubi vidêre, ipsum Camillum, jam ad munera corporis senectâ invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato: *Sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt, idque ut repeteretur, concitatos antesignanos: ibi primùm pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantùm aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantùm militum movebat excitata præsentiâ ducis, sed quòd Volscorum animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli fortè oblata species: ita quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. Maximè id evidens fuit, quum in lævum cornu prope jam pulsum, arrepto repentè equo, cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prœlium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turbâ hostium & fugâ impediebatur, & longâ cæde conficienda multitudo tanta

Vincit Volscos.

U.c.369. a.C.383. fesso militi erat: quum repentè ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quàm prœlium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci ubi se desertos ab eis vidêre, quorum fiduciâ rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt: quos primò Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nullâ eruptione impediri videt, minus esse animi ratus in hoste, quàm ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret; cohortatus milites, ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent, *victoriam in manibus esse*; ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus scalis, oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat: *id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli.* Sed quia, nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collegâ, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversùs Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes: eò vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ & velut claustra inde portæque essent, & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet,

Bellum cum Etruscis Sutrium obsidentibus.

(7) Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. Quanquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius Horatiusque (8) successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, ægrè oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tantâ spe scalis capi urbem posse, quàm ut aversis eò hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summâ vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; portâ se, quæ una fortè non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium & in urbe, & per agros est facta: plures a Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere: nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere.

U.c.369. a.C.383.

7 *Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat*] Supra, c. 6. Quintius dicitur præfuisse causariis & senioribus, quem exercitum Camillo traditum fuisse verisimile non est; quum Servilius in urbe castra haberet cum altero exercitu scripto ex validis & junioribus. Sed fortasse inter hos facta erat permutatio exercituum, ut Servilius senior Quintiano exercitui præesset.

8 *Successores Valerio in Volscis missi*] Melius videretur *in Volscos*.

U.c.369. a.C.383. Sutrio recepto; restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

Nepete recipitur. X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum quòd tota hostium erat, sed etiam quòd, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quàm implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere; primò populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis quàm societatis fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant, parcique jussum inermi: Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi, innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. *A Latinis Hernicisque res repetitæ.* Eodem anno, ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quòd suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* (9) Quæ relata Pa-

9 *Quæ relata Patribus*] Hoc responsum relatum Pa-

tribus; magis tempus, quàm causam; non visa belli habere. U.c.370. a.C.382.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum, tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta; bellum a Volscis, adjunctâ Latinorum atque Hernicorum defectione: seditio, unde minimè timeri potuit, a patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio, ægrè ferebat *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantùm jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis verè æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se priùs Capitolium atque arx servata esset: & ille, inter aurum accipiendum & spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos, capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter Patres, non quantùm æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; (1) primùm omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, (2) jam aurâ, non consilio ferri,

A. Manlio II. &c. Tr. Mil.

Bellum Volscum

M. Manlii pravæ molitiones.

tribus visum quidem est idoneam ac legitimam belli causam præbere: sed ab eo tamen indicendo abstinere suasit tempus parum opportunum.

1 *Primùm omnium*] Id est, ante omnia, primo impetu.

2 *Jam aurâ, non consilio*

U.c.370. a.C.382. famæque magnæ malle quàm bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset; (3) fidem moliri cœpit: *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed* (4) *nervo ac vinculis corpus liberum terrent.* Et erat æris alieni magna vis, re damnosissimâ etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed (5) nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

A. Cornelius Cossus dictator.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi quàm foris cernebat, tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoriâ triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quò a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoque succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites: quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit, cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cui-

Unde Volscis & Æquis toties victis suffecerint milites.

ferri] Jam aurâ favoris popularis ferri, non consilio & ratione gubernari.

3 *Fidem moliri*] Labefactare creditarum pecuniarum jura, solutionisque necessitatem.

4 *Nervo*] Nervus est vinculi lignei genus, in quo pedes arctabantur. In nervum ac vincula conjiciebantur debitores a creditoribus suis, si illis addicti a judice fuissent.

5 *Nova consilia*] Consilia novandarum rerum.

que conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, aliâ atque aliâ subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, (6) quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit: ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam a Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero quum auspicatò prodisset, hostiâque cæsâ pacem deûm adorasset; lætus ad milites, jam arma ad (7) propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce primâ capientes processit: *Nostra victoria est, milites*, inquit, *si quid dii vatesque eorum in futurum vident: itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantùm dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adjuvent; deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. Quinti, equitem intentus ad primum ini-*

U.c.370. a.C.382.

Dictatoris oratio ad milites.

6 *Quæ nunc . . . servitia*] Quæ nunc id solum vetat deserta ac sola esse, quòd ea servi Romanorum frequentent.

7 *Propositum pugnæ signum*] Signum illud erat sagum coccineum, quod supra prætorium, sive tabernaculum imperatoris, expandebatur.

U.c.370. a.C.382. *tium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer, invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

Victi Volsci. XIII. Multitudo hostium nullâ re præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omisit. Clamore tantùm, missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat: deinde, postquam cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus: &, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit: postquam jactari arma passim, fugâque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, dato signo, *ne in singulorum morando cæde spatium ad evadendum interim multitudini darent; satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes & (8) justâ cæde conficere hostem posset.* Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam

8 *Justâ cæde*]. Plenâ cæde quæ non carperet hostem, sed conficeret.

juventutis inventi; (9) manifesta fides, publicâ ope Volscos hostes adjutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris; Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexè indicavere. U.c.370. a.C.382.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minimè dubius bellum cum his populis Patres jussuros: quum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, glifcente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat: non enim jam orationes modò M. Manlii, sed facta popularia in speciem, tumultuosa eadem, quâ mente fierent, (1) intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, (2) judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit; vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, *Tum verò ego*, inquit, *nequicquam hac dextrâ Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum*, (3) *in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, (4) librâque & ære libera- *Manliana seditio.*

9 *Manifesta fides*] Quod manifestum argumentum erat.

1 *Intuenda*] Lege *intuenti*: i. e. si quis intueretur, quâ mente fierent.

2 *Judicatum pecuniæ*] Pecuniæ creditæ, nec solutæ nomine damnatum.

3 *In servitutem ac vincula duci*] Addictus creditori debitor sexaginta dies habebatur in vinculis. Ac, nisi interea pactus foret, capite pœnas dabat, aut trans Tiberim peregre venum ibat.

4 *Librâ... & ære liberatum emittit*] Ut liberaretur ille centurio pecuniæ judicatus, & optimo plenissimoque jure emitteretur, oportebat ut eum Manlius emeret; hoc nimirum ritu. Aderat libripens, qui libram tenebat manu: aderant quinque testes, ci-

U.c.370. tum emittit, deos atque homines obtestantem, a.C.382. *ut M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Rom. gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam, & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis, ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates,* (5) *multiplici jam sorte exsolutâ, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse. Videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii operâ; omnia parentum beneficia ab illo se habere; illi devovere corporis, vitæque, ac sanguinis quod supersit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, (6) subjecit præconi: *Ne quem vestrûm*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos (7) quum, omisso discrimine,

ves Rom. puberes. Emptor nummum æreum tenens, ita dicebat: *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneâque librâ.* Deinde æreo nummo percutiebat libram, indeque æs ei dabat, a quo mancipio accipiebat, quasi pretii loco.

5 *Multiplici jam sorte*] Exsolutâ jam per usuras eâ pecuniæ summâ, quæ multis partibus exsuperaret sortem, *i. e.* quod debiti caput erat; usuris sese semper supra sortem quodammodo coacervantibus, eamque quasi deprimentibus, ac vetantibus emergere.

6 *Subjecit præconi*] Præconis voce venalem proponi jussit.

7 *Quum, omisso discrimine*] Lege, *quum jaceret multa, omisso discrimine, vera an vana essent.*

mine, vera an vana jaceret, (8) *thesauros Gallici auri occultari a Patribus* jecit: *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant. Ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, (9) tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse. Itaque (1) exsequebantur quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eò versæ erant omnium curæ; apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore. U.c.370. a.C.382.

XV. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu, in urbem venit: postero die senatu habito, quum satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus eâ multitudine, sellâ in comitio positâ, viatorem ad M. Manlium misit; qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat*,

Dictator in urbem accitus.

Manlium vocat.

8 *Thesauros Gallici auri*] Fortasse huic criminationi ansam præbuerat aurum, quod Gallis ereptum erat, sub Jovis sella positum: quod vulgò notum non fuisse, admodum verisimile est, sed primores Patrum rem inter se silentio pressisse.

9 *Tributo collationem factam*] A matronis collatum fuerat aurum, ut summa pactæ mercedis Gallis conficeret; nullâ tributi mentione factâ.

1 *Exsequebantur*] Instabant, ulteriùs progrediebantur quærendo ....

U.c.370. *quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem,*
a.C.382. *quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, (2) fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantùm abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam, & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut & ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est; in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar a te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *Nec se fefellisse*, ait, *non adversùs Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversùs Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversùs se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversùs plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit*, inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres Conscripti, circumfusa turba lateri meo. Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, (3) intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci; ex eo quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? (4) Sortem aliam ferte, de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quàm ullius,*

2 *Fide incolumi*] Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuum dedissent, amitterent.

3 *Intercedendo*] Spondendo, fidejubendo.

4 *Sortem aliam ferte*] Hæc verba lucem a proximè sequentibus mutuantur. Si enim de capite deduxeris, quod usuris pernumeratum est, sors alia erit; tanto nempe minor, quantum usuris solutum fuerit.

conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suâpte naturâ facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti jubetis potiùs, quàm ponatis? nisi aliqua fraus subest. Quò magis argui præstigias jubetis vestras, eò plus vereor (5) *ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.* U.c.370. a.C.382.

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut (6) peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatûs, (7) oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique dii deæque qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, quâ Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant. Sed (8) invicta sibi quædam pa-

5 *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*] Ne tantâ arte furta vestra occultetis, ut fallatis oculos etiam eorum, qui rem diligentiùs observare velint. *Auferre oculos* propriè dicitur de præstigiatoribus, qui fallunt oculos spectantium.

6 *Peragere verum indicium*] Absolvere cœptum indicium, idque verum probare.

7 *Oblatæque vani furti invidiæ*] Et vocati in invidiam senatûs vanâ, & nullis argumentis nixâ, furti criminatione.

8 *Invicta sibi quædam* ...

U.c.370. a.C.382. tientissima justi imperii civitas fecerat: nec adversùs dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac (9) barbam promisisse, observatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus quàm gloriæ fuit: quippe *domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste*, fremebant: *unum defuisse tantùm superbiæ, quòd non M. Manlius ante currum sit ductus*. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ causâ, postulante nullo, largitor voluntarius repentè senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit: bina jugera & semisses agri assignati. Quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio. Et jam magis insignis sordibus (1) & facie reorum turba Manliana erat: amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

Manlius in carcerem missus.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quòd defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersam & obrutam*

Querelæ ad multitudinem de prodito Manlio.

fecerat] Ita verebatur quædam imperia, ut eorum vim sibi ipsa invictam faceret.

9 *Barbam promisisse*] Barbam veteres Romani, in luctu, neglectam promissamque fluere sinebant.

1 *Et facie reorum*] Et habitu mœsto, sordidato, squalido, qualis reorum esse solebat.

fænore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per (2) *Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? &, quem prope cælestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam! Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse; nullam opem in tam multis uni esse.* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur; quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, (3) & a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantùm de captivis; sed, (4) in quo ab sociis tamen tempera-

U.c. 370. a.C. 382.

Manlius e carcere educitur.

2 *Tarpeiam rupem*] Saxum Capitolini montis, cui nomen a Tarpeia virgine, quæ ibi sepulta erat.

3 *Et a Velitris*] i. e. Veliternis. Ita supra c. 12. & *coloni etiam a Velitris*, & rursum c. 13.

4 *In quo ab sociis tamen temperaverant*] Quibus

U.c.370. a.C.382. verant, denunciatum senatûs verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

U.c.371. a.C.381. Ser. Cornelio III. &c. Tr. Mil. XVIII. Recrudescente Manlianâ seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertiùm, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundùm. Cujus principio anni, & Patribus & plebi peropportunè externa pax data: plebi, quòd non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat & Manlius. Advocatâ domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quòd nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset; & vinculorum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? Numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acriùs crederem vos pro libertate, quàm illos pro domina-*

Oratio seditiosa Manlii.

verbis minisque erga socios, Latinos Hernicosque, licèt noxios & jure increpitos, tamen abstinuerant.

tione certaturos. (5) *Quot enim clientes circa sin-* U.c.371.
gulos fuistis patronos, tot nunc adversùs unum ho- a.C.381.
stem eritis. Ostendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrûm deero: ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repentè fui: & vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quòd abominamini: dii prohibebunt hæc: sed nunquam propter me de cælo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversùs inimicos satis sit; (6) nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversùs Patres noritis? Nec hoc naturâ insitum est, sed usu possidemini. Cur enim adversùs externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? Quia consuestis cum eis pro imperio certare; adversùs hos tentare magis, quàm tueri libertatem. Tamen, qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortunâ vestrâ. Tempus est, etiam majora conari. Ex-

5 *Quot enim*] Ante hæc verba suppleri opus est, ex sensu, integrum orationis membrum, quale esset hoc: *sed longè aliter res se habet: longè alia vobis dimicandi conditio proposita est. Quot enim....*

6 *Nec ullum.... certamen, &c.*] Nec unquam adversùs Patres certetis, nisi de terminis illorum in vos imperio statuendis. *Supple*, quum hoc vobis potiùs propositum esse debeat, ut ipsi illis imperetis.

U.C.371. a.C.381. *perimini modò & vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum. Minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis.* Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

Senatus de coercendo Manlio agitat.

XIX. At in parte altera senatus de (7) secessione, in domum privatam, plebis, fortè etiam in arce positam, (8) & imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahalâ opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jacturâ civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem; *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebei (nam (9) &, quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tri-

7 *Secessione*] Secessio defectionem notat, & rupta debiti legibus & magistratibus obsequii jura.

8 *Et imminenti mole libertati*] Et periculo, quod immineret libertati.

9 *Nam &, quia*] Dele supervacuam voculam &: vel potiùs lege *nam & hi*, nempe tribuni plebis, *quia ....*

uni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversùs unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei, nobis in animo est: nihil minùs populare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quàm libertati favebunt suæ.* U.c.371. a.C.381.

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt: quod ubi est factum, primò commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse: consensu opprimi popularem virum, quòd primus a Patribus ad plebem defecisset.* Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis, seditiosasque voces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio; nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, (1) non ingrata solùm, sed invisa etiam reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine

Manlio dies dicitur a Tr. Pl.

1 *Non ingrata solùm ...., reddiderit*] Non solùm fructu gratiæ iis debitæ privaverit. *Ingratum* hîc sumitur pro eo cui gratia non persolvitur.

U.c.371. fœnore (2) expensas pecunias tulisset, quorum
a.C.381. bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta, in quibus insignes duas (3) murales coronas, civicas octo. Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse, inter quos (4) C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum: &, quum ea quoque quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum, oratione etiam magnificâ facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi, de se judicarent. In Campo Martio quum (5) centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset; appa-

2 *Expensas pecunias tulisset*] Pecuniam dedisset. *Expensum ferre* est in tabulas accepti & expensi referre, quasi datum ac solutum.

3 *Murales coronas*] *Muralis* erat *corona*, quâ donabatur ab imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri pinnis decorata erat. Fieri ex auro solebat. *Civica corona* appellabatur, quam civis civi, a quo servatus erat in prœlio, testem vitæ salutisque perceptæ dabat. Ea fiebat e fronde quernа, vel ilignea.

4 *C. Servilium magistrum equitum*] Qui magister equitum fuerat, Camillo dictatore, sexto ante anno.

5 *Centuriatim*] Judicium perduellionis centuriatis comitiis exercebatur.

ruit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodictâ die, in Petelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est : ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. Tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt : locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt : publica una, quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc (6) ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret : gentilitia altera, quòd gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes desiderium ejus tenuit : pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta : *Violatum Capitolium esse sanguine servatoris : nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.*

U.c.371. a.C.381.

Damnatur.

U.c.372. a.C.380. L. Valerio IV. &c. Tr. Mil.

XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartùm, A. Manlio tertiùm, Ser. Sulpicio tertiùm, L. Lucretio,

6 *Ædes atque officina Monetæ.*] Ædes Junonis Monetæ, & officina cudendi numismatis, cui *monetæ* nomen inditum est a Junone Moneta. Vid. infra VII. 28.

U.C.372. L. Æmilio tertiùm, M. Trebonio, *tribunis mi-*
a.C.380. litum consulari potestate. Hostes novi præter Volscos, velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias, jamdiu molientes defectio-
Novi ho- nem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam,
stes La- quæ fidelissima urbs fuerat, subitò exorti. Id
nuvini. Patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo: ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinque viros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum ut bellum juberent, latum ad populum est; &, nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est: exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum, & magna hominum pars eò, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat; ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solùm per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent: hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primùm fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, (7) ita placidè ab senatu responsum est, ut minùs credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

7 *Ita placidè ... ut*] Placidè quidem, sed ita ut.

XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartùm, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartùm tribunis, ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nunciarentur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversùs majora pene auxilia Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem, secundo prœlio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere: quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Litteræ Romam ad senatum, cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum quàm in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populique jussu, bellum Prænestinis indictum; qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, fœdéque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum septimùm tribunum militum creavere: additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscorum bellum M. Furio extra ordinem decretum: adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur, (8) non tam e republica, quàm ut collegæ materia ad omnem laudem esset; (9) & publicè, quòd rem temeritate ejus prolapsam resti-

U.c.373. a.C.379. Sp. & L. Papiriis, &c. Tr. Mil.

U.c.374. a.C.378. M.Furio Camillo VII. &c. Tr. Mil.

Bellum Volscum.

8 *Non tam e republica, quàm ut*] Particulâ *ut* eventus designatur, non consilium: quod hîc nullum esse potest, quum sorte res decreta sit.

9 *Et publicè ... & privatim*] Et in iis quæ ad rempublicam spectant, & in privatis erga collegam consiliis factisque.

U.c.374 tuit; & privatim, quòd ex errore gratiam po-
a.C.378. tiùs ejus sibi, quàm suam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat virebatque, integris sensibus; & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternûm millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniæ haud quaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantùm præstabant, opperiebantur: postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur; qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eò magis hostis instare; nec jam pro castris tantùm suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles, multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat, elevando, quâ unâ poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos. Cunctatorem ex acerrimo bellatore factum, &, qui adveniens castra urbesque primo impetu*

L. Furii temeritas.

rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere, quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? Frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse: quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires? His sermonibus tota in se averterat castra: &, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus impetum militum: & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minimè tolerandâ superbiâ insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturiùs bello vincas.* Ad ea Camillus, *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent*, negare *in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse, nunc scire se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegæ imperium se non posse impedire: diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset: quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec ab diis tam piæ preces auditæ sunt: primam aciem auctor pugnæ instruit: subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit: ipse edito loco, (1) spectator intentus in eventu alieni consilii, constitit.

U.c.374. a.C.378.

Camilli moderatio.

Pugna cum Volscis.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit:

1 *Spectator intentus in eventu*] Placeret magis *in eventum*, ni hæ voces *in eventu* ad præcedens (*Spectator*) referri possent.

U.c.374. a.C.378. lenis ab tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. *Primò Romanis improspera.* Romanus cedentem hostem effusè sequendo, in locum iniquum pertractus, (2) opportunus huic eruptioni fuit: versus itaque in victorem terror, (3) & novo hoste, & supinâ valle, Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulatâ cesserant fugâ. Jam non recipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subjectus a circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna quam poposcistis? Quis homo, quis deus est, quem accusare possitis?* (4) *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum, &, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrûm illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primò tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor

2 *Opportunus huic eruptioni fuit*] Commodam adversùs se occasionem erumpentibus hostibus patefecit.

3 *Et novo hoste, & supinâ valle*] Tum novo hoste subitò e castris erumpente, tum ipsâ iniquitate loci Romanos premente, eos in vallem, quæ ab tergo erat, retrocedere coegit.

4 *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est*] Nota voculas *illa*, quæ temeritatem modò præteritam; *hæc*, quæ præsentem ignaviam, indicat.

periculumque erat, se offerebat; increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat, sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se* (5) *reum fortunæ ejus diei crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collegâ, temeritatis me omnium potiùs socium, quàm unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est (6) in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugnâ invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, quâ premi parte maximè peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, quâ modò simulato metu cesserant, eâ in veram fugam effusi: magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: (7) ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quàm occisi.

U.c.374. a.C.378.

Victi Volsci.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad

5 *Reum*] Qui præstare deberet fortunam ejus diei. *Reus* est sæpe is quem Gallicè dicimus *responsable*.

6 *In fluctuantem aciem*] Lege *inter fluctuantem aciem*: i. e. interea dum fluctuat acies, & signa in hostem obvertens, nondum consistit. *Tradi equos*; nempe lixis & calonibus *asservandos*.

7 *Ceteri in castris .... plures tamen*] Ceteri in castris cæsi, *tamen* plures capti quàm occisi. Sic corrigit Livius quod primùm non expresserat.

U.c.374. a.C.378. tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi publico consilio se militasse: cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum* ait, *ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret: nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, quâ data in tam præcipitem casum respublica esset; & quum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum variâ fortunâ in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent, adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit: quâ moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens, ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos litterarum strepere discentium vocibus, ac

Bellum Tusculanis indictum.

A Tusculanis pace constanti propulsatum.

repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum U.c.374.
& mulierum huc atque illuc euntium, quâ quem- a.C.378.
que suorum usuum causæ ferrent, nihil usquam, non pavidis modò, sed ne mirantibus quidem simile, circumspiciebat omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset: adeo (8) nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat; sed ita (9) omnia constante tranquilla pace, ut eò vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientiâ hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani, vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. Ite Romam ad senatum: æstimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ, meriti sitis.* (1) *Non præcipiam gratiam publici beneficii: deprecandi potestatem a me habueritis: precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo antè fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quàm hostiliter jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis intulistisque, Patres Conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic*

8 *Nec amotæ rei usquam*] Nullum usquam erat vestigium rei cujusquam aut amotæ, ut a periculo ingruentis belli tuta præstaretur; aut oblatæ & in medium promptæ, ut ad propulsandum bellum usui esset.

9 *Omnia constante tranquilla pace*] Omnia erant tranquilla, pacem constanter & omnimodè tuentibus Tusculanis.

1 *Non præcipiam*] Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

U.c.374. a.C.378. *noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quòd oculis magis quàm auribus crediderunt, &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eò, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; dii immortales faciant, tam felix quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis, etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum ferè verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt: ab Tusculo legiones reductæ.

XXVII. Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversùs collegam patientiâ & moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintùm, Publio tertiùm, & C. Sergio tertiùm, L. Menenio secundùm, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, (2) maximè propter incertam famam æris alieni; aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quàm fortunâ debentium laborare creditum videri ex-

U.c.375 a.C.377. L. & P. Valeriis, &c. Tr. Mil.

Maximum æs alienum Romæ.

2 *Maximè propter incertam famam*] Maximè propter varios & incertos rumores de magnitudine æris alieni, ex eo ortos quòd, hinc tribuni plebis augerent rem verbis; illinc verò extenuarent ii, quibus sic existimari expediebat.

pediebat. Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis: cœptaque jam res, morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt magistratum: tertios creari (velut diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. U.c.375. a.C.377.

(3) *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem a parte civitatis; quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma: civium magis quàm hostium odio, ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum, agentem. Quòd si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum, ob creditam pecuniam, passuros, neque delectum haberi, donec, inspecto ære alieno, initâque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant: quæ utraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant: neque ju-

Tribb. Pl. seditiosa oratio.

Bellum Prænestinum.

3 *Fugere senatum*] Nolle senatum testes habere census cujusque, tabulas publicas.

U.c.375 A.C.377 niores nomina dabant. Quum Patribus (4) minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quàm delectûs, esset: quippe jam a Præneste profectus hostis in agro Gabino consedisse nunciabatur. Interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quàm deterruerat: neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quàm prope illatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos; occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis (5) protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit: conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est (tantus ejus magistratûs terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum latè populantes, *fatalem se urbi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto* (6) *magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profectò his ibi truces Gallo-*

T. Quintius dictator.

4 *Minor præsens cura*] Lege, *minùs præsens*, i. e. minùs urgens.

5 *Protinus*] Uno tenore prout incedebant.

6 *Magis Alliensi die*] Magis quàm Alliensem diem.

rum, sonumque vocis, in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxiâ tenuerint. Locum insignem memoriâ cladis, irritaturum se potiùs ad delendam memoriam dedecoris, quàm ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc quum effecerint ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.* U.c.375. a.C.377.

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortunâ illos fretos ad Alliam constitisse?* (7) *Nec illis dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quòd sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque* (8) *per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non priùs se ab effuso cursu sistunt, quàm in con- *Vincuntur Prænestini.*

7 *Nec illis*] Magis placeret *ne illis.*

8 *Per vestrum numen deceptis*] Qui, quum confideremus fœderi cui vestrum numen advocatum fuerat, delusi sumus a fœdifragis Prænestinis.

U.c.375. a.C.377. spectu Præneste fuit. Ibi, (9) ex fuga dissipati locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum: ad ea circumlatum bellum; deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus: eæ quoque expugnatæ. Tum ad caput belli Præneste ventum: id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum Præneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. *Jupiter Imperator.* Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ: tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit: *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator* (1) *oppida novem caperet.* Die vigesimâ quàm creatus erat, dictaturâ se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate: quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex Patribus creati P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quòd genere plebeios, gratiâ Julium an-

U.c.376. a.C.376. P. & C. Manliis, &c. Tr.

9 *Ex fuga dissipati*] Quum dissipati hac illac ex fuga fuissent, jam in unum colligentes se, ibi locum capiunt.

1 *Oppida novem caperet*] Videntur hæc esse imperfecta & mutila, atque ex Festo rescribendum, *oppida novem diebus novem, & decimo Præneste caperet.*

teibant,

trebant, Volſci provincia, (2) ſine ſorte, ſine U.c.376.
comparatione, extra ordinem data; cujus & a.C.376.
ipſos poſtmodo, & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexploratò pabulatum cohortes miſere: quibus velut circumventis, quum id falsò nunciatum eſſet, dum, præſidio ut eſſent, citati feruntur, ne auctore quidem aſſervato, qui eos hoſtis Latinus pro milite Rom. fruſtratus erat, ipſi in inſidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco ſolâ virtute militum reſtantes cæduntur cæduntque, caſtra interim Rom. jacentia in campo ab altera parte hoſtes invaſere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inſcitiâ res: (3) quidquid ſuperfuit fortunæ populi Rom. id militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quæ ubi Romam ſunt relata, primùm dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos victoriâ & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces; otiumque inde, quantùm a Volſcis, fuit: id modò extremo anno tumultuatum, quòd Præneſtini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipſis querentibus penuriam hominum, (4) novi coloni adſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

2 *Sine ſorte, ſine comparatione*] Ita ut tribuni militum nec ſortirentur, nec compararent, *i. e.* communi conſenſu inter ſe conſtituerent, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

3 *Quidquid ſuperfuit fortunæ populi Romani*] Hoc nimis elatè inflatéque in re ſanè levi dictum. Lege *quidquid ſuperfuit*, nempe de his exercitibus, *fortuna populi Rom. & militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus, tutata eſt.*

4 *Novi coloni*] Jam eò coloni miſſi fuerant quarto ante anno.

U.c.377. a.C.375. Sp. Furio, &c. Tr. Mil.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Servilio secundùm, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & causa seditionis, æs alienum; cujus noscendi gratiâ, Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent bello impediti sunt: namque trepidi nuncii primò, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantùm abfuit ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eò violentior potestas tribunitia impediendo delectui esset; donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius lævâ ad montes Ecetram pergunt. Neutrâ parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordiâ hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed (5) ab justo exercitu, justâ irâ, facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis timentibus ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugiferâ,

Seditiones ob æs alienum.

Volscorum agri devastantur.

5 *Ab justo exercitu, justâ irâ*] Vide supra, ad c. 13. not. de *justa cæde*.

non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque prædâ abactâ, Romam utrimque exercitus reducti. U.c.377. a.C.375.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, (6) celebrari de integro jurisdictio; & tantùm abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur, in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum: cui succumbere oneri coacta plebes, quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartùm, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversùs Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente, omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum, ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longè validissimum P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum; &, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna; & aliquamdiu æquâ virtute fortunâque Latinæ maximè legiones, longâ societate militiam Rom. edoctæ, restabant: eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata; quantùmque Romana se invexit acies, tantùm hostes gradu demoti: &, ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satri-

U.c.378. a.C.374. L. Æmilio V. &c. Tr. Mil.

Volsci & Latini fusi.

6 *Celebrari ... jurisdictio*] Jus assiduè dici cœpit de pecuniis creditis.

U.c.378. a.C.374. cum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent, ab equitatu maximè cæsi: castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium; &, quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. Priùs itaque mœnia intravere hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset: inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque cohorta; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret: finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quominus incœpta persequerentur. Latini profecti, a societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent; nec aliud tectum ejus superfuit urbis (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quàm matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos eâ rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quòd deserto communi concilio Latinorum, non in

Tusculum a Latinis captum.

ſocietatem modò Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent. Patentibus portis quum improviſò incidiſſent, primo clamore oppidum præter arcem captum eſt: in arcem oppidani refugêre cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegniùs, quàm fide populi Rom. dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quintius, & Servius Sulpicius tribuni militum duxere: (7) clauſas portas Tuſculi, Latinosque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc mœnia Tuſculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere unà ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos: Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem; Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſe ipſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tuſculanorum decurrentium ex ſuperiore loco ſuſtinent; nec Romanos ſubeuntes mœnia, molientesque obices portarum, arcere poſſunt. Scalis priùs mœnia capta; inde effracta clauſtra portarum: & quum anceps hoſtis & a fronte & a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam ſupereſſet, in medio cæſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

U.c.378. a.C.374.

A Romanis receptum.

XXXIV. Quantò magis proſperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tantò in urbe vis Patrum in dies miſeriæque plebis creſcebant; (8) quum eo ipſo quòd neceſſe erat ſolvi,

7 *Clauſas portas Tuſculi*] Hìc ſupervacanea eſt vox *Tuſculi.*

8 *Quum eo ipſo*] Quum

U.c.378. a.C.374. facultas ſolvendi impediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari poſſet, famâ & corpore judicati atque addicti creditoribus ſatisfaciebant, (9) pœnaque in vicem fidei ceſſerat. Adeo ergo obnoxios ſummiſerant animos, non infimi ſolùm, ſed principes etiam plebis, ut non modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod, tantâ vi, ut liceret, tetenderant; ſed ne ad plebeios quidem magiſtratus capeſſendos petendoſque ulli viro acri experientique animus eſſet; poſſeſſionemque honoris, uſurpati modò a plebe per paucos annos, recuperaſſe in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri eſſet, parva (ut plerumque ſolet) rem ingentem moliundi cauſa intervenit. M. Fabii Ambuſti potentis viri, quum inter ſui corporis homines, tum etiam ad plebem, quòd haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illuſtri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipſa affinitas haud ſpreta gratiam Fabio ad vulgum quæſierat. Fortè ita incidit, ut in Ser. Sulpicii tribuni militum domo ſorores Fabiæ, quum inter ſe (ut fit) ſermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro ſe domum reciperet, forem (ut mos eſt) virgâ percuteret: quum ad id, moris ejus inſueta, expaviſſet minor Fabia, riſui ſorori fuit, miranti ignorare id ſororem. Ceterùm is riſus ſtimulos parvis mobili rebus animo muliebri ſubdidit: frequentiâ quoque proſequentium, rogantiumque num quid vellet, credo fortunatum matrimonium ei ſororis viſum;

Fabiarum ſororum æmulatio.

neceſſitas ipſa ſolvendi ſine mora, facultatem ſolvendi impediret.

9 *Pœna... in vicem fidei ceſſerat*] In locum ſolutionis ſucceſſerat pœna; a lege adversùs debitores indicta.

suique ipsam, (1) malo arbitrio, quo a proximis quisque minimè anteiri vult, pœnituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi, quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salvæ*, (2) avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversùs sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit, comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quòd juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus, *bonum animum habere* jussit: *eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat.* Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset. U.c.378. a.C.374.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. *Accingendum ad eam cogitationem esse: conanda agendoque jam eò gradum fecisse plebeios, unde si porro adnitantur, pervenire ad summa; & Patribus æquari tam honore, quàm virtute, possent.* In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad ceteros honores aperirent: (3) creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius, promulgavere leges omnes adversùs opes patriciorum, & pro commodis plebis; unam de ære U.c.379. a.C.373. L. Papirio, &c. Tr. Mil. *Lex de ære alieno.*

1 *Malo arbitrio*] Per illam judicandi & sentiendi pravitatem, quâ . . .

2 *Avertentem causam doloris*] Vertentem aliò ac dissimulantem causam doloris, *elicuit ut fateretur*, i. e. compulit fateri.

3 *Creatique tribuni C. Licinius, & L. Sextius*] Hìc desiderantur in Livio nomina tribunorum consulari potestate, L. Papirii, L. Menenii, Ser. Sulpicii, Ser. Cornelii.

U.c.379. a.C.373. alieno, ut deducto eo de capite quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus (4) quingenta jugera agri possideret; tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque (5) utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversùs tribunitias rogationes comparaverunt: qui ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri, passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius: *quandoquidem tantùm intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis: faxo ne juvet vox ista* VETO, *quâ nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt; eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribuno-

De modo agrorum.

De consulatu plebeio.

Nulli curules magistratus per quinquennium.

4 *Quingenta jugera agri*] Jugerum ducentos & quadraginta in longitudinem pedes, centum & viginti in latitudinem habebat.

5 *Utique*] Certè. Ut necesse esset alterum saltem e consulibus ex plebe creari.

rum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. U.c.379. a.C.373.

XXXVI. Alia bella opportunè quievere: Veliterni coloni, (6) gestientes otio, quòd nullus exercitus Rom. esset, & agrum Rom. aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt; eaque res, Tusculanis, veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundiâ maximè non Patres modò, sed etiam plebem movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quàm in comitiis plebem habuere; ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modò submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paulò vi majore Velitræ quàm Tusculum obsessum fuerat; nec tamen ab eis a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. Antè novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius: nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavùm tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat: &, quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant; & (ut ferme solent, qui a suis descìscunt) (7) capti & stupentes animi, vocibus alienis, id

U.c.385. a.C.367. L. Furio II. &c. Tr. Mil.

Velitræ obsessa.

U.c.386. a.C.366. Q. Servilio III. &c. Tr. Mil.

6 *Gestientes otio*] Impatientes otii, & motum armaque alacri cupiditate appetentes.

7 *Capti & stupentes animi*] Vox *animi* est in gi-

U.c.386. a.C.366. modò quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos, interrogando de singulis quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros; plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem,* (8) *potiùs quàm sorte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? &, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

Tr. Pl. oratio pro legibus suis.

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu, quum apud timentes sibimetipsos, majore audientium indignatione, quàm suâ, increpuissent: *Atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebs fecisset. Contemni jam tribunos plebei, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantùm sit:*

gnendi casu. Velut attonitos & stupore defixos animos gerentes, utentes vocibus non suis, sed iis quas sibi dictatas reddebant.

8 *Potiùs quàm sorte creditum solvat*] *i. e.* Potiùs quàm solâ sorte solutâ sine usuris creditoribus plebes satisfaciat. Hoc enim volebat lex quam duo tribuni ferebant, ut sorte contenti creditores essent.

nisi imperio communicato, (9) nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore. Nec esse quòd quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoriâ exisse, quum tribunos militum idcirco potiùs quàm consules creari placuisset, ut & plebeiis pateret summus honos, (1) quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quî crederent, duobusne in locis suâ voluntate impartituros plebi honorem, qui (2) octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus; quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordiùs aut segniùs remp. administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? Quin contrà patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, (3) paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Rom. pœnituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id co- U.c.386. a.C.366.

9 *Nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore*] Nunquam plebem pari cum Patribus jure in republica fruituram.

1 *Quatuor & quadraginta annis*] Ab anno 311. ad 355.

2 *Octona loca*] Hoc semel contigisse memoravit Livius, sed parum probabiliter. Vid. V. 1.

3 *Paucis ante annis*] Totis quadraginta.

U.c.386. a.C.366. *lumen : si eò perventum sit, tum populum Rom. verè exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda.* Hujus generis orationes ubi accipi vidêre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur, ita ut (4) pars ex plebe, pars ex Patribus fiat; omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitûs differunt, qui Velitras obsidebat.

U.c.387. a.C.365. T. Quintio, &c. Tr. Mil. XXXVIII. Priùs circumactus est annus, quàm a Velitris reducerentur legiones: ita suspensa de legibus res, ad novos tribunos militum dilata: nam plebis tribunos eosdem, duos utique qui legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni, ad ultimam dimicationem de legibus ventum; &, quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem, decurrunt. *Dictator creatur Camillus IV.* Dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores, adversùs tantum apparatum adversariorum, & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primùm certamine inter se tribunorum plebei, ferentium legem, intercedentiumque, &, quanto jure potentior intercessio

4 Pars] Dimidia.

erat, tantùm vinceretur favore legum ipsarum latorumque, &, (5) *Uti rogas*, primæ tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas, regit, & intercessionem secessione quondam plebis partam, vobis eâdem vi facitis irritam, quâ peperistis; non reipublicæ magis universæ, quàm vestrâ causâ, dictator intercessioni adero, eversumque (6) vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis: si adversùs intercessionem, tanquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribunitiam a seipsa dissolvi non patiar.* Adversùs ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segniùs peragerent; tùm percitus irâ Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit; & addidit minas, *si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum.* Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quàm minuit: sed re neutrò inclinatâ, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebes scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, (7) quingentûm millium ei mulcta esset. Sed auspiciis magis, quàm novi exempli rogatione, deterritum

U.c.387. a.C.365. *Certamen inter dictatorem & tribunos.*

5 *Uti rogas*] Id est, fiat uti rogas. Fuit hæc solennis vox, quâ populus jubebat, sive sciscebat id quod ab aliquo magistratu rogaretur.

6 *Vestrum auxilium imperio tutabor*] Potestatem tribunitiam, quæ auxilii vobis ferendi causâ instituta est, imperio dictatorio tutabor.

7 *Quingentûm millium*] Supple *æris*. Asses 500000. æstimandi sunt marcis argenti nostratibus 781. cum duabus unciis.

U.c.387. a.C.365. *P. Manlius dictator.*

ut potiùs credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quòd ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: (quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset?) & quòd eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quòd eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, quâ se (8) in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

C. Licinius primus magister equitum de plebe. *Sextii & Licinii Tribb. Pl. oratio de conjunctim ferendis rogationibus suis.*

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent: nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu (9) antiquabant; & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, (1) C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinquâ cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum; simul negantem magistri equitum majus, quàm tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando

8 *In ordinem cogi*] Parem quodammodo ceteris e vulgo fieri.

9 *Antiquabant*] Non accipiebant.

1 *C. Licinio, qui tribunus militum fuerat*] Undecimo ante anno. Non idem verò ac C. Licinius Stolo, tribunus plebis, legum novarum lator.

jam sibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent, ad id quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversùs optimates maximo privatim periculo, nullo publicè emolumento, stare: consenuisse jam secum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis. Primò intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse; deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum; postremò dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: seipsam plebem, & commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Rom. id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuriâ possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunitios, non sine honore tantùm, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde, ipsi primùm statuerent apud animos quid vellent; deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quòd eosdem reficerent tribunos plebis; perlaturos enim quæ promulgaverint: sin, quod cuique privatim opus sit, id modò accipi velint; opus esse nihil invidiosâ continuatione honoris: nec se tribunatum, nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.* U.c.387. a.C.365.

XL. Adversùs tam obstinatam orationem tribunorum, quum, præ indignitate rerum, stupor, silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; App. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis irâque, quàm spe, ad *Adversùs eos Ap. Claudii oratio.*

U.c.387. dissuadendum processisse, & locutus in hanc
a.C.365. ferè sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in rep. Patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversasatos esse. Quorum alterum non ego, non ceteri Claudii inficiamur; nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & Patres, enixè operam dedisse, ut per nos aucta potiùs quàm imminuta majestas earum* (2) *gentium, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi quæ pro universa republica fiant, ea plebi tanquam aliam incolenti urbem adversa quis putet) nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim: L. illum Sextium, & C. Licinium, perpetuos (si diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse?* (3) *Sub conditione, inquit, nos reficietis decimùm tribunos.* (4) *Quid est aliud dicere, quod*

2 *Gentium*] Familiarum.

3 *Sub conditione, inquit*] Uterlibet e tribunis legum latoribus. Sæpe hoc modo *inquit* absolutè ponitur, ut intelligatur quilibet contradicturus.

4 *Quid est aliud dicere*] Nonne hoc idem est, ac si dicerent? *Dicere* hic sustinet vicem nominativi cadentis in verbum *est*.

petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? Sed quæ tandem ista merces est, quâ vos semper tribunos plebis habeamus? Ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu (5) inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bonâ veniâ vestrâ liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. (6) Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Rom. uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quod vitale sit jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potiùs, quàm auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At hercule, (7) sermo est minimè civilis. Quid? U.c.387. a.C.365.

5 *Inutiles*] Damnosæ.

6 *Non, inquit, licebit. Tu de fœnore*] Respondentes facit tribunos Appius, non iis quidem verbis, quæ ipsi protulerant; sed quo modo, quoque sensu jactatas ab iis voces & accipiebat ipse, & a populo accipi volebat.

7 *Sermo est minimè civilis*] Sermo est, qui minimè deceat cives memores se cum civibus agere, qui pari jure libertatis fruantur.

U.c.387. a.C.365. *rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? Sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit, quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio & quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est aliud dicere, quia indignos vestrâ voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat?*

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi,* (8) *ut nihil ne pro minimis quidem debeant; & occasionibus potiùs, quàm virtute petere honores malunt. Est aliquis qui se inspici, æstimari fastidiat? qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse? qui se arbi-*

8 *Ut nihil ne pro minimis quidem debeant*] *i. e.* Ut ne tantum quidem vobis pro iis debeant, quantum pro minimis deberi æquum esset.

trio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat? Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, (9) tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior, per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: etenim dignitas ad homines pertinet. Quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia, more majorum? Nempe, penes Patres: nam plebeius quidem magistratus nullus auspicatò creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solùm quos populus creat patricios magistratus, non aliter quàm auspicatò creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicatò interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quàm tollit ex civitate auspicia, qui plebeios consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, (1) si pulli non pascentur? si ex cavea tardiùs exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace

U.c.387. a.C.365.

9 *Tanquam regum*] Quorum statuæ, in Capitolio positæ, inscriptum habebant in basi numerum annorum quibus regnaverant.

1 *Si pulli non pascentur*] Auspicia e pullis gallinaceis captare solebant Romani. *Si occinuerit avis.* E cantu quoque avium omina sibi læta tristiave fingebant.

U.c.387. a.C.365. *deorum opus sit, omnes cærimonias polluimus. Vulgò ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet (2) apicem Dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, deos deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspicatò ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Rom. regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant: tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi. Nec in mentem venit, alterâ lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos; alterâ fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causâ vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos velim fortunare.*

XLII. Oratio Appii ad id modò valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. *Decemviri sacrorum ex plebe, & ex Patribus.* Refecti decimùm iidem tribuni Sextius & Licinius, de decemviris sacrorum (3) ex parte de plebe creandis legem pertulere: creati quinque Patrum, quinque plebis, graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoriâ contenta plebes cessit Patribus, ut in præsentia consulum mentione omissâ, tribuni militum crearentur: U.c.388. a.C.364. A. & M. Corneliis, &c. Tr. Mil. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextùm. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitûs, quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli *Camillus V. Dictator.* Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintùm diceretur: is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum

2 *Apicem Dialem*] Apex propriè dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, laneo filo religata. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo.

3 *Ex parte*] Dimidia.

Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est U.c.388.
(4) Claudius ; inclytamque in ponte pugnam, a.C.364.
quâ T. Manlius Gallum, cum quo provocatus *Bellum*
manus conseruit, in conspectu duorum exerci- *Galli-*
tuum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. *cum.*
Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minùs post annos ea acta ; hoc autem anno, in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoriâ pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. Multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa : palati alii Apuliam maximè petentes, quum (5) fugâ se longinquâ, tum quòd passim eos (6) simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio
excepit ; & per ingentia certamina dictator se- *Roga-*
natusque victus, ut rogationes tribunitiæ acci- *tiones*
perentur ; & comitia consulum adversâ nobili- *tribuno-*
tate habita, quibus L. Sextius de plebe primus *rum ac-*
consul factus. Et ne is quidem finis certaminum *cepta.*
fuit : quia patricii (7) se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit ; quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt ; concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe nobilitati de præ-

4 *Claudius*] Claudius Quadrigarius, qui floruerit Syllanis temporibus.

5 *Fugâ se longinquâ . . . ab hoste sese tutati sunt*] Vacat aut priùs *se*, aut posteriùs *sese*. Hoc potiùs deleri placet.

6 *Simul pavor terrorque*] *Pavor*, qui insidebat menti. *Terror*, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat.

7 *Se auctores futuros*] Se auctoritate suâ rem comprobaturos.

U.c.388. a.C.364. tore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus (8) censeret esse, meritóque id, si quando unquam aliàs, deûm immortalium causâ libenter facturos fore, ut (9) ludi maximi fierent, & dies unus ad (1) triduum adjiceretur; (2) recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris deûm immortalium causâ libenter acturos, (3) ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret; Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

8 *Censeret esse*] Supple ex seq. *ob quam ludi maximi fierent, diesque unus ad triduum* Latinarum *adjiceretur; meritóque id ... sibi esse faciendum.*

9 *Ludi maximi*] Ludi quàm magnificentissimi.

1 *Triduum*] Latinarum: quæ vox fortasse incuriâ librariorum excidit. Latinas ferias ludi comitari solebant.

2 *Recusantibus*] Ludorum curatio penes ædiles plebis primò fuit: quum igitur novorum sibi successoribusque suis sumptuum necessitatem injungi intelligerent, recusarunt aggravatum munus.

3 *Ut ædiles*] Eâ lege, ut:

EPITOME
LIBRI SEPTIMI LIVIANI.

DUO novi magistratus adjecti sunt, prætura & ædilitas curulis. Pestilentiâ civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli: cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primùm facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis, propter delectum acerbè actum, & ob T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua jurare, Non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romæ: in eam Curtius armatus sedens equo se præcipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunitia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Rom. in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina & Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso latâ damnatus est, quòd plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversùs eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Rom. dediderunt: ob quam causam ea quæ populi Rom. facta essent defendi bello adversùs Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum operâ servatus est; qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occa-

ne;

ſionem conſuli in æquiorem locum evadendi dedit; ipſi ab hoſtibus circumſeſſus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præſidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conſpiraſſent, &, detecto conſilio, metu ſupplicii a populo Romano defeciſſent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui conſilio ſuo eos a furore revocaverat, patriæ reſtituti ſunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienſes, & Samnites, & Volſcos, proſperè geſtas continet.

LIBER VII.

U.c.389. a.C.363. L. Sextio, L. Æmilio Coff. I. ANNUS hic erit inſignis (1) novi hominis conſulatu, inſignis novis duobus magiſtratibus, præturâ & curuli ædilitate. Hos ſibi patricii quæſivere honores, pro conceſſo plebi altero conſulatu. Plebes conſulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, ſuarum gentium viris, (2) gratiâ campeſtri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni, & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quum de induſtria omnia, ne quid per plebeium conſulem ageretur, proferrentur, ſi-

Primus de plebe conſul.

Prætor & ædiles curules primùm creati.

1 *Novi hominis*] *Novus homo* dicebatur, cujus e majoribus nemo curulem magiſtratum geſſerat, qui nullam habebat proinde majorum imaginem. *Novo homini* opponebatur *nobilis*.

2 *Gratiâ campeſtri*] Quia comitia centuriata, quibus conſules, prætores, cenſores creabantur, habebantur in campo Martio; unde *gratia campeſtris* ſumitur pro favore populari, quo honores ſibi quis aliiſve a populo conſequebatur. *Ceperunt.* Effecerunt ut Capitolinus & Scipio caperent.

lentium

lentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit: nisi quòd non patientibus tacitum tribunis, quòd pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset; prætorem quidem etiam jura reddentem, & (3) collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum; verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari: primò ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde L. Genucio & Q. Servilio consulibus, & a seditione & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt; pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse: maximéque eam pestilentiam insignem mors (4) quàm matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim verè vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque, priusquam exsulatum iret; clarior in exsilio, vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, quâ restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

U.c.389. a.C.363.

U.c.390. a.C.362. L. Genucio, Q. Servilio Coss.

Pestilentia.

Camilli mors.

II. Et hoc, & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pesti-

U.c.391. a.C.361. C. Sulpicio, C. Licinio Coss.

3 *Collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum*] Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur.

4 *Quàm matura, tam acerba*] Hæc duo sibi invicem adversantur. At eorum virorum, quos nunquam mori cuperent omnes, semper *acerba* mors est, etiamsi illi maturitatem ævi naturæque attigerint.

U.c.391. a.C.361. lentia fuit : eò nihil dignum memoriâ actum ; nisi quòd pacis deûm exposcendæ causâ (5) tertiò tum post conditam urbem lectisternium fuit : &, quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divinâ levaretur, victis superstitione animis; *Ludi scenici primi.* (6) ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modò spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterùm parva quoque, ut ferme principia omnia, & ea ipsa peregrina res fuit. (7) Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant : imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, cœpere ; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata : (8) vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum : qui non, sicut ante, (9) Fescennino versu simi-

5 *Tertiò tum . . . lectisternium fuit*] Lectisternium in urbe Romana primum fuit anno u. c. 356. Quo tempore autem secundò factum fuerit, Livius non docet.

6 *Ludi . . . scenici*] Ludi qui in *scena* agerentur, quales Comœdia, Tragœdia, &c. *Scena* propriè est umbraculum ex ramis arborum curvatis, & inter se mutuò implicitis factum. Hìc *scena* est pars theatri velo tecta, in qua histriones fabulas agebant.

7 *Sine carmine ullo*] Quia nimirum versus linguâ Tuscâ pronunciati, a Romanis intellecti non fuissent. *Sine imitandorum carminum actu.* Nullo gestu motuque corporis, qualis comitari carmina, iisque respondere debet.

8 *Vernaculis artificibus*] Domesticis, id est, Romanis ludionibus, sive actoribus.

9 *Fescennino versu*] Antiquè dictum pro *versui.* Qui non jam temerè jaciebant incompositum ac rudem versum, similemque *Fescennino*, a Fescennia Etruriæ urbe; *sed impletas modis*

lem incompositum temerè ac rudem alternis jaciebant ; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu motuque congruenti, peragebant. (1) Livius post aliquot annos, qui (2) ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, veniâ petitâ puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, (3) canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat : inde (4) ad manum cantari histrionibus cœptum, (5) diverbiaque tantùm U.c.301. a.C.361.

saturas, i. e. poemata multis & variis rebus referta, & justâ modulatione condita peragebant. *Satura* propriè notat lancem onustam uvâ passâ, polentâ, & omnigenâ ciborum ac frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur. Inde eâ voce designata est rerum mistura quædam & quasi farrago ; ac porro genus hoc poematis, quod multis & variis rebus refertum erat. *Modi* autem hîc intelligendi sunt modulatio quædam ac descriptio cantûs motûsque corporum affectibus dramatis congruens.

1 *Livius*] Livius Andronicus, M. Livii Salinatoris libertus, fabulam docere cœpit, anno u. c. 512.

2 *Ab saturis*] Relictis saturis : *serere*, sive connectere fabulam ex variis actionibus, qui tamen omnes ad unum & idem argumentum, sive unam quamdam actionem primariam referrentur. Verbum *serere* hîc est a *sero*, *serui*, *sertum*, quod planè diversum est a verbo *sero*, *sevi*, *satum*, idem significante quod *semino*.

3 *Canticum*] Gesticulationem cantico convenientem peregisse magis *vigente motu*.

4 *Ad manum cantari*] Institutum, ut tacitæ histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat & loquaci manu, cantando responderetur ; & ab cantore pronuntiarentur modulatè quæ histriones agerent.

5 *Diverbia*] *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt : ac nihil aliud est, quàm actus & scenæ, ex quibus ipsum fabulæ cor-

U.C.391. a.C.361. ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat; juventus histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: (6) quæ exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimùm Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum, nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est; ut appareret, (7) quàm ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

Exodia: Atellana.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit: quin etiam, quum medios fortè ludos (8) circus Tiberi super-

pus constat. Opponitur choro & cantico.

6 *Quæ exodia*] *Exodium*, vox Græca *exitum* significans: ex eo dictum est quòd in exitu, sive fine ludorum ageretur. *Consertaque fabellis*. Constant ex fabellis Atellanis. Inde promiscuè usurpantur *exodium* & *Atellana*: sæpe etiam ambo vocabula junguntur. Porro *Atellanæ fabellæ* ab *Atella* Oscorum civitate, ubi primùm actitatæ sunt, nomen traxerant. Jocis & salibus, modestis tamen primò & ingenuis, commendabantur. Osca autem gens in Campania fuit, in duos populos divisa, Auruncos nempe & Sidicinos.

7 *Quàm ab sano initio*] Quàm modico & arcto sumptu peragi cœpta res excesserit deinde in hanc, quam nostro ævo videmus, sumptuum insaniam, quæ vix opulentis regnis, nedum privatis ædilium patrimoniis, qui ludos suis impensis faciendos curant, tolerabilis foret.

8 *Circus*] Itaque ludi etiam scenici primò in circo acti sunt.

fuſo irrigatus impediſſet; id verò, velut averſis jam diis, aſpernantibuſque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino ſecundùm conſulibus, quum piaculorum magis conquiſitio animos quàm corpora morbi afficerent, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, (9) peſtilentiam quondam clavo ab dictatore fixo ſedatam. Eâ religione adductus ſenatus, dictatorem clavi figendi cauſâ dici juſſit: dictus L. Manlius imperioſus, L. Pinarium magiſtrum equitum dixit. Lex vetuſta eſt priſcis litteris verbiſque ſcripta, (1) qui prætor maximus ſit, Idibus Septembribus clavum pangat. (2) Fixa fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervæ templum eſt. Eum clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt: eóque Minervæ templo (3) dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum ſit. Volſiniis quoque clavos indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ, Etruſcæ deæ, comparere, diligens talium monimentorum auctor (4) Cincius

U.c.392. a.C.360.

Cn. Genucio, L. Æmilio II. Coſſ.

Manlius dictator clavum pangit.

Clavus annorum index.

9 *Peſtilentiam quondam*] Hæc non eo ſenſu intelligenda videntur, ut clavus jam antea, peſtilentiæ ſedandæ causâ, a dictatore fixus fuiſſe dicatur; ſed peſtilentia quodam anno eſſe ſedata, quum clavus annorum index, non ab ordinario magiſtratu, ſed a dictarore fixus eſſet.

1 *Qui prætor maximus ſit*] Qui imperium ſummum in civitate habeat. *Prætor* propriè *is qui præit.*

2 *Fixa*] Hoc verbum ad legem refertur. *Dextro lateri ædis.* Capitolinum templum tres ædes pares continebat communibus incluſas parietibus: mediam, Jovis; a lateribus, alteram Junonis, alteram Minervæ. Hinc lex, quæ hoc loco dicitur fixa fuiſſe dextro lateri ædis Jovis, infra dicitur Minervæ templo dicata.

3 *Dicatam*] Aſſignatam, & quaſi conſecratam.

4 *Cincius*] L. Cincius Alimentus, æqualis Fabii Pictoris, bello Punico ſe-

U.c.392. a.C.360. affirmat. M. Horatius consul, (5) ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit, anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. Qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratiâ creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundiâ victus, dictaturâ abiit.

Manlius delectum habere conatur, frustra.

IV. Neque eo minùs, principio insequentis anni, Q. Servilio Ahalâ, L. Genucio secundùm consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non (6) damno modò civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat; & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque *Imperiosi* grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum; quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret, criminique ei tribunus inter cetera dabat, *Quòd filium juvenem nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque*

Q. Servilio II. L. Genucio II. Coss.

Manlio dies dicta.

Acerbitas ejus in filium.

cundo captus ab Annibale. Græcâ linguâ scripsisse eum historiam a primordio urbis docet Dionys. l. I.

5 *Ex lege*] Adde *supra allatâ. Templum*; lege *templo. Dedicavit*; i. e. cum solennibus cærimoniis fixit clavum templo Jovis, &c.

6 *Damno*] Non mulctis modò irrogatis sibi, quæ proinde damnum, sive jacturam rei familiaris importarent; sed & laceratione corporum.

in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dic- U.c.393.
tatorius juvenis quotidianâ miseriâ disceret, verè a.C.359.
imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? Quia infacundior sit, & linguâ inpromptus. Quod naturæ damnum utrùm (7) *nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? Ne mutas quidem bestias minùs alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, hercle, L. Manlium, malum malo augere filii; & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vitâ agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.*

V. Omnium potiùs his criminationibus, quàm ipsius juvenis irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse ægrè passus, ut omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quàm inimicis ejus, malle, capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, &, quanquam (8) non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus, manè in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait: *nunciaret T. Manlium Lucii filium esse.* Mox introductus (etenim percitum irâ in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute acceptâ redditâque, *esse* ait *quæ cùm eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris ejus accusandi causâ concilium plebis nunquam*

Filii ejus pietas.

7 *Nutriendum*] Mollibus remediis & paternâ indulgentiâ medicandum.

8 *Non civilis*] Abhorrentis ab iis legibus, quibus civilis societas continetur.

U.c.393. a.C.359 *habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum juvenem, &, quod haud minùs timendum erat, stolidè ferocem viribus suis, cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, eâ vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri, ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eóque id laudabilius erat, quòd animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modò remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit; &, quum eo anno primùm placuisset (9) tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, (1) quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum, juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu quâ vi aliâ, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque *Vorago in foro.* eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm deûm monitu quæri cœptum, quo plurimùm populus Rom. posset. Id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempublicam Rom. per-

9 *Tribunos militum ad legiones*] Ut legionibus præessent. Sex in unaquaque legione tribuni militum erant, iique principem in legione locum tenebant.

1 *Quos Rufulos vocant*] Ex Festo tribuni militum, a consule facti, vocabantur *Rufuli*, quòd de jure eorum legem tulerat Rutilius Rufus: at Romæ, a populo comitiis designati dicebantur *Comitiati*.

petuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque, esset: silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quàm poterat maximè exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Mettio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famâ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem; & lacûs nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Fortè ita tulit casus ut Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret; legionibus necopinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis quem interfecissent occideretur. Quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantùm publicâ calamitate mœsti Patres, quantùm feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quò nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli ho-*

U.c.393. a.C.359.

In eam se M. Curtius immittit.

Bellum cum Hernicis.

U.c.393. *noribus suis: num etiam in deos immortales inaus-*
a.C.359. *picatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primùm (2) contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde,*
Appius *turbato (3) gentium jure, comitia haberentur.* His
Claudius vocibus curia & forum personat. Appium Clau-
dictator. dium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque & justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Rom. cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multùm ab spe adeundi valli res Hernicis absuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur: & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segniùs (4) ad hostes bellum apparatur, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur: quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis, eò etiam

2 *Contacta*] Polluta.

3 *Gentium jure*] Jure ac discrimine generis & familiarum.

4 *Ad hostes*] Apud hostes. *Ad* rectè dicitur, pro *apud*: at non contrà.

quòd, ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant; ut, in unum pugnæ laborem reſervati, (5) plus ſibi quàm pro virili parte annitendum, ſcirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duûm millium planicies caſtra Rom. ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque ſpatio in medio pugnatum eſt. Primò ſtetit ambiguâ ſpe pugna, nequicquam ſæpe conatis equitibus Rom. impetu turbare hoſtium aciem. Poſtquam equeſtris pugna (6) effectu quàm conatibus vanior erat, conſulto priùs dictatore equites, permiſſu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam: neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent. U.c.393. a.C.359. *Atrox pugna.*

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur: quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut delegatâ primoribus pugnâ, eventum ſuum in virtute aliena ponit: multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde reſtaret*, quærendo, *ſi neque ex equis pepuliſſent hoſtem, neque pedites quicquam momenti facerent? quam tertiam exſpectarent pugnam? quid ante ſigna feroces proſiluiſſent, & alieno pugnarent loco?* his inter ſe vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primùm gradu moverunt hoſtem, deinde pe-

5 *Plus ſibi quàm pro virili parte annitendum*] Plus ſibi annitendum quàm quantum in ſingula virorum capita ſatis eſſet; unum quemlibet ex ſeſe inſtar duorum pluriumve eſſe debere.

6 *Effectu quàm conatibus vanior*] Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

U.c.393. a.C.359. *Vincuntur Hernici.* pulerunt, postremò jam haud dubiè avertunt. Neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eò in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fugâ castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: (7) agmenque fugientium ab Signinis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum, ac per agros trepidâ fugâ palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa, &, ubi haud minùs jacturæ fuit, aliquot equites Rom. cecidere.

U.c.394. a.C.358. C. Sulpicio II. C. Licinio II. Coss. *Bellum cum Tiburtibus.* *T. Quintius Pennus dictator.* IX. Insequenti anno quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinam urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Servium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum causâ, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collegâ (8) comitia bello præferre festinante ut continuaret

7 *Agmen*] Agmen fugientium *Hernicorum* fusum est ab Signinis, quum præter mœnia eorum, i. e. *Signinorum*, infrequentia *Hernicorum* signa conspecta essent. *Signia* erat colonia Romana, non longè ab Hernicorum terris.

8 *Comitia bello præferre*] Comitia habere antequam ad bellum iretur.

consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit: quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici causâ dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus: eo certè anno Galli ad tertium lapidem (9) Salariâ viâ trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum (1) tumultûs Gallici causâ justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prœlia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum eximiâ corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: &, quantùm maximâ voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

U.c.394. a.C.358.

Bellum Gallicum.

X. Diu inter primores juvenum Rom. silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. Tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a

Singulare certamen T. Manlii cum Gallo.

9 *Salariâ viâ*] *Salaria via appellata est*, auctore Festo, *quia Sabini per eam sal a mari deferebant.* Incipiebat a porta Collina.

1 *Tumultûs Gallici*] Tumultus videtur Ciceroni dictus esse, quasi *timor multus*: licèt hodie docti deducant potiùs a *tumeo*. Tumultum Italicum, quòd erat domesticus; tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus; præterea nullum tumultum Romani nominabant. Gravius autem tumultum esse, quàm bellum, hinc intelligi licet, quòd bello vacationes valent, tumultu non valent. Sed tamen tumultus, præter hanc strictiorem & maximè propriam significationem, etiam laxiore sensu quamlibet perturbationem ac trepidationem denotat.

U.c.394. a.C.358. vexatione tribunitia vindicaverat, ex ſtatione ad dictatorem pergit : *Injuſſu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim ; non, ſi certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ oſtendere, quando adeo ferox præſultat hoſtium ſignis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, eſto. Perge, & nomen Rom. invictum, juvantibus diis, præſta.* Armant inde juvenem æquales; (2) pedeſtre ſcutum capit : (3) Hiſpano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversùs Gallum ſtolidè lætum, & (quoniam id quoque memoriâ dignum antiquis viſum eſt) linguam etiam ab irriſu exſerentem, producunt. Recipiunt inde ſe ad ſtationem, & duo in medio armati, (4) ſpectaculi magis more, quàm lege belli deſtituuntur, nequaquam viſu ac ſpecie æſtimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verſicolori veſte; pictiſque & auro cælatis refulgens armis : media in altero militaris ſtatura, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris ſpecies : non cantus, non exſultatio, armorumque agitatio vana; ſed pectus animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in diſcrimen ipſum certaminis diſtulerat. Ubi conſtitere inter duas acies, tot circa mortalium animis ſpe metuque pendentibus; Gallus velut moles ſu-

2 *Pedeſtre ſcutum capit*] Pro parma nimirum, quam equites gerebant.

3 *Hiſpano.... gladio*] Gladio pedeſtri, qui brevitate habilis erat, *pariterque, & ad punctim lædendum excellens, & ad cæſim ex utraque parte feriendum vehemens. Conſtabat enim laminâ validâ & firmâ.* Polyb. l. VI.

4 *Spectaculi... more*] Alludit Livius ad gladiatorum pugnas.

pernè imminens, (5) projecto lævâ scuto, in advenientis arma hostis vanum (6) cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, (7) quum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore (8) interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem: jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit; quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt. (9) Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, *Torquati* cognomen auditum; celebratum deinde, posteris etiam familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

U.c.394. a.C.358.

Galli in Campaniam transeunt.

XI. Et, Hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proximâ nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli factâ, commeatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa

5 *Projecto*] Ante se projecto.

6 *Cæsim*] Gallis gladii prælongi erant, ac sine mucronibus: itaque cæsim tantum ferire poterant hostem.

7 *Quum scutum scuto imum perculisset*] Ut de gradu hostem dejiceret, &, occasione datâ ex incerto & vacillanti ejus motu, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

8 *Interior periculo vulneris*] Intra ictum gladii; *i. e.* propior hosti, quàm ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac cæsim tantùm feriebat, posset vulnerari.

9 *Inter carminum*] Inter joculantes militariter incondita quædam prope carminum modum.

U.c.395. a.C.357. cur proximo anno C. Pœtelius Balbus consul; quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici

C. Pœtelio, M. Fabio Coss. provincia evenisset, adversùs Tiburtes jussu populi exercitum duceret: ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubiè Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum adversùs Tiburtem hostem, duce consule, contenta resp. esset, Gallicus tumultus

Q. Servilius dictator. dictatorem creari coegit: creatus Q. Servilius Ahala, T. Quintium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, si prosperè id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo

Pugna atrox cum Gallis. detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est, totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum: quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundiâ misericordiâque militem accendebant. Magnâ utrimque editâ cæde, avertitur tandem acies Gallorum: fugâ Tibur, sicut arcem belli, Galli petunt: palati a consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè quum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius prœliis primùm parvis, postremò unâ insigni pugnâ, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator consulibus in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictaturâ se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie*

confixisse? Spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? Ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros. U.c.395. a.C.357.

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt: terrorem repentè ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit; ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, murique præsidiis firmati; &, ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quàm Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi consules, utrimque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quàm virtute fretos venisse; adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris quàm urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses, fines Rom. maximè qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere; rebusque nequicquam repetitis, novi consules, C. Fabius & C. Plautius, jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis, ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant

U.c.396. a.C.356. M. Popillio, Cn. Manlio Coss.

Tiburtes ad Romæ mœnia victi.

Tarquiniense bellum.

U.c.397. a.C.355. C. Fabio, C. Plautio Coss.

U.c.397. a.C.355. annis, accepta: quo præsidio quum fulta res Rom. esset, levius fuit, quòd Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit: magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversùs Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quàm parti utrique placebat, fuit. Quum primò Galli tantùm avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem, aliquantùm Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversùs hostem, quem tempus deteriorem in dies & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem, ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parvâ eadem languesceret morâ. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primò in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum Patres communiter increpare, quòd non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare; *se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros*. Immiscerique militibus centuriones: nec (1) in circulis modò fremere, sed jam (2) in principiis ac prætorio in unum fer-

Sulpicius dictator.

Bellum Gallicum.

Dictatoris cunctatio.

Ingrata militibus.

1 *In circulis*] In cœtibus militum passim inter se colloquentium.

2 *In principiis*] *Principia* locus erant in castris, ubi prætorium, & præcipuorum ducum, putà legatorum, tribunorum ten-

mones confundi; atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur, verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset. U.c.397. a.C.355.

XIII. (3) Septimùm primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior: is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio, non turbam magis, quàm turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem: (4) *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ causâ* (5) *destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœdè amissa objici nobis possent, tamen hoc a te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam novâ gloriâ patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eamdem, quam per pavorem amiserant patriam, profectæ postea ab Veiis, virtute recuperavere. Nobis, deûm benignitate, felicitate tuâ populique Rom. & res & gloria est integra! Quanquam* (6) *de gloria vix dicere ausim, si*

Sex. Tullii ad dictatorem oratio militum nomine.

toria, & signa militaria fixa erant. *Prætorio. Prætorium* est tabernaculum imperatoris, qui olim *prætor* dicebatur. Hîc non ipsum tabernaculum intelligendum videtur, sed propinqua ei loca.

3 *Septimùm primum pilum*] Tunc jam septimùm primipili centurio erat.

4 *Scilicet*] Id est, Quòd me cum hoc militum agmine ad tribunal tuum venisse vides, ejus rei hæc *scilicet* causa est, quòd exercitus &c.

5 *Destitutum sine armis*] Alludit ad militare pœnæ genus, quo ii qui loco cesserant, ignominiæ causâ discincti atque etiam aliquando tunicati, destrictis gladiis, stare aliquamdiu jubebantur.

6 *De gloria vix dicere*

U.c.397. a.C.355. *nos & hostes haud secus quàm feminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; & tu imperator noster, quod ægriùs patimur, exercitum tuum, sine animis, sine armis, sine manibus, judicas esse; &, priusquam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? Utcunque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quàm nos de tua, (7) verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet; quæso, ut ea quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus, quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romæ potiùs quàm in castris acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: quum vincere cupimus, tum te duce vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire.* Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tul-

ausim] Gloriam quidem nobis integram esse vix dicere ausim.

7 *Verius*] Æquius, decorum magis.

liumque secretò, quænam hæc res sit, aut quo U.c.397. acta more, percunctatur. Tullius magnopere a a.C.355. dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne suî, neve imperatoriæ majestatis, crederet: *Multitudini concitatæ, quæ ferme* (8) *auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem*; (9) *ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, exsisteret: nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum.* (1) *Illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, jumenta fortè pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta a Gallis; deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Jamque haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est: nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quàm viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliquâ terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, quâ deinde multi nostri atque externi imperatores, nostrâ quoque quidam ætate usi sunt. Mulis (2) strata

8 *Auctoribus*] Ducibus, iis quorum auctoritate & consilio regitur.

9 *Ne quis alius*] Ne quis alius talis dux exoriretur, quales sunt ii quos mota creare multitudo solet.

1 *Illi quoque tamen*] Tamen in eo rem esse ut dictatorem quoque ipsum oporteat magnopere cavere, ne exercitum regere & in officio continere non possit.

2 *Strata*] Clitellas.

U.c.397. a.C.355. detrahi jubet: binisque tantùm (3) centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. His ferè mille effectis, centum admiscet equites; & nocte super castra in montes evadere, ac sylvis se occultare jubet, neque inde ante moveri, quàm ab se acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit (4) sedulò, ut adversùs montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit, primò credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos; deinde ubi degressos repentè viderunt, & ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt: priúsque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur.

Prælium, quo vincuntur Galli. XV. Acriùs invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans, rogitansque, *Siccine pugnaturos milites spopondisset? Ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prœlium ituros? En ipsum imperatorem clarâ voce vocare ad prœlium, & ire armatum ante prima signa. Ecquis sequeretur eorum, qui modò ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primò impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem (5) unâ parte vidit aciem, (6) signa in lævum cornu confert,

3 *Centunculis*] Pannis, qui ex utraque parte penderent.

4 *Sedulò*] Datâ operâ.

5 *Unâ parte vidit aciem*] Aciem, *nempe* hostium. Unâ parte, *i. e.* a sinistro cornu suo, quo invaserant dextrum cornu Romanorum.

6 *Signa in lævum cornu confert*] Venit cum iis signis

quod turbam hostium congregari cernebat; & iis qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur: ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum, qui (7) profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes sylvasque vertunt fugam; plurimique ibi a fallaci equitum specie, (8) agasonibusque excepti sunt; & eorum quos pavor pertulerat in sylvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. Nec alius post M. Furium, quàm C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum: auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. Eodem anno & a consulibus vario eventu bellatum: nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incautè atque inconsultè adversùs Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt; quâ fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Rom. insignitior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentinâ fecerunt. Eodem anno (9) duæ tribus, Pomptina & Publilia,

U.c.397. a.C.355.

Sulpicius triumphat.

Contra Tarquinienses res malè gesta.

copiisque, quas circa se habebat, ad lævum cornu sui exercitûs, adversùs quod congregari & conglobari videbat hostes.

7 *Profligato dextro cornu*] Hîc pro *dextro cornu* reponendum est *sinistro*.

8 *Agasonibusque*] Resecanda videtur particula *que*. Nempe fallax illa equitum species nihil aliud erat, quàm agasones mulis impositi.

9 *Duæ tribus...: additæ*] Tum septem & viginti tribus factæ sunt. *Pomptina*; a Pomptino agro prope urbem Pometiam. *Publilia*;

U.c.397 a.C.355 additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti. Et de ambitu ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primùm ad populum latum est; eâque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & (1) conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

Lex de ambitu tum primùm lata.

U.c.398. a.C.354. XVI. Haud æquè læta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, (2) de unciario fœnore a M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata; & plebs aliquanto eam cupidiùs scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine; quòd & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; & eos qui Falerios perfugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fecialibus Rom. non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinquâ, induxit, militemque prædâ implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quòd nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quàm pugnæ paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: (3) celsique & spe haud dubiâ

C. Marcio, Cn. Manlio II. Coss.

Bellum cum Faliscis & Privernatibus.

Privernates victi.

. Aliàs *Popilia.* Hujus nominis origo parum certa est.

1 *Conciliabula*] Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur.

2 *De unciario fœnore*] Usuræ centesimæ, quibus in centenos nummos unus per singulos menses, duodecim proinde per singulos annos penduntur, mensura sunt reliquarum, & fœnebris, ut ita dicam, As. Unciaria igitur usura est duodecima pars centesimæ.

3 *Celsi*] Elatis animis.

dubiâ feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*: piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertêre hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt: triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum; nisi quòd legem, novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim (4) de vicesima eorum qui manumitterentur, tulit. Patres, quia eâ lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterùm tribuni plebis, non tam lege quàm exemplo moti, ne quis postea (5) populum sevocaret, capite sanxerunt, *nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse*. Eodem anno C. Licinius Stolo, a M. Popillio Lænate suâ lege (6) decem millibus æris est damnatus, quòd mille jugerum agri cum filio possideret, (7) emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

U.c.398. a.C.354.

Lex de vicesima manumissorum, in castris lata.

C. Licinius suâ lege damnatus.

4 *De vicesima*] Ut, quum quis servum manumitteret, vicesimam partem pretii ejus ærario penderet. Hoc vectigal ad inferiorum etiam Principum ætatem permansit.

5 *Populum sevocaret*] Abductum ab urbe, a magistratibus, ac tribunis, populum in concilium vocaret.

6 *Decem millibus æris*] Id est, marcis argenti Parisiensibus 15. cum unciis 5.

7 *Emancipando*] E manu emittendo per imaginariam venditionem ter repetitam. Lege cautum erat, ut, si pater filium ter, filiam & ceteros liberos, *i. e.* nepotes neptesve e filio, semel vendidisset, manumissi postea ab emptore, sui juris fierent, ille trinâ manumissione, hi unicâ. Ad cujus emancipationis imaginem postea institutum, ut, his simulatò & dicis

U.c.399. a.C.353. M. Fabio Ambusto II. M. Popillio II. Coss.

XVII. Novi consules inde, (8) M. Fabius Ambustus secundùm, & M. Popillius Lænas secundùm, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit; qui hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem (9) primâ pugnâ fuderunt: inde terror maximus fuit, quòd sacerdotes eorum, facibus ardentibus (1) anguibusque prælatis, incessu furiali militem Rom. insuetâ turbaverunt specie. Et tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde ubi consul, legatique, ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque; vertit animos repentè pudor, & in ea ipsa quæ fugerant, velut cœci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem; castrisque etiam eo die potiti, prædâ ingenti partâ, victores reverterunt; militaribus jocis, quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. Adversùs eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum, item de plebe, C. Plautium dixit. Id verò Patribus indignum videri, etiam

Fabius a Faliscis fusus restituit aciem.

Etruscum bellum.

C. Marcius primus dictator e plebe.

causâ peractis venditionibus & manumissionibus, liberi e potestate patris exirent. Hoc autem Stolonis commentum non abhorrebat a jurisprudentum placitis; sed ideo nulla illius emancipationis habita ratio est, quia eam in fraudem legis factam apparebat.

8 *M. Fabius Ambustus....*] Scripti & editi veteres utrique nomini addunt notam numeralem II, hoc est, *secundùm*.

9 *Primâ pugnâ*] Initio pugnæ.

1 *Anguibus*] Id est, *discoloribus serpentum in modum vittis*. Flor. l. I. c. 12.

dictaturam jam in promiscuo esse; omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur parareturve: eo promptiùs cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utrâque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, necopinatò aggressus, cepit: & octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Rom. fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, (2) nec per consulem comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum rediit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quòd duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcunque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset*; (3) *jussum populi & suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quàm ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Pæticus tertiùm, M. Valerius Publicola, eodemque die magistratum inierunt.

U.c.399. a.C.353.

Vincit Etruscos.

XVIII. Quadringentesimo anno quàm urbs Rom. condita erat, quinto tricesimo quàm a Gallis reciperata, (4) ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules am-

C. Sulpicio III. M. Valerio Coss.

2 *Nec per consulem*] Scilicet *plebeium.*

3 *Jussum populi*] Suffragia quoque esse jussum populi.

4 *Ablato post undecimum annum*] Plebeiis a consulatu exclusis post undecimum annum, quàm ad illum admitti cœperant.

U.c.400. a.C.352. bo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertiùm, M. Valerius Publicola. *Ambo coss. patricii.* Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ubi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversùs Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solùm (5) virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri, si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen patiendum esse potiùs, quàm ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam aliò natam quàm ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed (6) inter concitatos per se omnes, vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremò victæ perseverantiâ consulum plebis eò dolor erupit, ut tribunos actum esse de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam solùm, sed etiam urbem captam

5 *Virtutis*] Strenuitatis, fortitudinis.

6 *Inter concitatos*] Ita erant omnes per se concitati, ut nullum fere discrimen conspiceretur inter duces & reliquam multitudinem.

atque oppressam regno patriciorum, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segniùs perficiunt: creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertiùm, M. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popillium consulem invenio.

U.c.400. a.C.352.

U.c.401. a.C.351. M. Fabio III. T.Quintio Coss.

XIX. Duo bella eo anno prosperè gesta; cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta, ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sævitum. Multis mortalibus in acie cæsis, ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos qui missi Romam erant, mitior fuit: medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi: id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ; nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat, sorte ipsâ obruebantur inopes, (7) nexumque inibant: eò nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, (8) publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartùm, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etrus-

Triumphus de Tiburtibus: supplicia de Tarquiniensibus.

Fœdus cum Samnitibus.

U.c.402. a.C.350. C. Sulpicio IV. M. Valerio II. Coss.

7 *Nexumque inibant*] secus ac servi habebantur. Addicebantur creditoribus suis, & in vinculis haud

8 *Publica.. studia*] Studia factionum in republica.

U.c.402. a.C.350. cum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordiâ consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertêre nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere; inde populabundos in agrum romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utróque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum, postquam litteris Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubiè juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. *T. Manlius dictator.* T. Manlium Lucii filium dixit. Is quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu, Cæritibus bellum indixit.

XX. Tum primùm Cærites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: &, quàm non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatque populationis, & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores: nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. *Cærites bellum deprecantur.* Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea suî misericordia caperet, quæ se rebus adfe-

ctis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum vestaliumque ab se castè ac religiosè cultum invocabant. (9) *Eane meritos crederet quisquam hostes repentè sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm* (1) *furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Rom. ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas.* (2) *Cære, sacrarium populi Rom. diversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio vestalium cultisque diis darent.* Movit populum non tam causa præsens, quàm vetus meritum, ut maleficii quàm beneficii potiùs immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum; legionibusque

U.c.402. a.C.350.

Pacem impetrant.

9 *Eane meritos*] An credere quisquam posset, eos qui tam insigne beneficium in Romanos contulissent, hostes repentè sine causa factos?

1 *Furore*] Captis & alienatis mentibus.

2 *Cære ... intactum ... crimine belli, hospitio vestalium .. darent*] Salvam præstarent Cæritum civitatem in gratiam præbiti vestalibus hospitii, eam habendo innoxiam ab illati belli crimine.

U.c.403. Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.
a.C.349.

Discordiæ de consulatu plebeio.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit; tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundùm Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potiùs totum e republica consulatum, quàm promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat; (3) curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem, concordiæ causâ, observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Publicolæ datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis novi consules fœnebrem quoque rem, quæ destinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt: quinqueviris creatis, (4) quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curâque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem

P. Valerio, C. Marcio II. Coss.

3 *Curæ ... privatæ*] Curæ & dolores de privatis incommodis erumpebant in certaminibus cum patriciis de republica.

4 *Quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt*] *Mensa* enim dicitur pro abaco argentariorum. *Mensarii* tamen differunt ab *argentariis*: quia *mensarius* rei nummariæ publicæ curator est, *argentarius* privatæ. Itaque *mensarii* creabantur a populo.

C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius; qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certè alteri gravem, quum aliâ moderatione, tum impendio magis publico, quàm jacturâ sustinuerunt. (5) Tarda enim nomina, & impeditiora inertiâ debitorum quàm facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo priùs caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modò sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit: dictus in castris (eò enim ad consules missum senatus consultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Cæterùm foris tranquilla omnia fuere. U.c.403. a.C.349. *C. Julius dictator.*

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit: duo interreges, C. Sulpicius, & M. Fabius, interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambò patricii consules crearentur: creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus: quidam Cæsonem, alii Caium nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quàm cum hominibus, urendo populandoque, gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis U.c.404. a.C.348. C. Sulpicio V. T. Quintio Coss.

5 *Tarda enim nomina*] Debita, quæ tardiùs & ægriùs solvebantur, non tam inopiâ quàm inertiâ debitorum. *Nomen* sæpe accipitur pro *debito*, quia creditor in tabulas expensi & accepti refert nomen ejus, cui pecuniam expensam tulit.

U.c.404. a.C 348. senio victa utriusque pertinacia populi est: ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent: in quadraginta annos impetraverunt. Ita positâ duorum bellorum quae imminebant curâ, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit: ceterùm quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit; quod videbatur quidem tempore alieno fecisse, quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantiâ inceptum obtinuit, & tribuni omni vi, recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuisset viam, (6) censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium; nullo terrore belli: sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. Nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quàm censoriis fuerat.

Induciæ 40. annorum cum Tarquiniensibus & Faliscis.

C. Marcius primus censor de plebe.

M. Fabius dictator.

U.c.405. a.C.347. M. Popillio III. L. Cornelio Coss.

XXIII. M. Popillius Lænas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro La-

6 *Censuram quoque in partem vocari*] Id *revocamus in partem* quod, quum antea totum esset in aliorum potestate, revocamus & retrahimus communicandum nobiscum, ita ut pars quoque ejus aliqua ad nos pertineat.

tino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eódem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitûs, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit. Cujus ut priùs nosceret vires, quàm periculo ultimo tentaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prœlium initura, explicuisset aciem, postquam neque in æquum demitti agmen vidit, &, quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata, simul (7) opportuniores, quòd intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (Triarii erant, qui muniebant) & ab Hastatis Principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque, non tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia (8) librata ponderibus figerentur: oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primò incerti re-

U.c.405. a.C.347.

Bellum Gallicum.

Vincuntur Galli, sed difficulter.

7 *Opportuniores*] Commodiorem adversùs se occasionem præbentes.

8 *Librata ponderibus*] Ipso pondere adjuta ut dirigerentur certiùs, & graviùs infigerentur corporibus.

U.c.405 a.C.347. ſtitere : dein, quum ipſa cunctatio & his animos minuiſſet & auxiſſet hoſti, impulſi retro ruere alii ſuper alios, (9) ſtragemque inter ſe cæde ipſâ fœdiorem dare; adeo præcipiti turbâ obtriti plures, quàm ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. Alia in campum degreſſis ſupererat moles. Namque multitudo Gallorum ſenſum omnem talis damni exſuperans, velut novâ rurſus exoriente acie, integrum militem adversùs victorem hoſtem ciebat; ſtetitque ſuppreſſo impetu Romanus, & quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat, & quòd conſul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero (1) matari prope trajecto, ceſſerat parumper ex acie. Jamque omiſſa cunctando victoria erat, quum conſul vulnere alligato revectus ad prima ſigna: *Quid ſtas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoſte res eſt, quem victum armis ſocium ex hoſte facias. In belluas ſtrinximus ferrum: hauriendus, aut dandus eſt ſanguis. Propuliſtis a caſtris: (2) ſupinâ valle præcipites egiſtis: ſtratis corporibus hoſtium ſuperſtatis. Complete eâdem ſtrage campos, quâ montes repleſtis. Nolite exſpectare dum ſtantes vos fugiant: inferenda ſunt ſigna, & vadendum in hoſtem.* His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum: cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, vertunt impetum in ſuos: fuſique per campos, & præter caſtra etiam ſua fugâ prælati, quod editiſſimum inter æquales tumulos occurrebat

9 *Stragemque inter ſe .... dare*] Et ruinâ ſterni ac devolvi ſupra ſe mutuò.

1 *Matari*] ſive *materi.* Telum fuit Gallorum proprium, ad longioris lanceæ formam.

2 *Supinâ valle*] Id eſt, quæ a tergo erat ex colle in vallem retrocedentibus

oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugnâ fessum (3) tumulis ab hoste occupatis nolebat, prædâ omni castrorum militi datâ, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit: eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatûs: ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

U.c.405. a.C.347.

Dictator L. Furius Camillus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus, magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, num quem plebei consulis pœniteret. Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privatâ cupiditate, quàm publicâ injuriâ fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur: mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prœlio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an victores putarent. (4) Inter hos longè maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum

U.c.406. a.C.346. L. Furio, Ap. Claudio Coss.

3 *Tumulis....*] Ita codices optimi & editio Romana. In ceteris locus mutilus est, aut superfluis verbis depravatus.

4 *Inter hos*] Nempe *motus*, quibus annum insignem fuisse dixit supra Livius.

U.c.406. a.C.346. num, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoriâ tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prœlium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, aiebat: *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnæ, depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat (9). Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primò per Volscos, Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare Superum petierunt. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum, decem bubus, aureâque coronâ donat: ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra: ibi, quia res trahi segnitiâ Græcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorem comitiorum causâ T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatûs dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi tres & viginti natum annos consulem renunciavit: collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartùm consul futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terrâ, nec Romanus mari bellator erat. Postremò quum littoribus arcerentur, aquâ etiam præter cetera necessaria

Prælium committitur, quo Galli victi.

T. Manlius dictator.

U.c.407. a.C.345.

M. Valerio, M. Popillio IV. Coss.

9 *Perceperat*] Ita scripti & editi veteres, pro vulgato *præceperat*. Non enim ex *præcepto*, sed ex *percepto* Romanorum animi creverant, Gallorum autem debilitati erant.

usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est: maximè Siciliæ fuisse tyrannos crediderim; nam ulterior Græcia, eâ tempestate, intestino fessa bello, jam (1) Macedonum opes horrebat. U.c.407. a.C.345.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordiâ ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: (2) semunciarium tantùm ex unciario fœnus factum, & (3) in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est: (4) & sic quoque parte plebis affectâ, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maximè res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus secundùm consul cum C.

Fœdus cum Carthaginiensibus.

U.c.408. a.C.344. T. Manlio, C. Plautio Coss.

M. Valerio II. C. Pœtelio Coss.

1 *Macedonum opes horrebat*] Hoc ipso tempore Philippus, Alexandri magni pater, Olynthum expugnabat.

2 *Semunciarum.. fœnus*] Ut pro centenis nummis dimidius nummus in singulos annos penderetur.

3 *In pensiones æquas triennii*] Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi jussum est, ita ut quarta pars statim repræsentaretur; tres reliqui quadrantes sub finem primi, secundi, & tertii anni numerarentur.

4 *Et sic quoque*] Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cujus interest solvi creditum, senatus potiorem habuit difficultatibus molestiisque privatis.

U.c.409. a.C.343. *Bellum cum Volscis.* Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit: quò quum Antiates aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quàm ad bellandum gens, certamine victi, fugâ effusâ Satrici mœnia petunt; & ne in muris quidem satis firmâ spe, quum coronâ militum cinctâ jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantùm Matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita: eos vinctos consul ante currum triumphans egit; venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant; idque magis verisimile est, quàm deditos veniisse.

U.c.410. a.C.342. M. Fabio, Ser. Sulpicio Coss. *Dictator L. Furius.* XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum; metuque ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversùs armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit: & quum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus (5) sine vacationibus habitus esset; legiones, quantùm maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi

5 *Sine vacationibus*] Nullâ habitâ ratione vacationum: coactis ad militiam etiam iis qui, in assuetis &

prædonum magis, quàm hostium animi inventi. Primâ itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem (6) Junoni Monetæ vovit; cujus (7) damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictaturâ se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Rom. faciendam creari jussit: locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertiùm, T. Manlio Torquato secundùm consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, (8) simile vetusto montis Albani prodigio: namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi; librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causâ dici. Dictus P. Valerius Publicola: magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantùm supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœ-

U.c.410. a.C.342.

Juno Moneta.

U.c.411. a.C.341. C. Marcio III. T. Manlio II. Coss.

minoris periculi bellis, vacationem militiæ habebant.

6 *Junoni Monetæ*] Id est, ædem Junoni, quæ Moneta postea appellata est, vovit. *Moneta* a monendo: *Scriptum* enim *a multis est, quum terræ motus factus esset, ut sue plenâ procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam.* Cic. l. I. de div. n. 101.

7 *Damnatus voti*] Adstrictus & obligatus ad persolvendum votum.

8 *Simile vetusto ... prodigio*] Idem sub Tullo rege acciderat.

U.c.411. a.C.341. neratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ullâ insigni ad memoriam causâ, ad interregnum rediit. Ex interregno, (9) ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertiùm, A. Cornelius Cossus.

U.c.412. a.C.340. M. Valerio III. A. Cornelio Coss.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum (1) spatio, quibus bellatum est, dicentur: namque eo anno adversùs Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiâque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum quàm vires quum attulissent, fluentes luxu, ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt: namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æquè facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. Ibi

Samnitici belli origo.

9 *Ut id actum videri posset*] Ita ut id voluisse, id spectasse Patres videri possent: nempe ut ambo patricii consules fierent.

1 *Spatio*] Gronovio suspectum est hoc vocabulum, tanquam additum ab aliquo, qui *longinquum* de tempore dici non putabat.

rursus acie dimicatum: adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi, quum robore juventutis suæ acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. U.C.412. a.C.340.

XXX. Legati introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres Conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens a vobis petitum: quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset: tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minùs essemus. Nunc misericordiâ vestrâ conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divinâ humanâque indigni videamur. Neque, Hercule, quòd Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent. Neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnificè loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque, æternis hostibus hujus urbis, quandocunque se moverint, ab tergo erimus; &, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nos-*

Campani a senatu Romano auxilium petunt.

U.C.412. a.C.340. *stra cogit. Eò ventum est, Patres Conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus: si defenditis, vestri; si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maximè, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, (2) omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. Quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, &, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine (3) ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit: aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potiùs, Romani, beneficio vestro occupate eam, quàm illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum: sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbrâ vestri auxilii,*

2 *Omnes sibi*] Vox *omnes* redundat.
3 *Hiscine*] Ita hìc & alibi codices veteres pro *hiscene*.

Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus: quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. (4) *Annuite, Patres Conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Quâ frequentiâ omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrymarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres Conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum, ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, con ulite.* U.c.412. a.C.342.

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tantâ utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatûs consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior* *Negatur auxilium Campanis.*

4 *Annuite .. nutum numenque vestrum*] Sic compellant Campani Romanos tanquam deos quosdam, tanquam Jovem ipsum; cujus nutu vertuntur ac reguntur omnia. *Numen* ab eadem origine est, a verbo nempe *nuere*, & divinam gubernationem ac voluntatem denotat.

U.c.412. *amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum*
A.C.340. *fœdere juncti sunt: itaque arma, deos priùs, quàm homines violatura, adversùs Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant). *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversùs vim atque injuriam justâ vi non vultis; vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres Conscripti, populique Rom. ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dedititii vestri passuri.* Sub hæc dicta, omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuriâ superbiâque clarus, a quo paulò ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam (5) fides agi visa, deditos non prodi; nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si (6) agrum urbemque, per deditionem, factam populi Rom. oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit: data mandata, *ut preces Campanorum*, (7) *responsum senatûs amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremò factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dedititiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Rom. factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent*

Accipitur illorum deditio.

Legatio Rom. ad Samnites.

5 *Fides agi visa*] Fidei interesse visum est.

6 *Agrum urbemque .. factam*] Lege *facta*.

7 *Responsum .... memor*] Responsum, ex quo appareret senatum retinuisse memoriam amicitiæ Samnitium.

Samnitibus

Samnitibus populi Rom. senatûsque verbis, ut Capuâ urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solùm gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent, iisque clarâ voce imperarent, ut prædatum in agrum Camp. extemplo proficiscerentur. U.c.412. a.C.340.

XXXII. Hac legatione Romam relatâ, positis omnium aliarum rerum curis, Patres fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi, consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam, castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt: simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversùs se auxilia. Ut verò castra Rom. viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere; affirmare, eâdem fortunâ Romanum Campano laturum opem, quâ Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis causâ, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret: quidquid ab urbe longiùs proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem: qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiâque suâ quàm vi hostium victos esse. Quid au-*

Bellum cum Samnitibus.

Consul Romanus suos ad prælium hortatur.

U.C.412. a.C.340. *tem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium, adversus tot decora populi Romani? qui triumphos pene plures quàm annos ab urbe condita numeret: qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat: qui Gallos* (8) *tot prœliis cæsos, postremò in mare ac naves fugâ compulerit. Quum gloriâ belli ac virtute suâ quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit:* (9) *utrùm, qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantùm ferox, operum militarium expers; an, qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta vos, milites,* inquit, *sequi volo; nec disciplinam modò, sed exemplum etiam a me petere.* (1) *Non factionibus modò, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextrâ mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriæ ortus; & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisque plebeiis, promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium: proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoriâ excessit. Semper ego plebem Rom.*

8 *Gallos*] Non Galli, sed Græci in mare ac naves compulsi dicuntur supra, cap. 26.

9 *Utrùm, qui audiendus*] Utrùm is, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit, ejusmodi sit imperator, cujus audienda tantùm verba sint, non etiam facta spectanda.

1 *Non factionibus modo*] Vox *modò* videtur temere huc immigrasse e superiore versu.

militiæ, domique; privatus, in magistratibus parvis, magnisque; æquè tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. Nunc quod instat, diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite. U.c.412. a.C.340.

XXXIII. Non aliàs militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravatè munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus (2) pro re, dictis haud minùs libertatis alienæ quàm suæ dignitatis memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, ut quod maximè unquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos (3) ante dies geminata victoria; Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna indicio fuit, quos gesserint animos; namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. Quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse

Valerius Corvus familiaris militi dux.

Prælium cum Samnitibus atrox.

2 *Pro re*] Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

3 *Ante dies*] Fortè, *ante menses*, ne justo brevius assignetur intervallum a gemina Samnitium victoria de Campanis ad hoc tempus.

U.c.412. aperire in hostes viam; revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero, in aciem hostium ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quà nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vastâ cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo fortè contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi, dextrâ lævâque ante se quisque memorandum prœlium cient. Stant obnixi Samnites, quanquam plura accipiunt quàm inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat; adeo morte solâ vinci destinaverant animis. Itaque Romani quum & fluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi irâ concitant se in hostem. Tum primùm referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quàm prœlium diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciore hoste conflictum; & Samnites, quum quæreretur quænam prima caussa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos* aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora: inde plus quàm ex alia ulla re terroris ortum.* Quem terrorem non pugnæ solùm eventu, sed nocturnâ profectione confessi sunt. Postero die, vacuis hostium castris Romanus potitur: quò se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

a.C.340.

Vincuntur Samnites in Campania.

XXXIV. Ceterùm hoc gaudium magnâ prope clade in Samnio fœdatum est: nam ab Sa-

ticula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltum cavâ valle pervium, circaque incessum ab hoste induxit; nec priùs, quàm recipi tutò signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. (4) Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum, conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus quàm unius legionis* (5) *Principes hastatosque dederis; cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva: neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Rom. aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum; nec priùs ab hoste est visus, quàm loco quem petebat appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissâ occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, pos-

U.c.412. a.C.340. *Cornelii consulis in Samnio periculum.*

4 *Dum id moræ Samnitibus est*] Cunctantibus Samnitibus, & expectantibus dum consul totum agmen demisisset in vallem, ubi eum facillimè oppressuri sibi videbantur.

5. *Principes hastatosque*] Duo illa corpora efficiebant numerum hominum circiter 2400. Vid. infra, VIII. 8.

U.c.412. a.C.340. ſunt; nec erigere agmen in captum ſuper ſe ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipſa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a conſule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degreſſos in vallem adoriantur: incertos quid agerent, nox oppreſſit. Decium primùm ſpes tenuit, cum ſubeuntibus in adverſum collem ex ſuperiore loco ſe pugnaturum: deinde admiratio inceſſit, quòd nec pugnam inirent, nec, ſi ab eo conſilio iniquitate loci deterrerentur, opere ſe valloque circumdarent. Tum centurionibus ad ſe vocatis, *Quænam illa inſcitia belli ac pigritia eſt? aut quonam modo iſti ex Sidicinis Campaniſque victoriam pepererunt? Huc atque illuc* (6) *ſigna moveri, ac modò in unum conferri, modò educi videtis: opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus eſſe. Tum verò nos ſimiles iſtorum ſimus, ſi diutius hîc moremur, quàm commodum ſit. Agitedum, ite mecum, ut, dum lucis aliquid ſupereſt, quibus locis præſidia ponant, quà pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia ſagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hoſtes notarent, perluſtravit.

XXXV. Vigiliis deinde diſpoſitis, ceteris omnibus (7) teſſeram dari jubet, ubi

6 *Signa ... modò*] *Signa... modò in unum conferri*, quaſi quieſcere intra caſtra ſtatuerint Samnites; *modò educi*, quaſi iidem parent invadere Romanos.

7 *Teſſeram*] Teſſera propriè eſt tabella exigua, in qua inſcribebatur ſignum, ſeu ſymbolum nocturnum. Ea ſub occaſum ſolis, antequam ponerentur vigiliæ, a tribuno dabatur militi cuidam (cui ob id ipſum *teſſerario* nomen erat) perque ſingulos ordine manipulos ibat, donec ad tribunum ante noctem referretur. Hæ

(8) secundæ vigiliæ buccinâ datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quò ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est: ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite. Non fugâ delatos, nec inertiâ relictos hîc vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Rom. servastis: erumpendo hinc, vosmetipsos servate: digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egeritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitûs fortunâ per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quàm captum a nobis; nos tam paucos* (9) *tot ipsi millibus hominum nec adscensu arcuerint, nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis; imo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quàm consilii auctor sim: neque enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest, quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit; fameque*

U.c.412.
a.C.340.

Oratio Decii ad milites.

autem tesseræ non ad vigilias solùm adhibebantur, sed & ad imperia & mandata ducum, & quidquid denique vellent celeriter per omnem exercitum innotescere.

8 *Secundæ vigiliæ*] Tota nox in quatuor vigilias dividebatur, quarum quælibet tribus horis constabat. Itaque secunda vigilia incipit cum quarta noctis hora.

9 *Tot ipsi millibus hominum*] Lege *ipsi millia hominum*. Error natus est ex interpretatione notæ numeralis *m*.

U.C.412. a.C.340. *& siti moriendum sit, si plus, quàm viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire: id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minùs dubium: quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossâque nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui si nox opportuna est, eruptioni hæc profectò noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis; quod tempus mortales somno altissimo premit: per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modò sequimini, quem secuti estis: ego eamdem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.*

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles, offenso scuto præbuit sonitum; quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset; Decius, (1) quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Rom. obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse: quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Rom. este: vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam vir-*

Decius ad exercitum incolumis redit.

1 *Quum non fallerent*] hostem, sed auditi fuerant. Quoniam non fefellerant

tutem, luce ac die opus est; nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat: hîc lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum: atque ubi primùm illuxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio (2) concitantur: & (3) tesserâ datâ, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat; orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem; qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem (4) castellatim dissipatos, aggrederetur: *Credere etiam aliquos ad se sequendum emissos, per saltum vagari.* Jussæ legiones arma capere, egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, viâ patentiore ad hostem ducuntur: quem incautum improvisò adortæ (quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent) paventem primùm in castra compellunt, deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor, fugatque ex suis quemque præsidiis. Itaque ma-

U.c.412. a.C.340.

Vincuntur Samnites.

2 *Concitantur*] Milites castrorum.

3 *Tesserâ datâ*] Nuncio per exercitum didito, tesseræ ope.

4 *Castellatim*] Sparsim per globos.

U.c.412 a.C.340 gna pars absenti hosti cessit: quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi; castra direpta.

Decius donatus.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocatâ concione, P. Decii non cœptas solùm ante, sed cumulatas novâ virtute laudes peragit; &, præter militaria alia dona, aureâ coronâ eum, & centum bobus, (5) eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, (6) binisque tunicis donati. Secundùm consulis donationem, legiones (7) gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt: altera corona ejusdem honoris index a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant: iisdem militibus legiones libras farris & (8) sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensûs, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, (9) quâ, fu-

Tertia pugna cum Samnitibus.

5 *Eximio*] Ad sacrificium destinato. Vid. I. 7.

Binisque tunicis] Vocem *privis* omittimus, quam omittunt plerique scripti & editi veteres.

7 *Gramineam coronam obsidionalem*) Obsidionalis corona est, quam ii qui liberati sunt ab obsidione, dant ei duci qui liberavit. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Ceteræ coronæ ab imperatore militibus dabantur; hæc sola a militibus imperatori.

8 *Sextarios vini*] *Sextarius* est sexta pars congii, quæ superat eam mensuram, quam vocamus *chopine*.

9 *Quâ, fugatus*] Quâ fortunam experiri statuit is exercitus Samnitium, qui a M. Valerio priùs fugatus fuerat.

gatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiti statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen; nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum, calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. Ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quàm in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum: transactumque eâ temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterùm, qui multitudo sua (1) commeatibus gravis, & priùs sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis morâ, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci: *interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti secum attulisset, defutura omnia.* Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit: quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quàm in portis valloque, cæsis, signa captiva in unum

U.c.412.
a.C.340.

1 *Commeatibus gravis*] Quæ oneri esset commeatibus: i. e. quæ nimiam commeatuum copiam absumeret.

U.C.412. locum conferri jussit; relictisque (2) duabus legionibus, custodiæ & præsidii causâ, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, prædâ abstinerent, profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut (3) indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit: nam neque quo signo coirent inter se, neque utrùm castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum iis quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis præda militi data.

a.C.340.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, (4) ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misêre, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur: fuit (5) pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente De-

Carthaginienses legati.

Consules triumphant.

2 *Duabus legionibus*] Verisimile non est duas legiones, qui consularis exercitus erat, præsidio castris relictas. Itaque reponendum est *duabus cohortibus* vel *duobus millibus.*

3 *Indagine*] *Indago*, retium quidam velut orbis, quibus a venatoribus feras indagantibus saltus nemorave cinguntur, ne qua feris pateat effugium. Hoc exemplo Samnites palantes atque dispersos undique cogere & in unum colligere voluit Valerius, ut in medio cæderentur.

4 *Ab Romano in Pelignum vertit bellum*] Induxit, ut omisso bello quod paraverant adversùs Romanos, in Pelignos verterent arma.

5 *Pondo viginti quinque*] Marcarum nostrarum 39. cum semuncia.

cio insigni cum laude donisque; quum inconditio militari joco, haud minùs tribuni celebre nomen, quàm consulum esset. Campanorum deinde (6) Suessanorumque auditæ legationes: precantibusque datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. (7) Jam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit a memoria patriæ; inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, (8) per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *Neque immeritò suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potiùs Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quàm victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedititios suos illâ fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collegâ ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus (quippe qui jam quartùm consul esset, dictatorquè & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exsequendi, militarem impetum frustrari, rumorem dissipat,

U.c.412. a.C.340.

Rom. militum de occupanda Capua consilia.

U.c 413. a.C.339. C. Marcio IV. Q. Servilio Coss.

6 *Suessanorumque*] Probabilis conjectura Sigonii reponentis *Suessulanorum*, qui propiùs aberant a Capua.

7 *Jam tum*] Hoc dictum est propter hiberna Annibalis, cujus exercitus Capuæ corruptus est.

8 *Per quod, &c.*] Vide l. IV. 37.

U.c.413. in iisdem oppidis & anno pòst præsidia hiber-
a.C.339. natura: divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

Arte eluduntur. XXXIX. Consul, eduꝯto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare (9) missionibus turbulentorum hominum instituit; aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos: quidam (1) in commeatus mittebantur, singuli primò, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent: per speciem etiam militarium usuum, quum alii aliò mitterentur, magna pars ablegati. Quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primò quidem ignari ludificationis, minimè inviti domos revisebant: postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium quàm qui in Campania hibernassent, præcipuéque ex iis seditionis auctores mitti viderunt, primùm admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: (2) *jam quæstiones, jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Hæc qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, (3) nervos conjurationis

9 *Missionibus*] Mittendo a signis, solvendo militiâ eos qui turbulento & factioso ingenio erant.

1 *In commeatus*] In quæ cuique liberet loca, dato commeatu.

2 *Jam quæstiones, jam indicia*] *Quæstio* est capitis judicium. *Indicia* intellige & insontium, qui aliquid comperissent, & magis propriè illorum qui ejusdem culpæ conscii, fide publicâ datâ, alios indicarent.

3 *Nervos conjurationis ejectos*] Ejectos eos, qui nervi, id est, robur ac fir-

ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat, nec quidquam ad justi exercitûs formam, præter ducem, deerat: incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei, de imperatore sumendo, sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens afferat, aut cui ex injuria insanientis exercitûs causa rectè committatur?* Postero die quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum; &, quod bene verteret, acciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum: vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravem Quintium (4) oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut (5) ubi restitaret, mor-

U.c.413. a.C.339.

Seditiosorum exercitus colligitur.

Eligunt ducem T. Quintium.

mamentum conjurationis erant.

4 *Somno gravem Quintium*] Ita codices longè plures & vetustiores editi, pro vulgato *somno gravi*. *Oppressum*; id est, quum *oppressissent*, *in castra pertraxerunt*.

5 *Ubi restitaret... ni sequeretur*] alterutrum ex his vacat.

U.c.413. a.C.329. tem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine, ad lapidem octavum (6) viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contrà exercitum, dictatoremque adversùs se M. Valerium Corvum dictum audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

Valerius Corvus dictator.

XL. Ubi primùm in conspectum ventum est, (7) & arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec præter externa noverant bella, ultimaque rabies secessio ab suis habebatur: itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversùs patriam; Corvus omnes caritate cives, præcipuè milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo (8) haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium datum. *Deos* inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent. Satis fuit*

Dictatoris ad seditiosos oratio.

6 *Viæ, quæ nunc...*] Magis Livianum foret: *viâ.*

7 *Ubi primùm ... ventum est, & arma*] Hunc locum sic dedimus ut meliùs cohæreat oratio. Vocula & absorberi potuit a præcedenti *est.*

8 *Haud minor ... verecundia*] Rectè videtur emendare Perizonius, *haud minore ab adversariis verecundiâ, quàm ab suis, silentium datum.*

eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis, si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere; si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse; si hunc exercitum civium vestrorum; si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quàm in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, eâ ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solùm plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quàm tribuni, audistis? Eodem tenore duo insequentes consulatus gessi, eodem hæc imperiosa dictatura geretur: (9) ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos priùs in me strinxeritis ferrum, quàm in vos ego: istinc signa canent, istinc clamor priùs incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt, non hi, qui postea Aventinum insederunt. Exspectate dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. Tum

U.c.413. a.C.339.

9 *Ut neque in hos... mitior*] *Lege*, ita ut ne in hos quidem meos & patriæ meæ milites mitior futurus sim, vel futura sit hæc dictatura quam gero, quàm in vos... hostes.

U.c.413. a.C.339. *Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos Romanus exercitus ne desiteritis impio bello? T. Quinti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quàm pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honestè inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpres fueris.* (1) *Postulate æqua, & ferte: quanquam vel iniquis standum est potiùs, quàm impias inter nos conseramus manus.*

T. Quintius suos ad pacem hortatur. XLI. T. Quintius plenus lacrymarum, ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quàm belli habetis ducem. Non enim illa modò Volscus, aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites; cujus auspicia pro vobis experti, nolite adversùs vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestiùs, & alios duces senatus habuit: qui maximè vobis suis militibus parceret, cui plurimùm vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt: quid nos velle oportet? Quin, omissis irâ & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?*

Seditio composita. Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit ut causam miserorum civium susciperet; susceptamque eâdem fide,

1 *Postulate æqua, & ferte*] Si *ferte* hîc dictum est, quemadmodum vulgatum illud *ferre conditiones*, parum differt ab eo quod præcessit *postulate*: si potest exponi, *perferte, accipite æquas conditiones*. Tunc ratio antitheseos expedita & clara est. Sed veremur ne hanc interpretationem non patiatur Latini sermonis proprietas.

quâ rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quàm in innocentia spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset: oravit etiam bonâ veniâ Quirites, ne quis eam rem joco seriòve cuiquam exprobraret. Lex quoque (2) sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea (3) ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis, qui alternis prope annis, & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper adversatus novis consiliis fuisset, (4) & ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres Conscriptos, ne suum honorem pluris quàm concordiam civitatis æstimarent, perpulit ut id quoque ferretur. Æquè impotens postulatum fuit, (5) ut de stipendio equitum

U.c.413. a.C.339.

2 *Sacrata*] Quâ sancitum est, qui quid adversùs eam fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.

3 *Ordinum ductor*] Centurio.

4 *Et ne particeps*] Lege cum Gronovio: *Et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset.* Nempe adoleverat & proruperat conjuratio per illos qui ad Lautulas substiterant, aliosque ab consule missos exceperant.

5 *Ut de stipendio equitum ... æra demerentur*] Ut aliquid detraheretur de stipendio quod equitibus dabatur.

U.c.413. (merebant autem (6) triplex eâ tempestate)
a.C.339. æra demerentur, quòd adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. Quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam; neque antequam Romam veniretur, sed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repentè, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam; & permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrymantes milites cœpisse; coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda: adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: &, præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Rom. incursione subitâ depopulati sunt.

6 *Triplex*] Triplum ejus quod pedes accipiebat.

EPITOME
LIBRI OCTAVI LIVIANI.

Latini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Quâ legatione perlatâ, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quòd contra edictum adversùm Latinos, quamvis prosperè, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu; & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte suâ Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso, nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum (1) *Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primùm constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello & obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo & imperium prolatum, & proconsule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est, propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prosperè adversùs Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: &, quum causâ parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prosperè gestas continet.*

1 *Cales colonia deducta est Item Fregellæ...*] Hæc procul dubio vitiosa. Resectis tribus ultimis vocibus, lege, *Cales colonia deducta est, item Fregellæ.*

LIBER VIII.

U.c.414. a.C.338. C. Plautio II. L. Æmilio Coss.

JAM consules erant C. Plautius secundùm, L. Æmilius Mamercinus, quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. Utrumque bellum Plautio sorte evenit. Priùs ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit: haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri (1) partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magnâ utrimque cæde atrox prœlium fuit: &, quum tempestas eos neutrò inclinatâ spe dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prœlium parant. Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haud quaquam idem animus ad iterandum periculum fuit: nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedimentorum relictâ, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. Ea (2) Luæ matri dare se consul dixit; finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso (3) Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ: ferro

Bella cum Privernatibus & Volscis.

Lua mater.

1 *Partes duæ*] Duæ tertiæ partes, trientes duo.

2 *Luæ matri*] *Lua mater* eadem est, quæ sæpius *Ops* & *Rhea* nominatur, & putatur esse Terra ipsa.

3 *Sabellum agrum*] Samniticum agrum. Samnites, alio nomine *Sabelli* dicti sunt, quia nempe a Sabinis orti erant.

ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt: a quo rejecti ad senatum, potestate factâ dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversùs Sidicinos petierunt. *Quæ se eo justiùs petere, quòd & in amicitiam populi Rom. secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent; & adversùs Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Rom. nunquam amicos, qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Rom. nec in ditione essent.* U.c.414. a.C.338. *Fœdus cum Samnitibus.*

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quominus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Rom. stetisse; nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpâ suâ contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quominus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Rom. deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quòd pepigerat consul ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites copiis iisdem, quibus usi (4) adversùs Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturè urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio priùs ad Romanos cœpta fieri est: dein postquam Patres, ut seram eam, ultimâque tandem necessitate expressam, aspernabantur, ad Latinos jam suâ sponte in arma motos facta est: ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quàm beneficii Romanorum, memoria præsen-

(4) *Adversùs Romanum bellum*] Insolens loquendi genus: vox ultima videtur delenda esse.

U.c.414. a.C.338. sentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino, fines Samnitium ingressus, plus populationibus quàm prœliis cladium fecit : &, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. Qui quum adissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent : ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Rom. essent, pro imperio arcerent Samniti agro ; sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversùs hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque (5) ne arguendo abalienarent. *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent : itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos : in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

Latini vastant Samnitium agros.

Id queruntur Samnites apud Romanos.

Responsum Romanorum anceps.

III. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ità Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversùs Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum : huic quoque adversùs servatores suos bello

Latini occultè moliuntur bellum in Rom.

5 *Ne arguendo abalienarent*] Ne arguendò Latinos exuti obsequii, eos ab se prorsus abalienarent, & ad apertam rebellionem incitarent.

Campanus

Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priúsque quàm moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt; jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturiùs novi consules adversùs tantam molem belli crearentur, religio incessit ab eis quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum: duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules T. Manlius Torquatus tertiùm, P. Decius Mus. (6) Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat: quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubiè ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est, quem, sorore hujus ortum, in alio tractu Orbis, invictum bellis juvenem fortuna morbo exstinxit. Ceterùm Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat, tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duo Latium habebat, L. Annium Setinum & L. Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis Rom. per quos, præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant: eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur: itaque concilio priùs habito prætores, quàm Romam proficiscerentur, evoca-

U.c.414. a.C.338.

U.c.415. a.C.337. T. Manlio III. P. Decio Coss.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

6 *Eo anno Alexandrum*, &c.] Expeditio Alexandri Epirensis rejicienda potiùs est in annum ab hoc qui nunc agitur octavum, quo memorat Livius infrà c. 17. victoriam Alexandri de Lucânis & Samnitibus.

U.c.415. tos se ab senatu docent Romano; &, quæ actum
a.C.337. iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, (7) referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quanquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit: facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solùm, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est; (8) si societas æquatio juris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules (9) bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed ut amplum videri posset, diuturnâ patientiâ fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestrâ, & deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam, negando*

7 *Referunt*] Expendendum proponunt, deliberare jubent.

8 *Si societas æquatio juris est*] Falsa definitio societatis. Multi enim obnoxiâ pace & impari fœdere in societatem veniebant.

9 *Bellis propriis ponendis*] Componendis, pace commutandis. Qui enim pacem haud obnoxiam cupit, is viribus iis instructus esse debet, quibus bellum possit gerere.

militem: quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversùs Samnites fœderatos suos audierunt; nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Rom. esse, ut facilè appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. (1) *Usurpate modò postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente, non populo Rom. modò senatuque, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis,* (2) *senatûsque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solùm, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e rep. nominis Latini fideque sua viderentur. U.c 415. a.C.337.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio (3) eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne

1 *Usurpate modò*, &c.] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum jam imperio sitis. Superest tantùm ut vos id apertè postulando, in illius juris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latinè quod Gallicè dicimus *usurper*, sed usum alicujus rei capessere. Sic supra in hac ipsa oratione, *usurpandæ libertatis.*

2 *Senatûsque partem*] Dimidiam: ut clarè exprimit idem Annius, c. seq. *senatûs partem æquam ex utraque gente esse.*

3 *Eis senatus*] Intellige Annium & collegas.

U.c.415. a.C.337. Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum, deûm benignitate, nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari diis immortalibus placuit. Consulem alterum Româ, alterum ex Latio creari oportet; senatûs partem æquam ex utraque gente esse; unum populum, unam remp. fieri; &, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit hæc sanè patria potior, & Romani omnes vocemur.* Fortè ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani consulem T. Manlium haberent; qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, &, quemcunque in curia Latinum vidisset, suâ manu interempturum. Et conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera*, inquit, (4) *audite, Jus Fasque! Peregrinos consules & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus, atque ipse oppressus, visurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus*

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

T. Manlii plena indignationis responsio.

4 *Audite, Jus Fasque*] Id est, *jus humanum & lex divina!*

rex cum (5) *Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium veterum vestrarum & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis.* U.c.415. a.C.337.

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversùs crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Rom. auditam: certè quum commotus irâ se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut (6) sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut, inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam: nam & vera esse, & aptè (7) ad repræsentandam iram deûm ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii* (8) *pium movêre bellum. Est cœleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres Conscripti, arma capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut

Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.

5 *Albanis, patribus vestris, Latini*] Nempe Latini ab Alba oriundi erant.

6 *Sopiretur*] Usu sensuum mentisque privaretur.

7 *Ad repræsentandam iram deûm*] Ut præsens interfuisse videatur numen & ira deorum.

8 *Pium movêre bellum*] Inceperunt adversùs numinis sui contemptores pium justumque bellum: signum quodammodo dederunt bello.

U.c.415. a.C.337. legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quàm jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

Bellum Latinum. Conſenſit & ſenatus bellum; conſuleſque duobus ſcriptis exercitibus per Marſos Pelignoſque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quò jam Latini ſociique convenerant, caſtra locant.

Spectrum per quietem utrique conſuli viſum. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quàm pro humano habitu, auguſtioriſque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitûs imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partiſque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt, placuit (9) averruncandæ deûm iræ victimas cædi; ſimul ut, ſi extis eadem quæ ſomno viſa fuerant portenderentur, alteruter conſulum fata impleret. Ubi reſponſa haruſpicum inſidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum adhibitis legatis tribuniſque, & imperiis deûm propalam expoſitis, ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret, comparant inter ſe, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpiſſet, inde ſe conſul devoveret pro populo Rom. Quiritibuſque. (1) Agitatum etiam in conſilio eſt, ut, ſi quando unquam ſevero ullum imperio bellum adminiſtratum eſſet, tunc uti diſciplina militaris ad priſcos redigeretur mores.

9 *Averruncandæ*] Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere* & *averruncare* pro *avertere*. Atque illa verba propria manſerunt in ſacris.

1 *Agitatum etiam in conſilio eſt, ut . . tunc uti diſciplina*] Legendum eſſe videtur *tunc utique*, quod eſt, tunc omnino, tunc maximè: ne vel *ut* vacet, vel *uti*. Tamen non rara occurrunt exempla geminatæ particulæ *ut*, ubi ſemel expreſſa ſufficeret.

Curam acuebat, quòd adversùs Latinos bellandum erat, linguâ, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, (2) iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant: per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

U.c.415. a.C.337.

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicitur.

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset: ibi Tusculani erant equites; præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unâne*, ait, *turmâ Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum, ad satietatem vestram pugnavimus; hîc quoque efficiemus profectò, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus paululùm ab suis equo provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, quâ magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantùm eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis, seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati: oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur,

Manlium Cos. filium Geminus provocat ad singulare certamen

2 *Iisdem præsidiis*] Iisdem in exercitibus.

U.c.415 a.C.337. quo vinceret an vinceretur, haud multùm interesset: equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos; &, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit: ad cujus vulneris sensum quum equus prioribus pedibus erectis magnâ vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmâque innixum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turmâ in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit; (3) ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit: quæ ubi frequens convenit, (4) *Quandoque*, inquit, *tu T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversùs edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti; &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, quâ stetit ad hanc diem Romana res, solvisti; meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potiùs nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat: triste exemplum, sed in posterum salu-*

Vincit Manlius

A patre securi percutitur.

3 *Ignarus fati*] Ita plerique scripti & editi veteres, ut apud Virgilium. *Nescia mens hominum fati sortisque futura.* Vulgò editur *facti.*

4 *Quandoque*] Ita scripti integriores, & sic alibi Livius, pro *quandoquidem.*

bre juventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum (5) specimen istud virtutis, deceptum vanâ imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tuâ sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpâ tuâ prolapsam, pœnâ restituas. I lictor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quàm in se quisque destrictam cernentes securim, metu magis quàm modestia quievere. Itaque, (6) velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent, repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantùm militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; *Manlianaque imperia* non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem; &, præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. U.c.415. a.C.337.

VIII. Fuit autem civili maximè bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos dissonum ab

5 *Specimen .... virtutis deceptum*] Specimen istud virtutis quod edidisti, deceptus vanâ imagine decoris.

6 *Velut emerso ab admiratione animo*, &c.] Suspicamur luxatum esse locum, sicque omnia in ordinem revocari posse: *itaque quum silentio defixi stetissent, repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, velut emerso ab admiratione animo, tum*, sive potiùs, *tam libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur.*

U.c.415. a.C.337 *Descriptio militia Romana.*

Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt; deinde, postquam (7) stipendiarii facti sunt, (8) scuta pro clypeis fecere. (9) &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremò in plures ordines instruebantur. (1) Ordo sexagenos milites, duos *centuriones*, vexillarium unum habebat. Prima acies (2) hastati erant, (3) manipuli *quindecim*, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vice-

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

[(1) Ordo sexagenos milites *&* duos, *centurionem* *&* vexillarium unum habebat. Prima acies (2) hastati erant, (3) manipuli *decem* distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos

7 *Stipendiarii*] Stipendium de publico cœperunt accipere. *Stipendiarius* vulgò is est, qui stipendium solvit; hîc sumitur pro eo qui accipit.

8 *Scuta pro clypeis fecere*] Clypeus rotundus fuit & brevior; scutum formæ oblongæ, ut totum corpus tegeret.

9 *Et, quod antea phalanges*, &c.] Legio Rom. erat primò similis phalangi Macedonicæ, & tota simul conjunctim, nullis relictis inter ordines intervallis, in acie stabat. Postea per manipulos divisos spatiis a se invicem strui in acie ac pugnare cœpit: postremò in plures ordines distribui, qui in quolibet manipulo duo erant.

1 *Ordo sexagenos milites & duos*] Hæc & quæ sequuntur, quum in multis vitiata videantur, duplici modo edenda curavimus; ac primò textum ipsum Livii, qualis in Vulgatis legitur, deinde eumdem textum posuimus emendatum a Lipsio, quem vide de militia Romana, lib. 2, Dial. 3 & 5.

2 *Hastati*] Sic dicti ab *hastis* quibus pugnabant. Hastæ autem illæ intelligendæ sunt *hastæ jaculatoriæ*, quæ postea apud levem tantùm armaturam remanserunt.

3 *Manipuli decem*] Non *quindecim*: ut sint in tota legione triginta manipuli.

nos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat: leves autem, qui haſtam tantùm (4) gæſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas, totidem manipulorum, (5) quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maximè armis. Hoc (6) *triginta* manipulorum agmen (7) antepilanos appellabant, quia (8) ſub ſignis jam alii (9) *decem ordine* locabantur: (1) ex quibus unuſ- U.c.415. a.C.337.

TEXTÚS A LIPSIO EMENDATUS.

milites, aliam turbam ſcutatorum habebat: leves autem, qui haſtam tantùm (4) gæſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas, totidem manipulorum, (5) quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maximè armis. Hoc (6) *viginti* manipulorum agmen (7) antepilanos appellabant, quia (8) ſub ſignis jam alii (9) *decem ordine* locabantur: (1) ex quibus unuſ-

4 *Gæſa*] *Gæſum* ſive *Geſum*, telum Gallicum erat totum e ferro.

5 *Quibus principibus eſt nomen*] Hi nimirum videntur olim principem in acie locum tenuiſſe: atque inde illis nomen.

6 *Viginti*] Ex ante dictis.

7 *Antepilanos appellabant*] Quia ante *pilum* poſiti illi, *antepilani* dicti ſunt. Vide notas proximè ſeq.

8 *Sub ſignis*] Cuique manipulo ſua erant ſigna. Sed ſæpe *ſigna* ſimpliciter poni videntur pro præcipuis legionis ſignis, quæ quidem videntur fuiſſe apud triarios.

9 *Decem*] Manipuli. *Ordines* vel *ordine*, vox fortaſſe omnino delenda, quod & ipſe Lipſius monet.

1 *Ex quibus unuſquiſque*] Supple, manipulus.

U.c.415. a.C.337. tos se ab senatu docent Romano; &, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, (7) referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quanquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit: facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solùm, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est;* (8) *si societas æquatio juris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules* (9) *bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed ut amplum videri posset, diuturnâ patientiâ fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestrâ, & deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam, negando*

7 *Referunt*] Expendendum proponunt, deliberare jubent.

8 *Si societas æquatio juris est*] Falsa definitio societatis. Multi enim obnoxiâ pace & impari fœdere in societatem veniebant.

9 *Bellis propriis ponendis*] Componendis, pace commutandis. Qui enim pacem haud obnoxiam cupit, is viribus iis instructus esse debet, quibus bellum possit gerere.

militem: quis dubitat exarsisse eos, quum plus du- U.c 415.
centorum annorum morem solveremus? pertulerunt a.C.337.
tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversùs Samnites fœderatos suos audierunt; nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Rom. esse, ut facilè appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. (1) *Usurpate modò postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente, non populo Rom. modò senatuque, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis,* (2) *senatûsque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solùm, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e rep. nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio (3) eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne

1 *Usurpate modò*, &c.] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum jam imperio sitis. Superest tantùm ut vos id apertè postulando, in illius juris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latinè quod Gallicè dicimus *usurper*, sed usum alicujus rei capessere. Sic supra in hac ipsa oratione, *usurpandæ libertatis.*

2 *Senatûsque partem*] Dimidiam: ut clarè exprimit idem Annius, c. seq. *senatûs partem æquam ex utraque gente esse.*

3 *Eis senatus*] Intellige Annium & collegas.

U.c.415. a.C.337. Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum, deûm benignitate, nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari diis immortalibus placuit. Consulem alterum Româ, alterum ex Latio creari oportet; senatûs partem æquam ex utraque gente esse; unum populum, unam remp. fieri; &, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit hæc sanè patria potior, & Romani omnes vocemur.* Fortè ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani consulem T. Manlium haberent; qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, &, quemcunque in curia Latinum vidisset, suâ manu interempturum. Et conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera*, inquit, (4) *audite, Jus Fasque! Peregrinos consules & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus, atque ipse oppressus, visurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus*

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

T. Manlii plena indignationis responsio.

4 *Audite, Jus Fasque*] Id est, *jus humanum & lex divina!*

rex cum (5) *Albanis, patribus vestris, Latini, hæc* U.c.415. *L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in* a.C.337. *mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium veterum vestrarum & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis.*

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversùs crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Rom. auditam: certè quum commotus irâ se ab vestibulo templi citato *Legatus* gradu proriperet, lapsus per gradus, capite gravi- *Latinus* ter offenso, impactus imo ita est saxo, ut (6) sopi- *lapsu* retur. Exanimatum auctores quoniam non om- *gravi so-* nes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; *pitus.* sicut, inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam: nam & vera esse, & aptè (7) ad repræsentandam iram deûm ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii* (8) *pium movêre bellum. Est cæleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres Conscripti, arma capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut

5 *Albanis, patribus vestris, Latini*] Nempe Latini ab Alba oriundi erant.

6 *Sopiretur*] Usu sensuum mentisque privaretur.

7 *Ad repræsentandam iram deûm*] Ut præsens interfuisse videatur numen & ira deorum.

8 *Pium movêre bellum*] Inceperunt adversùs numinis sui contemptores pium justumque bellum: signum quodammodo dederunt bello.

U.c.415. a.C.337. legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quàm jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum; consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quò jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitûs imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit (9) averruncandæ deûm iræ victimas cædi; simul ut, si extis eadem quæ somno visa fuerant portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa haruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Rom. Quiritibusque. (1) Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores.

Bellum Latinum.

Spectrum per quietem utrique consuli visum.

9 *Averruncandæ*] Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere* & *averruncare* pro *avertere*. Atque illa verba propria manserunt in sacris.

1 *Agitatum etiam in consilio est, ut . . tunc uti disciplina*] Legendum esse videtur *tunc utique*, quod est, tunc omnino, tunc maximè: ne vel *ut* vacet, vel *uti*. Tamen non rara occurrunt exempla geminatæ particulæ *ut*, ubi semel expressa sufficeret.

Curam acuebat, quòd adversùs Latinos bellandum erat, linguâ, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, (2) iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant: per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. U.c.415. a.C.337. *Ne quis extra ordinem pugnaret, edicitur.*

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset: ibi Tusculani erant equites; præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unâne*, ait, *turmâ Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum, ad satietatem vestram pugnavimus; hîc quoque efficiemus profectò, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus paululùm ab suis equo provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, quâ magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantùm eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis, seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati: oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, *Manlium Cos. filium Geminus provocat ad singulare certamen.*

2 *Iisdem præsidiis*] Iisdem in exercitibus.

U.c.415 a.C.337. quo vinceret an vinceretur, haud multùm interesset: equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos; &, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit: ad cujus vulneris sensum quum equus prioribus pedibus erectis magnâ vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmâque innixum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turmâ in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit; (3) ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit: quæ ubi frequens convenit, (4) *Quandoque*, inquit, *tu T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversùs edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti; &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, quâ stetit ad hanc diem Romana res, solvisti; meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potiùs nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat: triste exemplum, sed in posterum salu-*

Vincit Manlius

A patre securi percutitur.

3 *Ignarus fati*] Ita plerique scripti & editi veteres, ut apud Virgilium. *Nescia mens hominum fati sortisque futuræ.* Vulgò editur *facti.*

4 *Quandoque*] Ita scripti integriores, & sic alibi Livius, pro *quandoquidem.*

bre juventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum (5) *specimen istud virtutis, deceptum vanâ imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tuâ sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpâ tuâ prolapsam, pœnâ restituas. I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quàm in se quisque destrictam cernentes securim, metu magis quàm modestia quievere. Itaque, (6) velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent, repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantùm militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; *Manlianaque imperia* non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem; &, præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. U.c.415. a.C.337.

VIII. Fuit autem civili maximè bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos dissonum ab

5 *Specimen.... virtutis deceptum*] Specimen istud virtutis quod edidisti, deceptus vanâ imagine decoris.

6 *Velut emerso ab admiratione animo*, &c.] Suspicamur luxatum esse locum, sicque omnia in ordinem revocari posse: *itaque quum silentio defixi stetissent, repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, velut emerso ab admiratione animo, tum*, sive potiùs, *tam libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur.*

U.c.415. a.C.337 *Descriptio militiæ Romanæ.*

Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt; deinde, postquam (7) stipendiarii facti sunt, (8) scuta pro clypeis fecere. (9) &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremò in plures ordines instruebantur. (1) Ordo sexagenos milites, duos *centuriones*, vexillarium unum habebat. Prima acies (2) hastati erant, (3) manipuli *quindecim*, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vice-

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

[(1) Ordo sexagenos milites & duos, *centurionem* & vexillarium unum habebat. Prima acies (2) hastati erant, (3) manipuli *decem* distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos

7 *Stipendiarii*] Stipendium de publico cœperunt accipere. *Stipendiarius* vulgò is est, qui stipendium solvit; hîc sumitur pro eo qui accipit.

8 *Scuta pro clypeis fecere*] Clypeus rotundus fuit & brevior; scutum formæ oblongæ, ut totum corpus tegeret.

9 *Et, quod antea phalanges*, &c.] Legio Rom. erat primò similis phalangi Macedonicæ, & tota simul conjunctim, nullis relictis inter ordines intervallis, in acie stabat. Postea per manipulos divisos spatiis a se invicem strui in acie ac pugnare cœpit: postremò in plures ordines distribui, qui in quolibet manipulo duo erant.

1 *Ordo sexagenos milites & duos*] Hæc & quæ sequuntur, quum in multis vitiata videantur, duplici modo edenda curavimus; ac primò textum ipsum Livii, qualis in Vulgatis legitur, deinde eumdem textum posuimus emendatum a Lipsio, quem vide de militia Romana, lib. 2, Dial. 3 & 5.

2 *Hastati*] Sic dicti ab *hastis* quibus pugnabant. Hastæ autem illæ intelligendæ sunt *hastæ jaculatoriæ*, quæ postea apud levem tantùm armaturam remanserunt.

3 *Manipuli decem*] Non *quindecim*: ut sint in tota legione triginta manipuli.

nos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat: leves autem, qui haſtam tantùm (4) gæſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas, totidem manipulorum, (5) quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maximè armis. Hoc (6) *triginta* manipulorum agmen (7) antepilanos appellabant, quia (8) ſub ſignis jam alii (9) *decem ordine* locabantur: (1) ex quibus unuſ- U.c.415. a.C.337.

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

milites, aliam turbam ſcutatorum habebat: leves autem, qui haſtam tantùm (4) gæſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas, totidem manipulorum, (5) quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maximè armis. Hoc (6) *viginti* manipulorum agmen (7) antepilanos appellabant, quia (8) ſub ſignis jam alii (9) *decem ordine* locabantur: (1) ex quibus unuſ-

4 *Gæſa*] *Gæſum* ſive *Geſum*, telum Gallicum erat totum e ferro.

5 *Quibus principibus eſt nomen*] Hi nimirum videntur olim principem in acie locum tenuiſſe: atque inde illis nomen.

6 *Viginti*] Ex ante dictis.

7 *Antepilanos appellabant*] Quia ante *pilum* poſiti illi, *antepilani* dicti ſunt. Vide notas proximè ſeq.

8 *Sub ſignis*] Cuique manipulo ſua erant ſigna. Sed ſæpe *ſigna* ſimpliciter poni videntur pro præcipuis legionis ſignis, quæ quidem videntur fuiſſe apud triarios.

9 *Decem*] Manipuli. *Ordines* vel *ordine*, vox fortaſſe omnino delenda, quod & ipſe Lipſius monet.

1 *Ex quibus unuſquiſque*] Supple, manipulus.

U.c.415. a.C.337. quisque tres partes habebat: earum unamquamque (2) *primum* (3) pilum vocabant. (4) Tribus ex vexillis constabat: *vexillum* (5) centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum (6) triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis; secundum (7) rorarios, minus roboris ætate factisque; tertium (8) accensos, minimæ fiduciæ manum: eò & in postremam aciem reji-

TEXTUS A LIPSIO EMENDATUS.

quisque tres partes habebat: earum unamquamque (2) *primam* (3) pilum vocabant. (4) Tribus ex vexillis constabat: (5) centum octoginta sex homines erant.]

2 *Primam*] E tribus illis partibus cujusque manipuli primam vocabant *pilum*. Absurda est vulgata lectio: *earum unamquamque primum pilum vocabant*. Quid enim stultius, quàm singulas partes *primas* dicere?

3 *Pilum*] Telum, septem fere pedum, quòd primò fuerat proprium Triariorum: unde & *pilanos* eos, & totum illum ordinem *pilum* appellabant.

4 *Tribus ex vexillis constabat*] Unusquisque manipulus, quum tres haberet partes, tria quoque habebat vexilla.

5 *Centum octoginta sex homines erant*] In tribus vexillis. Meritò eradit hîc Lipsius vocem *vexillum*. Si enim in quoque vexillo homines centum octoginta sex, erunt in sola hac tertia acie 5580.

6 *Triarios*] Sic dictos, quòd in acie tertio ordine locabantur.

7 *Rorarios*] Rorarii milites inde dicti videntur, quòd, quum leviter armati essent, quemdam tantummodo missilium velut rorem spargerent.

8 *Accensos*] Eos qui ad censum legionum adjiciebantur: i. e. qui extra numerum extraque ordinem legioni jam completæ adscribebantur, ut in locum demortuorum militum subrogarentur; interim jaculis missilibusque telis pugnaturi.

ciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus effet, hastati omnium primi pugnam inibant: si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes (9) in intervalla ordinum principes recipiebant: tum principum pugna erat; (1) hastati sequebantur: triarii sub vexillis considebant, (2) sinistro crure porrecto (3) scuta innixa humeris, hastas surrectâ cuspide in terra fixas, ut haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prosperè esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur: inde rem ad triarios rediisse, quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias; unoque continente agmine, jam nullâ spe post relictâ, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti, novam repentè aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones (4) quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis: (5) alterum U.c.415. a.C.337.

9 *In intervalla ordinum*] Quæ quidem ita dispofita erant, ut responderent manipulis hastatorum. Itaque hastati retrocedentes, in illas vias rectà incidebant. Similiter principum manipuli opposita habebant a tergo triariorum intervalla.

1 *Hastati sequebantur*] In secundam aciem post principes recepti.

2 *Sinistro crure porrecto*] Et genu dextero innixi.

3 *Scuta innixa humeris*] A situ ipso sic subsidentium triariorum, scuta in humeros inclinabantur.

4 *Quinis millibus peditum*] Hìc quoque Lipsius rectè emendat *quatuor millibus peditum.*

5 *Alterum tantum*] Alter exercitus priori æqualis. Ut plurimùm quatuor legionibus Rom. par numerus peditum e Latinis, duplex equitum adjiciebatur.

U.c.415. a.C.337. tantùm ex Latino delectu adjiciebatur; qui eâ tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem; nec vexilla cum vexillis tantùm, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus, corpore haudquaquam satis validus, ceterùm strenuus vir peritusque militiæ; Latinus, viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerant. Romano haud satis fidenti viribus jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste; isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, quâ via ad Veserim ferebat.

Qui numerus copiarum in exercitibus.

Pugna cum Latinis.

IX. Romani consules priusquam educerent in aciem, immolaverunt. Decio (6) caput jecinoris a (7) familiari parte cæsum haruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam diis hostiam esse; Manlium egregiè litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est*. Instructis sicut ante dictum est ordinibus processere in

6 *Caput jecinoris*] Quid in jecinore *caput* appellaverint, haud satis constat. Fortasse summam ejus partem, quæ & convexa est, & angustior infimâ. Quanquam vix intelligitur, quomodo hæc pars potuerit interdum abesse, quod de capite jecinoris haud raro narrant scriptores.

7 *Familiari parte*] In jecinore familiarem partem, & hostilem, sive partem inimici, distinguebant. Ex illa eventus suos, ex hac hostium fata colligebant. *Cæsum.* Vel incisum, sectum; vel decisum, ita ut omnino abesset. Interpretari quoque potest, victimarii cultro per imprudentiam læsum.

aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primò utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Rom. non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magnâ voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope*, *Valeri*, *opus est: agedum pontifex publicus populi Rom.* (8) *præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exsertâ, supe[illegible]telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares*, (9) *divi Novensiles, dii Indigetes, divi quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror*, (1) *veniam peto feroque, uti populo Rom. Quiritium vim victoriamque prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium, terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium, mecum, diis Manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturéque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto (2) augustior

U.c.415. a.C.337.

Decius se devovet.

8 *Præi verba*] Verborum, in quæ obsecratio fit, formulam priùs recita.

9 *Divi Novensiles*] Qui sint hi Novensiles, haud sanè liquet. Romam e Sabinis a Tatio rege advecti creduntur.

1 *Veniam peto feroque*] Hoc a vobis peto, & me jam impetrasse & quasi abstulisse confido.

2 *Augustior humano visu*] Planè assentimur Gronovio eliminanti ultimam vocem. *Humanus* apud optimos Latinitatis auctores interdum pro *homine* sumitur.

U.c.415. a.C.337. humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque cum illo latus, signa primò Latinorum turbavit, deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quòd quacumque equo invectus est, ibi haud secus quàm pestifero sidere icti pavebant: ubi verò corruit obrutus telis, inde jam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum, (3) fugam ac vastitatem latè fecerunt. Simul & Romani exsolutis religione animis, velut tum primùm signo dato coorti pugnam integram ediderunt: tum & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrymis non minùs quàm laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari: Accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugnâ atroci quum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversùs fessos, memores patriæ, parentumque, & conjugum, ac libero-*

3 *Fugam ac vastitatem... fecerunt*] Fugiendo vasta omnia desertaque reliquerunt.

rum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis. Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato (4) principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso per alios manipulos velut inermes prope intacti evasere: tantâque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi præbuere terrorem Latinis. Ceterùm inter omnes cives (5) sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab diis superis inferisque, in se unum vertit: alter eâ virtute eoque consilio in prœlio fuit, ut facilè convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubiè fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt: castra secundùm prœlium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maximè Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque ei par morti, celebrante collegâ, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex (6) legione Rom. scripta civem devovere. *Si is homo qui devotus est, moritur, probè factum videri: ni moritur, tum signum septem*

U.c.415. a C.337.

Vincunt Romani.

Devotionum leges.

4 *Principia Latinorum*] Primam aciem.

5 *Socios*] Samnites, de quibus modò dictum est, intellige.

6 *Legione Romana scripta*] Fortasse adjicitur *scripta*, ut excludantur subitarii & tumultuarii milites.

U.c.415. *pedes altum, aut majus in terram defodi, & (7)*
a.C.337. *piaculum hostiam cædi. Ubi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum escendere fas non esse.* Sin autem sese devovere volet, sicut Decius devovit, *ni moritur*, (8) *neque suum, neque publicum divinum purè faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii divo devovere volet,* (9) *sive hostiâ, sive quo alio volet, jus esto. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.* Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria (1) abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre.

XI. Romanis post prœlium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum; &, quum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur; prætorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis (2) Numisius imperator

7 *Piaculum hostiam cædi*] *Cædi hostiam*, quæ sit *piaculum.*

8 *Neque suum, neque publicum divinum*] Neque sua privata sacra, neque publica.

9 *Sive hostiâ, sive quo alio volet*] Seu velit hostiâ cæsâ devotionem hanc armorum peragi, sive alio aliquo ritu sacro.

1 *Abolevit*] Exolevit, periit.

2 *Numisius*] Notandum videtur vocem *Numisius*

rorum, affirmando *communem verè Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse; victoriæque nomen tantùm penes Romanos esse*, (3) *ceterùm pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque: stragem* (4) *& ante signa & post signa factam: triarios postremò rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quàm Romam. Itaque si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute properè excitâ, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque nihil tum minùs quàm prælium exspectantes nec opinato adventu perculsurum.* Fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. Priusquam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est: adeo enim accisæ res sunt, ut consuli victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi

U.c.415. a.C.337.

Novum exercitum conscribunt Latini.

Rursus victi dedunt se.

pendere quodammodo, nec habere, cui innitatur, verbum finiti modi.

3 *Ceteram pro victis fortunam & illos gerere*] Ceterùm illorum fortunam talem esse, ut & ipsi pro victis haberi debeant.

4 *Et ante signa, & post signa*] Et antesignanorum, & postsignanorum.

U.c 415. Romanæ dividitur. Bina in Latino jugera ; (5) ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data: a.C.337. terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum: renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt: vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) (6) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnâque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantùm obviam exisse constat: juventutem, & tunc, & omni vitâ deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium, incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum fortè erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversùs Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoriâ de tot ac tam potentibus

L. Papirius dictator.

5 *Ita ut dodrantem*] Tres ex Latino agro quadrantes, unus ex Privernati divisus est; ita ut ex quatuor jugerum millibus, v. g. ter mille ex Latino, mille ex Privernati data fuerint.

6 *Denarios nummos*] Neque Livius *denarium nummum*, sed *denarium* tantùm vocare solet: neque adhuc denarius Romæ signatus erat. Sed de Campanis hîc agitur, apud quos fortasse jam tum denarius in usu erat; cujus tamen pretium & pondus definire non conamur.

populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem materiam rerum; & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis quàm patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis (7) Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebantur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant & (8) ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum prœliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repentè omisso consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Quâ cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collegâ haudquaquam adversante, quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro malignè plebei divisus) &, postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversùs

U.c.416. a.C.336. Ti. Æmilio, Q. Publilio Coss.

Latinorum rebellio.

7 *Fenectanis*] Hujus nominis nusquam aliàs mentio occurrit. Dujatius suspicatur legendum *Ferentinis* aut *Ferentanis*. Ferentinum urbs est Latii.

8 *Ab Lanuvio*] Vulgò *ab Lavinio*. Hîc & cap. seq. veterum editorum & codicum lectionem revocavimus.

U.c.416. a.C.336. rebellantes Latinos dici jussit, Æmilius, (9) cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis fuit, & quòd tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, (1) ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eò ventum sit ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quàm ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium Patres credebant.

Q. Publilius dictator.

Tres leges fert adversas nobilitati.

U.c.417. a.C.335. XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quò insignitiùs omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur, Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit: coactique novi consules (2) omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent: ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne lacessitus Romanus causam belli haberet; & si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus

L. Furio, C. Mænio Coss.

Latini nec bellum, nec pacem pati possunt.

9 *Cujus tum fasces erant*] In urbe fasces uni tantùm consuli præferebantur, alternis inter utrumque vicibus; isque cujus fasces erant, præcipua obibat consulatûs munia.

1 *Ut legum*] Primis urbis Rom. temporibus longè aliter se res habebat. Ita enim ratum erat quod populus jussisset, si Patres auctores fierent.

2 *Omnibus eam rem præverti.*] Id negotium ante omnia alia, omnibus aliis postpositis, curare & peragere.

populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum a paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lanuvinosque, & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen, Mænius improvisò adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, (3) majore mole, quanquam æquè prospero eventu, pugnat. Tumultum maximè repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitûs conversâ Camillus, non compulit solùm eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum: nec quievere ante, quàm, expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere: additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illâ ætate res, in foro ponerentur. (4) Priusquam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres Conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. Cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in dedi-*

U.c.417. a.C.335. *Vincuntur a consulibus.*

Latium subactum

L. Furius refert ad senatum de Latio.

3 *Majore mole... pugnat*] Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

4 *Priusquam... consules rogarent*] Priusquam rogarent populum novos consules, *sive*, priusquam comitia novis consulibus creandis haberent, *supple*, ii qui tum consules erant.

U.c.417. a.C.335. *tionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetuâ pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel sæviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? Licet delere omne Latium; vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? Materia crescendi per summam gloriam suppeditat: certè id firmissimum longè imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. Tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis. Et vestram itaque de eis curam quamprimum absolvi, & illorum animos,* (5) *dum exspectatione stupent, seu pœnâ, seu beneficio, præoccupari oportet. Nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. Vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicæ sit.*

XIV. Principes senatûs relationem consulis de summa rerum laudare: sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita, cùm eo ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis (6) Lanuvinis municipibus cum populo Rom. esset.

Senatusconsulta de Latinis.

5 *Dum exspectatione stupent*] Dum exspectatio sortis suæ & judicii vestri illos velut torpidos defigit.

6 *Lanuvinis municipibus*] Lanuvinis, qui cives Roma-

Aricini,

Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant: (7) crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Rom. quòd toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare, ut ejus qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo (8) clarigatio esset, nec priùs, quàm ære persoluto, is qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent: naves inde longæ abactæ; interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes Prænestinique agro mulctati; neque ob recens tantùm rebellionis commune cum

U.C.417. A.C.335.

ni modò facti erant. *Municipes* cives erant Rom. ex municipiis, suo jure & legibus suis utentes, muneris tantùm cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ullâ populi Rom. lege adstricti. Illi igitur, honorem civitatis Rom. capiebant, sive honestabantur nomine & jure civium Romanorum: oneribus illius conditionis non subjiciebantur, quum legibus suis, non Romanis, uterentur.

7 *Crimenque rebellionis*] Noluerunt Romani crimen rebellionis fraudi & damno esse reip. Tusculanorum, sed ejus criminis pœnam in paucos auctores verterunt.

8 *Clarigatio*] *Clarigatio* hoc loco est jus hominis prehendendi, ita ut corpus ejus quasi pignori opponatur, dum certam pecuniæ summam exsolverit. *Mille pondo*, mille libras Romanas æris, mille asses. Mille autem asses æstimamus unâ librâ argenti Romanâ, unciis Parisiensibus duodecim cum dimidia.

U.c.417. a.C.335. aliis Latinis crimen, sed quòd, tædio imperii Rom. cum Gallis, gente efferatâ, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque, & concilia inter se ademerunt. (9) Campanis, equitum honoris causâ qui cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium, partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit; Rostraque (1) id templum appellatum.

Rostra unde dicta.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quàm beneficiis parta gratia bonâ pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant; eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed priusquam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis, Suessam communisse, quæ nunc Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit: dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit.

U.c.418. a.C.334. C. Sulpicio, P. Ælio Coss.

C. Claudius dictator.

9 *Campanis, equitum honoris causâ qui*] Suprà c. 11. Campanis equitibus datam esse civitatem dictum est. Hîc datur omnibus Campanis in gratiam & honorem equitum.

1 *Id templum*] *Templum* vocabant Romani omnem locum auguriis consecratum.

Religio inde injecta de dictatore ; &, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primò propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, (2) familiamque in potestate habere, facto judicio, viva sub terram, ad portam Collinam, (3) dextrâ viâ stratâ defossa Scelerato campo : credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primus, de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minùs in prætura tendente. U.c.418. a.C.334. *Prætor plebeius.*

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio consulibus, Ausonum magis novo quàm magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat : unoque prœlio haud sanè memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini, aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, ut maximum eâ tempestate im- U.c.419. a.C.333. L. Papirio, Cæsone Duilio Coss.

2 *Familiam.. in potestate habere*] Servos retinere in sua potestate, nec eos manumittere, ut scilicet quæstio ex eis haberi posset. Moribus enim Romanis quæstio de liberis hominibus non habebatur. In crimine autem incestûs de servis in dominum quærebatur.

3 *Dextrâ viâ*] Ad dextram partem viæ *stratæ*. Pro *strata*, quæ vox hîc obscura est, legi jubet Gronovius *Salariâ*. Et verò Salaria via a porta Collina incipiebat.

U.c.420. a.C.332. M. Valerio IV. M. Atilio Coss. *Cales Ausonum oppidum capitur.*

peratorem M. Valerium Corvum consulem quartùm facerent: collega additus Corvo M. Atilius Regulus; &, ne fortè casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus. Et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potiùs quàm periculo peragere incœptum voluit: itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit; quarum usum fortè oblata opportunitas prævertit. Namque M. Fabius, captivus Romanus, quum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religatâ ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset, perpulit imperatorem ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur: nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quàm acie fusi erant. Præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit; &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversùs Sidicinos ducere exercitum.

Triumphat M. Valerius

Dictator L. Æmilius. U.c.421. a.C.331. T. Veturio, Sp. Postumio Coss.

Dictatorem antè ex senatusconsulto comitiorum habendorum causâ dixerunt L. Æmilium Mamercinum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat, tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt; factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines

eò scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ agroque dividundo creaverunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium. U.c.421. a.C.331.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixè videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus, ex auctoritate senatûs, dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos; magistratuque se abdicaverunt: &, quia pestilentia insecuta est, (4) velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit: ab interregno inito per quintum demum interregem, M. Valerium Corvum, creati consules A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, (5) fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola: a quibus quum delectus intentiùs quàm adversùs finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat: eò ex agro Sidicino exercitus Rom. non est deductus. Ceterùm Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit: qui duo populi adversùs regem (6) exscensionem a Pæsto

P. Cornelius dictator.

U.c.422. a.C.330. A. Cornelio II. Cn. Domitio Coss.

M. Papirius dictator.

Alexander Epirensis.

4 *Velut omnibus eo vitio contactis auspiciis*] Velut eo vitio non dictatoris modò, sed & consulum quoque auspicia contacta essent.

5 *Fama Gallici belli*] Sola belli Gallici fama veri tumultûs loco fuit, valuitque ut dictator diceretur, tamquam Gallis jam revera bellum moventibus.

6 *Exscensionem a Pæsto*] Exscensionem in Lucaniam ab ea parte ubi Pæstum est.

U.c.422. a.C.330. facientem signis collatis pugnaverunt: eo certamine superior Alexander, incertum quâ fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: (7) tribus propter eos additæ, Mæcia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore latâ, quâ civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

Novæ tribus, Mæcia & Scaptia.

U.c.423. a.C.329. M.Claudio, C. Valerio Coss.

XVIII. Fœdus insequens annus, seu intemperie cœli, seu humanâ fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus: Flaccum, Potitumque, variè in annalibus cognomen consulis invenio: ceterùm in eo parvi refert quid veri sit: illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falsò esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentiâ fecerit: sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis (8) similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur, ancilla quædam ad (9) Q. Fabium Maximum, ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt; consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, ma-

Veneficia matronarum.

7 *Tribus.. additæ*] Tuncque novem & viginti tribus factæ. *Mæcia*. A Castro Mæcio, quod non procul a Lanuvio fuit. *Scaptia*. A Scaptia urbe, quæ videtur fuisse haud procul Pedo.

8 *Similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu*] Similes erant morbi, & idem plerumque eorum eventus, nempe mors.

9 *Q. Fabium Maximum*] Qui postea Maximus appellatus est.

tronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. Quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis; duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent, haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suâmet ipsæ fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea (1) res loco habita, captisque magis mentibus, quàm consceleratis, similis visa. Itaque memoriâ ex annalibus repetitâ, (2) in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, (3) alienatasque discordiâ mentes hominum eo piaculo compotes suî fecisse, dictatorem clavi figendi causâ creari placuit: creatus Cn. Quintilius magistrum equitum

U.c.423.
a.C.329.

Clavi figendi causâ creatus dictator.

1 *Res... captis... magis mentibus, quàm consceleratis, similis visa*] Res similis magis visa amentiæ & furori, quàm sceleri: potiùs tribuenda visa est alienatis per furorem ab iratis diis immissum mentibus, quàm suâ sponte ad tantum scelus ruentibus.

2 *In secessionibus quondam*] Tres huc usque fuere secessiones plebis militumve; nec ulla in iis clavi a dictatore fixi mentio.

3 *Alienatas... mentes... compotes suî fecisse*] Legendum videtur *compotes suî fuisse*, i. e. ad sanitatem revocatas esse *eo piaculo*, nempe clavi a dictatore fixi.

U.c.425. a.C.327. L. Valerium dixit; qui fixo clavo magistratu se abdicarunt.

L. Papirio II. L. Plautio Coss.

XIX. (4) Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. Cujus principio anni legati ex Volscis (5) Fabraterni & Lucani Romam venerunt, orantes ut in fidem reciperentur. *Si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Rom. fideliter atque obedienter futuros.* Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent; valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum; cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruvius Vaccus, vir non domi solùm, sed etiam Romæ clarus: ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appellata. Adversùs hunc, vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio, nec ut vallo se teneret adversùs validiorem hostem, sana constare mens, nec ut longiùs a castris dimicaret, animus suppetere: vix totâ extra portam castrorum explicatâ acie, fugam magis retro quàm prœlium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat; &, ut levi momento nec ambiguè est

Bellum Privernas.

4 *Creati consules*] Annum, quem circa hæc tempora esse interjiciendum consentiunt omnes interpretes, Dodwellus hìc reponit; editque in eum consules L. Papirium Cursorem, & C. Pœtelium Libonem.

5 *Fabraterni & Lucani*] Nihil ad Volscos pertinent Lucani quibus, quinto pòst anno, nihil antea fuisse cum populo Rom. scribit infra Livius cap. 25. Rubenius divinabat *Poluscani.* Polusca fuit urbs in Volscis.

victus, ita brevitate ipsâ loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec ferè quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potiùs quàm vallo sese tutarentur. A Priverno Plautius, alter consul, pervastatis passim agris prædâque abactâ, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: negant *se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano pupulo, quem extra culpam belli esse ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Rom. quærendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis,* (6) *utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Rom. & gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque ac liberorum suorum, in potestate populi Rom. esse futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit (7) Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam, quòd egentium atque

U.c.425. a.C.327. *Victi Privernates.*

6 *Utriusque patriæ*] Et Fundorum, & Romæ. Quotquot enim cives Romani erant, ii Romam patriam habebant. Sed ii qui nascebantur in municipiis, alteram quoque patriam habebant, nempe eam urbem in qua nati erant.

7 *Claudius*] Hic videtur esse Q. Claudius Quadrigarius, qui floruerit Syllanis temporibus.

U.c.425 a.C 327. humilium pœnâ defungi velle Fundanum populum censuerint.

Privernum obsidetur. XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum causâ Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primùm statuti. Nondum perfunctos curâ Privernatis belli, tumultûs Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius, eo ipso die Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi; & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia: quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minimè militiæ idoneum genus, exciti dicuntur; Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur: longiùs discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis exploratâ temporis ejus quiete, (8) a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse; alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se (9) in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt; Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul

U.c.426. a.C.326. L. Æmilio II. C. Plautio Coss.

Privernum captum.

8 *A Gallis*] Quæ priùs in Gallos parata erat, adversùs Privernum omnis conversa vis.

9 *In deditionem consulis*] Mallemus *in ditionem*, hoc est, in potestatem consulis. *Caduceum.* Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petituri veniebant, gestare præ manibus soliti erant.

redisset; tum verberatum necari : ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona (1) Semoni Sanco censuerunt consecranda; quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci, versùs ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim, lege eâdem quâ Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul necato Vitruvio, sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium, tutam mentionem de Privernatibus ratus, *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas, & ab diis immortalibus & a vobis habent, P. C. quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quàm dandæ sunt, tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quàm minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.* U.c.426. a.C.326.

Cos. refert ad senatum de Privernatibus.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrociùs mitiúsve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis memor: qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? Eam*, inquit, *quam merentur qui se libertate dignos censent.* Cujus quum feroci responso in-

Privernatis legati responsa ferocia.

1 *Semoni Sanco*] *Sancus* idem est ac *dius* sive *deus Fidius*. Idem & Hercules erat, sed Hercules Sabinus. Nempe suum quæque ferè gens Herculem habuit. *Semonem* interpretantur vulgò heroem, quasi *semihominem*: minorem diis, majorem hominibus. Prope ejus, quicunque tandem is sit, sacellum, ædes Quirini fuit.

U.c.426. a.C.326. festiores factos videret consul eos, qui antè Privernatium causam impugnabant; ut ipse benignâ interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum verò *minari, nec id ambiguè, Privernatem*, (2) quidam, & *illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos.* Pars melior senatûs ad molliora responsa trahere, & dicere, *Viri & liberi vocem auditam. An credi posse ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quàm necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maximè consul ipse inclinavit animos, identidem (3) ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, *Eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitent, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in senatu causam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

Privernatibus civitas datur.

U.c.427. a.C.325. P. Plautio, P. Cornelio Coss. XXII. Secutus est annus nullâ re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapulâ consulibus; præterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo (4) visceratio data

2 *Quidam*] Supple, dixere.

3 *Ad principes sententiarum consulares*] Ad consulares viros, qui primi diversas illas sententias, quæ senatum distrahebant, de Privernatibus dixerant.

4 *Visceratio*] Crudæ carnis distributio. Viscera enim

à M. Flavio in funere matris. Erant qui, per U.c.427. speciem honorandæ parentis, meritam mercedem a.C.325. populo solutam interpretarentur, quòd eum, die dictâ ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamiliæ absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit; tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, quâ advecti ab domo fuerant, multùm in ora maris ejus quod accolunt, potuere. Primò in (5) insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas quum suis viribus tum Samnitium infidâ adversùs Romanos societate freta, sive pestilentiæ quæ Romanam urbem adorta nunciabatur fidens, multa hostilia adversùs Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, U.c.428. Q. Publilio Philone iterum consulibus, feciali- a.C.324. L. Cornelio, Q. Publilio II. Coss. bus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Græcis, gente linguâ magis strenuâ, quàm factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. *Palæpolitanis bellum infertur.* Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si quâ se moverent, oppositus. Fama autem erat, (6) defectioni

non tantùm intestina dicuntur, sed quidquid sub corio est. Unde Servius ait, viscera propriè carnes esse.

5 *Insulas Ænariam & Pithecusas*] Has quas distinguit Livius insulas plurimi unam faciunt.

6 *Defectioni Campanorum imminentes*] Intentos in defectionem Campanorum, quos brevi descituros ab Romanis sperabant.

U.c.428 Campanorum imminentes admoturos castra: ibi
a.C.324 optimum visum Cornelio stativa habere.

Samnium suspectum. XXIII. Ab utroque consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. (7) Publilius duo millia Nolanorum militum & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus quàm voluntate Græcorum, recepta Palæpolim, miserat; Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambiguè sollicitari. Ob hæc *Legati ad Samnites.* quum legatos mitti placuisset priùs ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum; neque eo negligentiùs ea quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos; nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos: quippe minimè pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterùm non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis qui fecerint dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexè agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque*

7 *Publilius... miserat*] Nempe *litteras, quibus nuntiabat* duo millia... recepta esse *Palæpolim*; ita enim scripti & editi veteres pro vulgato *Palæpoli*.

castra castris conferamus, *&*, *Samnis Romanusne* U.c.428.
imperio Italiam regat, *decernamus*. Legati Roma- a.C.324.
norum quum se, non quò hostis vocasset, sed quò imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui, quâ, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) litteræ missæ, ut dictatorem comitiorum causâ diceret: dixit M. Claudium Marcellum: ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitione creatus esset, in disquisitionem venit: consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci*, *quum consul* (8) *oriens nocte silentio diceret dictatorem*: *neque ab consule cuiquam publicè privatimve de ea re scriptum esse*: *nec quemquam mortalium exstare*, *qui se vidisse aut audisse quid dicat*, *quod auspicium dirimeret*: *neque augures divinare Romæ*

Palæpolis obsessa.

M. Claudius dictator.

8 *Oriens nocte*] Surgens nocte. Etenim is qui auspicaturus erat, post mediam noctem surgebat. *Oriri* autem apud veteres usurpabatur pro *surgere*. *Silentio*: sollicitè providebant ii qui in auspicio erant, ne quid strepitûs oriretur, quod auspicia turbaret. Hinc *silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret.

U.c.428. *sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii ob-*
a.C.324. *venisset. Cui non apparere, quòd plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit; dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex
U.c.429. Lucius Æmilius consules creat, C. Pœtelium,
a.C.323. L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

C. Pœtelio II. L. Papirio Coss.

Alexandri Epirensis fata.

XXIV. Eodem anno (9) Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, (1) sortes Dodonæi Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data (2) dictio erat, caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari. Eoque ociùs transmisit in Italiam, ut quàm maximè procul abesset urbe Pandosiâ in Epiro & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in (3) stagna Inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterùm (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, (4) Consentiam

9 *Eodem anno Alexandriam . . . conditam*] Hoc anno Babylone mortuus est Alexander conditor Alexandriæ, quam urbem sex septemve annis ante conditam fuisse constat, eo fortasse anno, quem omissum ab Livio monuimus suprà ad cap. 19.

1 *Sortes Dodonæi Jovis*] Jam observavimus *sortes* interdum sumi pro quovis oraculi responso, etiam voce edito.

2 *Dictio*] Responsum oraculi.

3 *Stagna Inferna*] Vox *Inferna* videtur esse propria appellatio stagni alicujus; fortasse Acherusiæ ipsius paludis, cui hoc nomen inditum esse potuit a populari opinione, quæ Acherontem fluvium in infernas sedes per eam paludem delabi fingebat.

4 *Consentiam ex Lucanis Sipontumque*] Observat Dujatius neutram ex his

ex Lucanis Sipontumque, Bruttiorum Terinam, U.c.429.
alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset a.C.323.
urbes, & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosiâ urbe, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos aliquantùm inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt; pactoque reditu, promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. Ceterùm cum delectis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter: quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis suis, substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus (5) minister ex regiis pueris, quid in

urbibus in finibus Lucanorum includi: ac pro *Consentia* suspicatur legendum *Potentiam*, pro *Siponto Metapontum*, quæ haud dubiè Lucanorum urbes sunt.

5 *Minister ex regiis pueris*] Armiger, ex illa cohorte puerorum nobilium, qui apud reges varia munia obibant.

U.c.429. a.C.323. tanto discrimine periculi cunctaretur interrogans, indicat Lucanos insidiis quærere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum, eminus veruto Lucanus exsul transfigit: lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta: namque, præciso medio, partem Consentiam misêre; pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, (6) ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato, se suos redempturam. Is finis lacerationi fuit; sepultumque Consentiæ quod membrorum reliquum fuit, curâ mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem; quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. *Quintum lectisternium.* Eodem anno lectisternium Romæ quintò post conditam urbem, iisdem, quibus antè, placandis habitum est diis.

XXV. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum, & ipsi majore conatu, quàm adversùs Græcos, cuncta parabant, & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia.

6 *Ultra humanarum irarum fidem*] Ultra quàm credi potest humanam iram progredi.

Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes: fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prosperè gesta: tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium; aliusque ager primo adventu consulum longè latéque est pervastatus. Hoc bello tam prosperè commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat: nam præterquam quòd, (7) interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, (8) fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; & veluti capti a (9) suismet ipsi præsidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque, quum & a Tarento & a Samnitibus fama esset nova auxilia ventura, Samnitium plus quàm vellent intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremò levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divi- U.c.429. a.C.323.

7 *Interseptis munimentis*] Munimenta hîc intelligimus brachia a Palæpoli ad Neapolim ducta, per quæ ultro citroque commeare & sibi invicem auxilium ferre Græci possent. Vid. suprà c. 23. Hæc igitur munimenta, sive brachia fuerant intersepta, sive interrupta, intercisa ab Romanis, qui medió inter utramque urbem loco capto societatem mutui auxilii hostibus diremerant.

8 *Fœdiora ... patiebantur*] Suspectum est verbum *patiebantur*, quum idem mox sequatur, & satis commodè hîc intelligi possit.

9 *Suismet ipsi*] Ita legit Gronovius pro *suismetipsis*.

U.c.429. a.C.323. fere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Rom. esset, tradere se* ait *mœnia statuisse. Eo facto utrùm ab se prodita servata an patria videatur, in fide Romana positum esse. Sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publicè petere quàm pacisci magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Rom. potiùs cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quàm quâ stultitiâ & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: (1) præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

Palæpolis tradita.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum; non oram modò maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum: sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque (2) naves deducendas. Quod quo maturiùs fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa: ubi dum Nymphius, in tenebris & multitudine semet ipsâ impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit; ad quem Græci, signo

1 *Præsidio ei*] Huic militum manui.

2 *Naves deducendas*] Supple *in mare.* Verbum hac in re proprium, cui opponitur *subducere* in siccum.

accepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis viâ Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nullâ rerum suarum non relictâ inter hostes, ludibrium non externis modò, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. (3) Haud ignarus opinionis alterius, quâ hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum fœdus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græcorum venit) similius verò facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus, (4) quòd satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primùm contigere: prorogatio imperii non antè in ullo facta, (5) & acto honore triumphus. U.c.429. a.C.323.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. Namque Tarentini quum rem Palæpolitanam vanâ spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi desti- *Tarentinorum indignatio in Romanos.*

3 *Haud ignarus*] Sensus est: Proditionem Palæpolis alii Palæpolitanis auctoribus, alii Samnitibus auctoribus factam esse tradiderunt. Me, ut Palæpolitanis ducibus factam esse credam, quum scriptorum auctoritas movet, qui id tradiderunt, tum fœdus Neapolitanum. Græcorum enim illorum rei summa a Palæpoli Neapolim deinde translata est.

4 *Quòd satis credebatur*] Quòd, etsi Palæpolis vi capta non fuerat, tamen satis credebatur obsidione domitos hostes esse & ad deditionem compulsos: atque adeo victoriam hanc triumpho non indignam esse.

5 *Et acto honore triumphus*] Et triumphus post exactum magistratum. Huc usque nemo nisi in magistratu triumphaverat.

U.c.429. a.C.323. tuissent, increpare Palæpolitanos, irâ atque invidiâ in Romanos furere: eò etiam quòd Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Rom. venisse allatum est. *Quippe propemodum perventum ad se esse; jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profectò rerum suarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. Quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Rom. posse, si qua ars ferendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares quàm honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quòd castra Rom. ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suâpte naturâ res, quum speciem injuriæ magis quàm doli præ se ferret; concitati homines cogunt, clamore suo, magistratus senatum vocare; & alii circumstantes consilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt; tumultuque etiam sanos (6) consternante animos, decernitur ut societas cum Samnitibus renovaretur, legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res (7) quia, quàm causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti a Samnitibus & obsides

Concitant Lucanos.

6 *Consternante*] Ad furorem incitante. *Decernitur ut societas . . . renovaretur*, &c. Ita scripti & editi veteres. Vulgatam lectionem *renovetur* & *mittantur* nullus codex agnoscit.

7 *Quia, quàm causam nullam*] Quia, quemadmodum causam nullam habebat, ita ne credibilis quidem videbatur.

dare, & præsidia in loca munita accipere, cœci fraude & irâ nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere; sed amissâ omni de se potestate, nihil ultra, quàm ut pœniteret frustra, restabat. U.c.429. a.C.323.

XXVIII. Eo anno plebi Rom. velut aliud initium libertatis factum est, (8) quòd necti desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterant, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primò perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremò, quum ingenuitatis magis, quàm præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberûmque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit: &, quum consules tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei; jussique consules ferre ad populum, ne

Papirii fœneratoris fœda libido.

8 *Quòd necti desierunt*] Quòd in servitutem dari creditoribus debitores desierunt.

U.c.429. a.C.323.

quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti: (9) cautumque in posterum, ne necterentur.

Nexi soluti, cautumque ne necterentur.

XXIX. Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret: quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quàm in publico ullo consilio est;

U.c.430. a.C.322.

L. Furio II. D. Junio Coss.

ita insequentis anni consulibus L. Furio Camillo iterum, (1) Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent; &, quanquam (2) nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent, ne aut impunitas eorum lasciviâ superbiâque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque irâ, concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quàm consilii; sed eventus docuit, fortes Fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversùs Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utróque ducti, & curâ tuendorum finium hostes prohibiti conjungere

Vestinis bellum indictum.

9 *Cautumque in posterum, ne necterentur*] Id tamen jus non omnino pro firmo stetit. Siquidem opus fuit eam legem renovari quadraginta ferè post annis, tum quum plebes in Janiculum secessit.

1 *Junio*] Prænomen. *D.* seu *Decimo* restituendum ex Diodoro censemus.

2 *Nova*] Recens: ex qua proinde nihildum acceptum fuerat damni.

arma.

arma. Ceterùm alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causâ, longè clarissimum bello eâ tempestate dixit L. Papirium Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus; par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordiâ tamen, quâ prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est: nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: & ita prœlio uno accidit Vestinorum res (haudquaquam tamen incruento milite suo) ut non in castra solùm refugerent hostes, sed jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremò, oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum, ac vulnerum irâ, quòd haud ferè quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit; deinde Cingiliam: utriusque urbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit. U.C. 430. A.C. 322. *L. Papirius dictator.*

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est; cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quòd omnia in *Fabius M. E. absente dictatore, rem bene gerit.*

U.c.430. dictatore viderentur reposita esse; seu occasione
a.C.322. bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo paratoque, profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit: ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res meliùs geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset: per arma, per viros latè stragem dedêre. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem egregiè gestam: apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit; seu credere libet (3) Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Litteræ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minimè cum eo communicantis laudes. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoriâ partâ, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repentè senatu, se ex curia proripuit; tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam & disciplinam militarem a magistro equitum victam

Dictator indignatur.

3 *Fabio*] Intellige Fabium Pictorem, scriptorem rerum romanarum.

& eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventûs sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem. U.c.430. a.C.322.

Fabii oratio ad milites.

XXXI. Fabius concione extemplo advocatâ, obtestatus milites est, *ut, quâ virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eâdem se, (4) cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidiâ, iratum virtuti alienæ felicitatique: furere, quòd se absente respublica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tanquam non eâdem mente pugnari vetuerit, quâ pugnatum doleat. Et tunc invidiâ impedire virtutem alienam voluisse cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent; & nunc id furere, id ægre pati, quòd sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint; quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi; devictis hostibus, republicâ bene gestâ, ita ut non ab illo unico duce meliùs geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quàm tribunis militum, quàm centurionibus, quàm*

4 *Cujus ductu auspicioque vicissent*] Hîc non omnino accuratè loquentem facit Fabium Livius. *Ductu* quidem magistri equitum vicerant Romani, sed *auspicio* dictatoris. Siquidem magister equitum ipse non habebat auspicia, sed imperio dictatoris & auspiciis suberat.

U.c.430. a.C.322. *militibus, esse: si possit, in omnes saeviturum fuisse: quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam tanquam ignem summa petere, in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitûs eumdem, qui in praelio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curae esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremò se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.*

XXXII. Clamor e tota concione ortus, *uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis.* Haud multo post dictator advenit; classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit: qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator: *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei* (5) *consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrùm mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num eâ magister equitum solutus ac liber potuerit esse?* (6) *Sed quid ego haec interrogo? quum, si ego taci-*

Dictatoris oratio ad M. E.

5 *Consules, regia potestas*] Consules, qui omnia jura regiae potestatis habent.

6 *Sed quid ego*] Quasi diceret: sed quid ego te ad disceptationem ipsius rei

tus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversùs morem militarem, disciplinamque majorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea, cave vocem mittas. Accede lictor. (7) Adversùs quæ singula quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur eumdem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modò, vitam sibi eripi citiùs, quàm gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur, purgaretque se invicem, atque ultro accusaret; tunc Papirius redintegratâ irâ, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam (8) in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui proximi fortè tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret.

U.c.430. a.C.322.

Virgas & secures expediri jubet.

Fabius se recipit ad triarios.

voco, quum tuæ partes non aliæ sint, quàm ut pareas; quum ita tibi voluntas mea pro lege esse debuerit, ut, etiamsi ego tacitus abissem, ea tibi conjecturâ investiganda, & ad eam dirigenda sententia tua fuerit; nec proinde quidquam ad te pertineat disquisitio earum rationum, proprer quas a pugna abstinendum fuerat.

7 *Adversùs quæ singula*] Voces *Q. Fabio*, quas codices tantùm non omnes & vetustiores editi ignorant, delevimus.

8 *In concione*] Legendum videtur cum Fabro, *tumultu jam concionem miscentes.*

U.c.430. a.C.322. Extrema concio, & circa Fabium globus, increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet; neu (9) unico juveni, neu patri ejus clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum causâ proficerent, intueri sævientem concionem jubebant. *Ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus: neminem id Q. Fabio (1) pœnam deprecanti suam vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus irâ infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremò, (2) ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet; se jusjurandum dare paratos esse, non videri e republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quàm in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati; & silentio nequidquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox, velut in prœlio, certamini finem fecit. Magister equitum jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent infestiùs Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsâ exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit; &,

Romam fugit.

9 *Unico juveni*] Juveni, cujus virtus singularis & unica esset.

1 *Pœnam deprecanti suam*] Supplicium effugere conanti. Is *deprecatur*, qui precatur ne quid contingat.

2 *Ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet*] Ne crederet se ideo sic loqui, quia gratiam & amicitiam Fabii demereri vellent.

patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul, dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repentè strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio; & prendi Papirius Fabium jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatûs; nec ætas mea, cui orbitatem paras; nec virtus nobilitasque magistri equitum a te ipso nominati valet; nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum iras placant: tribunos plebis appello, & provoco ad populum*; (3) *eumque tibi fugienti exercitûs tui, fugienti senatûs judicium, judicem fero, qui certè unus plus quàm tua dictatura potest polletque. Videro cessurusne provocationi sis*, (4) *cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur: quò cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de Rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eò nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primò, non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatem-

U.c.430. a.C.322.

Sequitur dictator.

Fabii pater Tr. pl. appellat.

Fabii senis oratio.

3 *Eum . . . tibi . . . judicem fero*] Ei, tanquam judici, ut te sistas postulo.

4 *Cui . . . Tullus Hostilius cessit*] Tum cessit provocationi Tullus Hostilius, quum Horatii causam a duumviris damnati retractari a populo sivit, ad quem reus provocarat.

U.c.430. que Papirii. *Se quoque dictatorem Romæ fuisse; nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum: Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere.*
a.C.322.

(5) *Quantùm interesse inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque! Dictatorem Quintium Cincinnatum, in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum, in L. Furio, qui contemptâ suâ senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solùm in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo, aut senatui scriberet; sed quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu datâ, socium sibi imperii deligeret. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos qui temeritate atque inscitiâ exercitus amisissent, quàm ut pecuniâ eos mulctaret: capite anquisitum, ob rem bello malè gestam, de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Rom. quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos, intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset, si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quò ultrà iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret necaretque? Quàm conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse; eum propter quem deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum*

5 *Quantùm interesse*] Ita in orationibus indirectis solet Livius.

virgis lacerari in conspectu populi Rom. intuentem U.C.430.
Capitolium atque arcem; deosque ab se (6) *duobus* a.C.322.
prœliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? Hæc simul jurgans, querens, deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium, plurimis cum lacrymis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatûs majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitûs. Ex parte altera, (7) imperium invictum populi Rom. & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. *Hoc* *Dictatoris oratio.* *etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. Nunc patres comes, & senes faciles,* (8) *de alieno imperio spreto, tanquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto; nec ei, qui adversùs dictum suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetuane esset, non esse in sua potestate; L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. Optare, ne potestas tribunitia, inviolata ipsa, violet inter-*

6 *Duobus prœliis*] Suprà c. 30. potiorem habuisse videtur Livius fidem eorum auctorum, qui semel tantùm pugnasse Fabium tradidere. Sed hîc loquentem inducit patrem ex ea opinione, quæ magis causæ suæ faveat.

7 *Imperium invictum populi Romani*] Imperii, quod, a populo magistratibus ducibusque commissum, populi nomine geratur, majestas huc usque inviolata.

8 *De alieno*] Vel dele præpositionem, vel lege *dictatorio imperio spreto.*

U.c.430. a.C.322. *cessione suâ Romanum imperium, neu populus Rom. in se potissimùm dictatorem & jus dictaturæ exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequidquam posteros accusaturos; quum pollutâ semel militari disciplinâ, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent; immemores sacramenti, licentiâ solâ se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servent; latrocinii modo cæca & fortuita, pro solenni & (9) sacrata, militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte tribuni plebei: (1) vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.*

XXXV. Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quàm ejus cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Rom. ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: *Satis eum pœnarum dedisse.* Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator silentio facto, *Bene habet,*

P. R. exorat dictatorem.

9 *Sacrata*] Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

1 *Vestra obnoxia capita*] Vestra capita tot criminibus obstricta objicite posteris, pro licentia *Q. Fabii.* Ita scripti & editi veteres pro *Q. Fabio.*

inquit, *Quirites: vicit disciplina militaris; vicit* U.c.430.
imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt, an ulla a.C.322.
post hanc diem essent. Non noxa eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed noxæ damnatus, donatur populo Rom. donatur tribunitiæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quàm quâ paulò ante exsultabas victoriâ: vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, revertêris in gratiam: populo Rom. cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum (2) templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur. Fortè ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur: ceterùm in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quàm trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores quum circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgò est subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in

2 *Templo*] Rostris. Vide suprà c. 14.

U.c.430. urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q.
A.C.322. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris: namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructâ acie ad castra accesserunt. Ceterùm tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidiis; ita omni arte bellicâ firmavit: cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam (3) comitati. Itaque adhibitis legatis, ipse (4) circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos ut sese haberent rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & (5) præfectis demandabat. Rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo priùs militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quòd grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus, haud dubiâ spe suâ militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, quâ duxit prædæ

Legiones Romanæ de industria malè pugnant.

Dictator comior factus.

Samnites vincit.

3 *Comitati*] Mallet Gronovius, *comitate.*

4 *Circum saucios milites*] Omnes saucios milites ex ordine circumiens.

5 *Præfectis*] Præfectis sociorum. Hi erant numero, jure, & potestate tribunis militum pares, & eadem omnia in socios usurpabant, quæ isti in cives.

ſpes, victor exercitus; perluſtravitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam, nec inſidiis expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus; nec ira magis publica, quàm privatum compendium in hoſtem acuebat. His cladibus ſubacti Samnites, pacem ab dictatore petiere; cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus, & annuum ſtipendium darent, quum ire ad ſenatum juſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſam ſuam commendantes: ita deductus ex Samnitibus exercitus. U.c.430. a.C.322.

XXXVII. Dictator triumphans urbem eſt ingreſſus; &, quum ſe dictaturâ abdicare vellet, juſſu Patrum, priuſquam abdicaret, conſules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infectâ pace, (6) quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt; nec earum ipſarum ſancta fides fuit; adeo, poſtquam Papirium abiſſe magiſtratu nunciatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) conſulibus, ad defectionem Samnitium, Apulum novum bellum acceſſit. Utróque exercitus miſſi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio ſorte evenerunt. Sunt qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Ceterùm fortuna Samnitium vix a ſeipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis fuiſſe. Nec tamen res ulla me- U.c.431. a.C.321. C. Sulpicio II. Q. Æmilio Coſſ.

6 *Quia de conditionibus agebatur*] Id eſt, res hærebat, non conveniebat. Ita Gronovius, qui tamen mallet *ambigebatur*.

U.c.431. a.C.321. morabilis acta: ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repentè civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint: & quum concursatum, conclamatumque ad arma omnibus locis esset, primâ luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. *Judicium de Tusculanis.* Eodem anno de Tusculanis Flaviâ rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut (7) in Tusculanos animadverteretur, *quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Rom. bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutatâ, & (8) specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quàm causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis, in pœnæ tam atrocis auctores, mansisse ad patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum (9) Papiriam ferre solitum.

U.c.432. a.C.320. Q. Fabio, L. Fulvio Coss. XXXVIII. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pre-

7 *In Tusculanos... quorum eorum*] In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex eis, quorum ope ac consilio... Solennis erat formula, *qui eorum.*

8 *Specie reorum*] Reorum habitu.

9 *Papiriam ferre*] Impetrare suffragia Papiriæ tribûs, in quam conjecti erant Tusculani.

tro a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversùs Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosè ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subitò advenere Samnitium legiones, tantâ ferociâ, ut vallum usque ad stationem Rom. inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant ortâ luce postero die facturos. Dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. Eques extemplo insecutus, ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prœlio abstineret: ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit: interim pedes equitem assecutus, & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat; eum ipsum in quo constiterat locum, castris dimetari jussit: (1) id verò, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. Instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares: auxerat id maximè animos, quòd ignari (2) loco iniquo, non hosti, cessum; velut fu-

U.c.432. a.C.320. *A. Cornelius dictator.*

Nocte castra relinquit.

1 *Id verò*] Id verò, nempe ut peterentur ligna ad struendum vallum, fieri non poterat ob circumfusum undique equitatum hostilem.

2 *Loco iniquo, non hosti, cessum*] Ideo cessisse Romanos, quòd in loco iniquo essent, non quòd hostem timerent.

U.c.432. gientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant.
a.C.320. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitûs pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit, neque signa promota loco retrove recepta, neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis (3) sine respiratione ac respectu pugnabant: fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ (4) in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant, quum subitò Samnitium equites, quum, turmâ unâ longiùs provectâ, accepissent impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit; *Sine modò*, inquit, *sese prædâ præpediant*: alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris. Aggredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, invenies; equosque dum prædâ onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Prælium atrox committitur.

3 *Sine... respectu*] Ita ut nemo respectaret, id est, retrorsum caput oculosque flecteret.

4 *In defatigationem ultimam aut noctem spectabat*] Eò rem adducere videbatur, ut certamen dirimi non posset, nisi aut defatigatione ultimâ, aut nocte.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet: inter sarcinas omissas repentè, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius circumductis paululùm alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur: clamor inde novus accidens & Samnitium terruit animos, & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos (5) principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: &, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repentè laboris, per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus quàm si tum integri e castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem: nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minimè id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus*

U.c.432. a.C.320. *Vincuntur Samnites.*

Pacem orant.

5 *Principes . . . ordinum*] Præcipuos ordinum ductores, primores centurionum.

U.c.432. a.C.320. *meritò diis quàm hominibus, nihil prosperè agerent. Expiandum id bellum magnâ mercede, luendumque esse : (6) id referre tantùm, utrùm supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine.* Audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maximè nomen, per consensum clamantium, Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubiè proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur : & cum eo præda omnis Romana captivique ut Romam mitterentur, quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundùm jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime : ipse morte voluntariâ ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. Nihil tamen earum rerum, præter captivos ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est : ceterarum rerum irrita fuit deditio : dictator ex senatusconsulto triumphavit.

Negant Romani.

XL. Hoc bellum à consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse : Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit : id ambigitur, belline gerendi causâ creatus sit, an, ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo fortè implicitus erat, (7) signum mittendis quadrigis daret, functusque eo haud sanè memorandi imperii ministerio, se dictaturâ abdicaret: nec facile est aut rem

6 *Id referre tantùm*] Supple, *perpendere* utrùm noxio paucorum, an omnium innoxio sanguine pœnas luant.

7 *Signum mittendis quadrigis*] Signum, quo dato quadrigæ e carceribus emissæ corriperent Circi spatia.

rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam U.C.432. memoriam funebribus laudibus reor, falsisque a.C.320. imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certè & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME
LIBRI NONI LIVIANI.

Titus Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas; deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur; iidemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpâ tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti: nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Rom. qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, Usentina & Falerina. (1) Suessa & Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam (2) perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit: ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos, & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus; quæ quum comitia & Campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit: eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; & æstimatis populi Rom. viribus quæ tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quàm de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

1 *Suessa & Pontiæ coloniæ*] Ita veteres editi cum plerisque mss. Vulgò Suessa & Pontia.

2 *Aquam*] Hîc vocem *Claudiam* delevimus quam ignorant plerique scripti & editi.

LIBER IX.

I. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romanâ Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium Herennii filium habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infectâ redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quidquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscumque diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbè ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos deos mitigandosque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo?* (1) *quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem neque populum, neque privatum fugio.* (2) *Quòd si nihil cum potentiore juris humani relin-*

U.c. 433. a.C. 319. T. Veturio II. Sp. Postumio II. Coss.

Pontii Samnitis oratio.

1 *Quem tibi... judicem feram, neminem... fugio*] Hujus loci distinctionem monente Gronovio mutavimus. Pontius vult tam apertam esse causam Samnitium, ut quovis judice vincere debeant.

2 *Quòd si nihil cum potentiore*] Quòd si in legibus humanis nihil est præsidii inopi, infirmiori, adversùs potentiorem.

U.c.433. a.C.319. *quitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam; & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeunt, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, (3) quum rerum humanarum maximum momentum sit, quàm propitiis rem, quàm adversis agant diis; pro certo habete, priora bella adversùs deos magis, quàm homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.*

Samnites ad Caudium castra locant.

II. Hæc non læta magis quàm vera vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra quàm potest occultissimè locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere jubet præsidiis; ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant. Jam is etiam rumor ante de industria vulgatus venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi; eo maximè, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul, ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret: (4) ea

3 *Quum rerum humanarum maximum momentum sit*] Quum id maximè dominetur in rebus humanis: quum res humanæ maximè ex eo pendeant, quàm propitiis, quàm adversis diis homines rem agant.

4 *Ea modò*] Id unum in dubitationem consultatio-

modò, quâ irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera (5) præter oram Superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto ferè longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est: saltus duo alti, angusti, sylvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti: jacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed antequam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt, &, aut eadem, quâ te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum (6) viâ aliâ per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenere. Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, quâ venerant, pergunt repetere viam: eam quoque clausam suâ obice, armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde, ubi prætoria consulum erigi vidêre,

U.C.433. a.C.319.

Capti fraude loci Romani.

nemque venit, quâ viâ eundum esset.

5 *Præter oram Superi maris*] Non facilè intelligitur quomodo ab urbe Calatia Luceriam euntibus Superi maris ora legenda sit, nisi immenso circuitu: sed videtur Livius per *oram superi maris* non ipsum littus ejus maris intellexisse, sed omnem illum tractum, qui est inter Apenninum & mare.

6 *Viâ aliâ . . . ad alias angustias*] Hæc sibi mutuò respondent. Quum Romani per alteram ex duabus illis viis demisso agmine, ad alteram pergerent.

U.c.433. & expedire quosdam utilia operi, quanquam
a.C.319. ludibrio fore munientes perditis rebus ac spe omni ademptâ cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant: sua ipsi opera, laboremque irritum (præterquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio, nec auxilio locus esset) suâ sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad prætorium versi, opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Consilium expedire non possunt.

III. Querentes magis quàm consultantes nox oppressit, quum pro ingenio quisque fremerent, (7) alius *per obices viarum*, alius *per adversa montium, per sylvas, quâ ferri arma poterunt, eamus: modò ad hostem pervenire liceat, quem per* (8) *annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti*: alius, *Quò, aut quâ eamus? Num montes moliri sede suâ paramus? Dum hæc imminebunt juga, quâ tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis; sedens bellum conficiet.* His invicem sermonibus, quâ cibi, quâ quietis immemor nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus: itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum cen-

7 *Alius per obices viarum, alius per adversa montium*] Alterum illud *alius* delendum esse videtur.

8 *Annos jam prope triginta*] Annus hic ab initio Samnitici belli vigesimus secundus agitur.

sent.

ſent. Jam is gravis annis, non militaribus ſolùm, U.c 433.
ſed civilibus quoque abſceſſerat muneribus; in a.C. 319.
corpore tamen affecto vigebat vis animi, conſi-
liique. Is ubi accepit, ad Furculas Caudinas *Herennii*
inter duos ſaltus clauſos eſſe exercitus Romanos, *diſcordia*
conſultus ab nuncio filii, cenſuit omnes inde *reſponſa.*
quamprimum inviolatos dimittèndos: quæ ubi
ſpreta ſententia eſt, iterumque eodem remeante
nuncio conſulebatur, cenſuit ad unum omnes
interficiendos. Quæ ubi tam diſcordia inter ſe, velut ex ancipiti oraculo, reſponſa data ſunt; quanquam filius ipſe in primis jam animum quoque patris conſenuiſſe in affecto corpore rebatur, tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in conſilium acciret. Nec gravatus ſenex, plauſtro in caſtra dicitur advectus; vocatuſque in conſilium, ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiæ ſuæ mutaret; cauſas tantùm adjiceret. *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero conſilio, in multas ætates, quibus, amiſſis duobus exercitibus, haud facilè receptura vires Romana res eſſet, bellum differre: tertium nullum conſilium eſſe.* Quum filius aliique principes percunctando exſequerentur, *Quid ſi media via conſilii caperetur; ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Iſta quidem ſententia*, inquit, *ea eſt, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modò, quos ignominiâ irritaveritis. Ea eſt Romana gens, quæ victa quieſcere neſciat: vivet ſemper in pectoribus illorum quidquid iſtuc præſens neceſſitas inuſſerit, neque eos ante multiplices pœnas expetitas a vobis quieſcere ſinet.* Neutra ſententia accepta. Herennius domum e caſtris eſt avectus.

IV. Et in caſtris Rom. quum fruſtra multi

U.c.433. a.C.319. conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem æquam peterent; si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *Debellatum esse* respondit: *&, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum. Alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore:* (9) *si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur; suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se* vetuit. Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subitò exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non graviùs accepturi viderentur, si nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; (1) tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossâ valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent, & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie, possent. Quòd si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando*

Leges a Pontio dictæ Romanis.

Lentulo suadente.

9 *Si agro*] Restituimus particulam *si*, quam servant scripti & editi priores.

1 *Tum Lentulus, qui tum*] Alterum illud *tum* videtur delendum esse.

deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor; & me vel devovere pro populo Rom. legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hîc patriam video; hîc, quidquid Romanarum legionum est: quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte suâ servent? Tecta urbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam a qua urbs incolitur. Immo, hercule, produntur ea omnia deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo. Tam, hercule, quàm a Gallorum impetu defendit. An a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hîc omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus; dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominiâ eam quàm morte nostrâ, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista quantacumque est indignitas: & pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt. U.c.433. a.C.319.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fecialibus cærimoniaque alia sollenni. Itaque, non, ut vulgò credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed (2) per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus? ubi precatione res transigitur: *per quem populum fiat, quominus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Spo- *Accipiuntur.*

2 *Per sponsionem*] Spondentibus tantùm consulibus, legatis, quæstoribus, tribunis, fœdus factum iri.

U.c.433. ponderunt consules, legati, quæstores, tribuni
a.C.319. militum: nominaque omnium qui spoponderunt, exstant; ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium non exstarent. Et propter necessariam fœderis dilationem, obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus; ut vix ab iis abstinerent manus, *quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignaviâ fœdiùs inde quàm venissent abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos.* Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti: proponere sibimetipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam, ad parentes, quò sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos.* Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura, quàm quæ præceperant animis. Jam primùm cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi: & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus (3) abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paulo

Sub jugum mittuntur Romani.

3 *Abire lictores jussi, paludamentaque detracta.... tantam miserationem fecit*] Immo *fecerunt*: nisi malis, positâ majori distinctione post vocem *detracta*, legere, *tantam id miserationem fecit*.

ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos. U.c.433. a.C.319.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus; tum deinceps singulæ legiones: circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque; gladii etiam plerisque intentati; & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub jugum, &, quod pene gravius erat, per hostium oculos, quum ex saltu evasissent; etsi velut ab inferis extracti tum primùm lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, & quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capuâ (4) omnium egena corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis: confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benignè mittunt; & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis funguntur officiis. Neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia, non modò sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant; adeo super mœrorem, pudor quidam fugere collo- *Capuam veniunt.*

4 *Omnium egena corpora*, &c.] Alii legunt *omnium egeni*; & sic habent nonnulli codices.

U c.433. a.C.319. quia & cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes, ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, *multo sibi mæstiores & abjectioris animi visos* referrent; *adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Rom. ablatosque cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse; tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præclaram solùm, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut antè Gallos, sed, quod multò bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.* Quum hæc dicerentur audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in consilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longè aliter se habere rem dixisse. *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis*, (5) *ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse. Aut se Romana ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quàm Romanis, tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque* (6) *eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.*

Ofilii de Romanorum silentio judicium.

5 *Ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse*] *Indicia esse animi cientis* ac velut spirantis *ex alto*, & quasi profundo sui (altè enim in pectus injuria descenderat) *ingentem molem irarum.*

6 *Eorum*] Ita constanter scripti & editi veteres, pro vulgato *coram*.

VII. (7) Jam Romæ etiam sua infamis clades erat. Obsessos primùm audierunt: (8) tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœdè factam acceperunt; extemploque, sine ulla publica auctoritate, consensum in omnem formam luctûs est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro suâ sponte cœptum priùs, quàm indictum: (9) lati clavi, annuli aurei positi: pene mœstior exercitu ipso civitas esse; nec ducibus solùm atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitûs, etiam iratis miserabilis: non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi serò in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus, nemo eorum forum, aut publicum adspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quòd expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causâ. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum, magistrum equitum: quibus vitio creatis, suffecti M. Æmilius

U.c.435. a.C.319.

Luctus Romæ.

Q. Fabius dictator.

M. Æmilius dictator.

7 *Jam Romæ etiam*] Ita plures codices quibus accedunt veteres editi, pro *jam Romæ &*, aut *jam & Romæ*.

8 *Tristior... magis*] Sufficiebat *tristior*: Sed vox *magis* sæpe comparativis per pleonasmum additur.

9 *Lati clavi*] *Latus clavus* erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, iisque latis & amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. Latus clavus erat senatorum insigne: angustus clavus, equitum. *Annuli aurei*: annulum aureum senatores & equites Romani gestabant.

U.c.433. a.C.319. Papirius dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum: nec per eos comitia habita. Et, quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus: is consules creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quòd nulli eâ tempestate duces clariores essent.

Interregnum.

U.c.434. a.C.318. Q. Publilio III. L. Papirio II. Coss.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, (1) solennibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt: & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic, Spuri Postumi*, inquit; Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiæ, non honoris causâ me primum excitatum jussumque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam reum, quà infelicis belli, quà ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis, omissâ defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi, seu necessariâ sponsione obstrinxi. Quâ tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Rom. nec quidquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique; exsolvamus religione populum, si quâ obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quominus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare,*

Postumii magnanima sententia

1 *Solennibus ... senatusconsultis*] Erant quædam ad religiones pertinentia, de quibus consul magistratum iniens ex solenni more senatum consulebat.

educere placet: nec priùs ingredi hostium fines, quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prosperè bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos consules, legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes, ut modò vix crederent illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset; modò miserarentur, quòd vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset, ob iram diremptæ pacis. Quum omnes (2) laudibus modò prosequentes virum, in sententiam ejus (3) pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, (4) tribunis plebis: qui *neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione suâ, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo quòd spondendo pacem servassent exercitum populi Rom. pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.*

U.c.434. a.C.318.

Intercedunt duo tribuni.

Postumii adversùs Tribunos oratio.

IX. Tum Postumius: *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salvâ religione potestis. Dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primùm magistra-*

2 *Laudibus modò*] Laudes tantummodo in eum congerebant: at censebant nihilominus eum hostibus dedendum.

3 *Pedibus irent*] Sententiam ejus, in illius partem transeundo, approbarent. Vide suprà l. V, c. 9.

4 *Tribunis plebis*] Fuerant ad Caudium inter sponsores pacis, sed postea reversi ad urbem facti erant tribuni plebis.

U.C.434. a.C.318. *tu abierint; sed, si me audiatis, priusquam dedantur, hîc in comitio virgis cæsos, (5) hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quòd deditione nostrâ negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, P. C. tam sponsiones quàm fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos (6) juxta divinas religiones fides humana colitur; sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eâdem superbiâ, quâ sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Rom. vos, tribuni, diceretis, & (7) hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Rom. si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis. Atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spopon-*

5 *Hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant*] Ut, quemadmodum debitor pro mora solutionis usuram pendit creditori, ita vos, pro intercalata & dilata in annum deditionis pœna quæ illis debetur, virgarum plagas iis exsolvatis.

6 *Juxta divinas religiones*] Eodem modo, eâdem reverentiâ, ac divinæ religiones.

7 *Hanc urbem, templa, delubra*] Alludit ad formulam deditionis: cujus exempla vide suprà VII, 31.

derim, quum id nec consulis jus esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, P. C. humanis consiliis gestum est. Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus; & illi malè partam victoriam malè perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt; dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos; cum senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat: interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent: ea demum spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus; nec fas fuit alium rerum exitum esse, quàm ut illi velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur; & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret; vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum, P. C. quid cum populo Rom. actum est? quis (8) vos appellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? Hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis, nec vobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, (9) rei satis locupletes in id quod nostrum U.C.434. a.C.318.

8 *Vos appellare*] Vos quodammodo in jus vocare, a vobis suo jure aliquid postulare. Eodem modo infrà in oratione Pontii: *Sed quid ego te appello?* &, *Populum Rom. appello.*

9 *Rei satis locupletes*] Debitores idonei solvendo. *Reus* dicitur quicunque debet: qui quid promisit spoponditve, quod præstare debeat.

U.c.434. a.C.318. *est; in id quod præstare possumus, corpora nostra, & animos. In hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos attinet, consulite utrùm præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. Nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.*

X. Movit Patres Conscriptos, tum causa, tum auctor; nec ceteros solùm, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatûs dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Sponsores pacis deduntur* *Emersisse civitatem ex obnoxia pace, illius consilio & operâ: ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo Rom. dare.* Arma cuncti spectant, & bellum. (1) *En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, irâ odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundiâ majestatis Postumium laxè vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines, injussu populi Rom. Quiritium, fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem (2) noxam*

1 *En unquam*] Pro, *Nunquamne futurum est?*

2 *Noxam nocuerunt*] Culpam commiserunt.

nocuerunt; ob eam rem, quò populus Rom. scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo. Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quantâ maximè poterat vi, perculit, & clarâ voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra jus gentium violatum; eo justiùs bellum gesturos.* U.c.434. a.C.318.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? Populum Rom. appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit; omnia pro infecto sint; recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt; redeant in castra sua; quidquid pridie habuerunt quàm in colloquium est ventum, habeant: tum bellum & fortia consilia placeant; tunc sponsio & pax repudietur. Eâ fortunâ, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum; nec populus Rom. consulum sponsionem, nec nos fidem populi Rom. accusemus. Nunquamne causa* (3) *defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis: & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Rom. ignominiosâ pace legiones servatas?* (4) *Pacem sibi habeat, legiones captas victori resti-*

Pontii non accipientis deditionem oratio.

3 *Defiet*] Deerit. A verbo *defieri*, *defio*.

4 *Pacem sibi habeat*] De pace statuat, ut lubet; eâ

U.c.434. a.C.318. *tuat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cærimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hos tibi remittendo pactus sum, non habeam; hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego verò istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quominus in civitatem obligatam* (5) *sponsione commissâ, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum; quando Sp. Postumius modò legatum fecialem genu perculit. Ita dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, & a Samnite legatum Romanum violatum: eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quominus ubi visum fuerit, abeant.* Et illi quidem, forsitan & publicâ, suâ certè liberatâ fide ab Caudio in castra Rom. inviolati redierunt.

XII. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, (6) quæ deinde venerunt, non in animis solùm, sed prope in oculis esse: & serò ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia, inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace in-

nos facilè carere possumus: dummodo captas legiones restituat. Mallet Gronovius, *pacem ne habeat*. Idem infra pro *hosti tibi remittendo*, emendat *hos tibi remittendo*. Idque verum videtur, & sic dedimus.

5 *Sponsione commissâ*] Cujus nempe conditio exstitit, & quæ proinde locum & effectum habere debeat. Sic commissa pœna dicitur, quum quid actum est ex quo pœna debeatur.

6 *Quæ deinde venerunt*] Immò *evenerunt*. Non tamen desunt exempla, in quibus *venire* pro *evenire* ponitur.

certâ mutasse, & beneficii & maleficii occasione amissâ, pugnaturos cum eis quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere: adeoque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quàm Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret; & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit; quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quòd vocem audiri præconis passi sunt, *Incolumem abiturum qui arma posuisset.* Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit, quàm incautus ad credendum ceteris pavor; quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam (7) ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur; Publilius in Samnio substitit adversùs (8) Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quòd nec

U.c.434.
a.C.318.

7 *Ad Luceriam*] Supra c. 2. ante Caudinam pacem Lucerini dicuntur boni fideIesque Romanorum socii. Sed nimirum intelligendum est eos postea in Samnitium potestatem venisse, quamvis id Livius non memoraverit.

8 *Caudinas legiones*] Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat.

U.c.434. a.C.318. ad Luceriam ire; ne ab tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

Prælio vincuntur Samnites a Publilio

XIII. Adversùs quos Publilius consul quum dimicaturus esset, priùs alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit: ceterùm sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium urgentes signiferos: &, ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis, esset, pila velut dato ad id signo abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis, ordinibus aut subsidiis locandis, fuit; omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modò hostes sunt, sed (9) ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere; Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit: ibi plus quàm in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major irâ corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites eâ tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit ferè, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur: quæ regio si fida Samnitibus fuisset,

9 *Ne castris quidem suis*] Ne in castra quidem sua ausi se recipere, ne fuga difficilior fieret.

aut pervenire Arpos exercitus Rom. nequisset, U.c.434.
(1) aut interjecta inter Romam & Arpos, penu- a.C.318.
riâ rerum omnium, exclusos a commeatibus absumpsisset. (2) Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obsessosque inopia *Papirius* vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppedita- *obsidet* bantur; ceterùm adeo exiguè, ut militi occu- *Luceriam.* pato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare: (3) obsessis, priusquam alter consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit, qui obsidione delegatâ in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. *Per utros stetisset, quominus discederetur ab armis, adversùs eos se pro alteris pugnaturos.* Eâ legatione Papirius auditâ, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit; accitoque eo quum tem-

1 *Aut interjecta*] Aut, cùm interjecta esset inter Romam & Arpos, intercepisset commeatus, qui Româ subvehi potuissent; ac proinde absumpsisset Romanum exercitum penuriâ rerum omnium laborantem.

2 *Tum quoque*] Atque etiam, licèt regio illa esset pacata Romanis, inopia vexavit....

3 *Obsessis*] Conjunctionem *&*, cui locus hîc non est, & quam ignorant optimi codices, delevimus.

U.c.434. pus omne in apparatu consumpsisset, collocutus
a.C.318. de re haud dubia, (4) signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes; quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum præterea est egregiè: auctoribus diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites, ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repentè ad pugnam Romanos conspexissent, vociferati, (5) *Se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potiùs, quodcumque casus ferat, passuros, quàm ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen consules aiunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum atque in fossas proruerent, nec virtus modò insita, sed ira etiam exulceratos ignominiâ stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbè vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ

Iterum vincuntur Samnites a Coss.

4 *Signum pugnæ*] Tunicam purpuream. Vide c. 32. L. VI.

5 *Se in auctoritate Tarentinorum manere*] Se Tarentinis pacis auctoribus, pacem suadentibus, usque obsequi velle.

arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque: nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minimè cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret,* (6) *perdere priùs, quàm perire optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse: ac fateri omnia patienda potiùs, quàm proderetur salus tot principum Romanæ juventutis. U.c.434. a.C.318.

XV. Dimissâ concione, consilium habitum; omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione unâ populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit: nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misêre ad consulem Rom. ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid vic-* *Luceria capta.*

6 *Perdere priùs, quàm perire optantes*] Videtur legendum, *perdere priùs, quàm perirent*, optantes.

U.c.434. a.C.318. *tis patiendum censeret : ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre maluerint; nunciare Luceriam* jussit, *arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem, intra mænia relinquerent : militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum ; ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum : septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque quæ ad Caudium amissa erant, &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subitâ rerum clarior victoria populi Rom. est ; siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterùm id minùs miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub jugum : id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundùm Furium Camillum triumphaverit; an consulum, Papiriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu, consul tertiùm creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine erratum sit.

Sub jugum missi Samnites.

U.c.435. a.C.317. L. Papirio III. Q. Aulio II. Coss.

XVI. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum (7) Ferentanis

7 *Ferentanis*] A *Ferento* sive *Forento*, Apuliæ oppido.

uno ſecundo prœlio debellavit; urbemque ipſam, quò ſe fuſa contulerat acies, obſidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortunâ conſulum alter cum Satricanis, qui cives Romani poſt Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præſidiumque eorum in urbem acceperant, rem geſſit. Nam quum ad mœnia Satrici admotus eſſet exercitus, legatiſque miſſis ad pacem cum precibus petendam, triſte reſponſum ab conſule redditum eſſet, niſi præſidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad ſe remearent; plus eâ voce, quàm armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque ſubinde exſequentes quærendo a conſule legati, quonam ſe pacto paucos & infirmos crederet præſidio tam valido & armato vim allaturos, ab iiſdem conſilium petere juſſi, quibus auctoribus præſidium in urbem accepiſſent, diſcedunt; ægreque impetrato, ut de ea re conſuli ſenatum reſponſaque ad ſe referri ſineret, ad ſuos redeunt. Duæ factiones ſenatum diſtinebant: una, cujus principes erant defectionis a populo Rom. auctores; altera, fidelium civium: certatum ab utriſque tamen eſt, ut ad reconciliandam pacem conſuli opera navaretur. Pars altera (quum præſidium Samnitium, quia nihil ſatis præparati erat ad obſidionem tolerandam, exceſſurum proximâ nocte eſſet) (8) enunciare conſuli ſatis habuit, quâ noctis horâ, quâque portâ, & quam in viam egreſſurus hoſtis foret; altera, quibus invitis deſcitum ad Samnites erat, eâdem nocte portam etiam conſuli aperuerunt, (9) armatoſque clam hoſtes

U.C.435.
a.C.317.

8 *Enunciare*] Hoc verbum propriè dicitur de iis qui arcana produnt.

9 *Armatoſque clam hoſtes*] Id eſt, Romanos qui & paulo infra eodem nomine deſignantur : *ab urbe plena hoſtium*, nempe Romanorum.

U.C.435. a.C.317. in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præsidium Samnitium, insessis circa viam sylvestribus locis, necopinatò oppressum est, & ab urbe plena hostium clamor sublatus: momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habitâ, quorum operâ defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit; præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubiè dignus omni bellicâ laude; non animi solùm vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, (1) quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt; & seu (2) virium vi, seu exercitatione multâ, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segniùs ex subsidiis suos duxerat in primam aciem; quem quum inambulans ante tabernaculum vocari juf-

Papirii Cursoris laudes.

1 *Quæ cognomen etiam dedit*] Non dedit, sed confirmavit: hujus enim avus, ipso Livio teste, eodem cognomine fuit. Vide lib. VI. cap. 11. & infra cap. 34.

2 *Virium vi*] Parum usitata sanè locutio. Dicitur tamen, non absimili figurâ loquendi, *robur virium*.

sisset, lictorem expedire securim jussit: ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*; perfusumque ultimi supplicii metu, mulctâ dictâ dimisit. Haud dubiè illâ ætate, quâ nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir quo magis innixa res Romana staret. (3) Quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asiâ perdomitâ, in Europam vertisset.

U.c 435. a.C.317.

XVII. Nihil minùs quæsitum a principio hujus operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut diverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen (4) tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimùm in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea & singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facilè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit,

Disputatio de Alexandro M. & Romanis.

Alexandri & ducum Romanorum collatio.

3 *Quin eum parem destinant animis*] Ubi etiam quæritur hodie, an aliquem Romani ducem opponere potuissent parem Alexandro, destinatur, nominatur potissimùm Papirius Cursor.

4 *Tanti regis ac ducis mentio*] Scilicet Alexandri, me facilè adducit ut in medium proferam eas de eo cogitationes quas sæpe animo tacitè volutavi.

U.c.435. a.C.317. (5) quòd unus fuit; quòd adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; (6) Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, (7) si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique; tum disciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum Junii Valeriique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, (8) quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum

5 *Quòd unus fuit*] Quòd solus sine collega res gessit.

6 *Cyrum*] Sequitur hìc Livius Herodotum, apud quem Cyrus a Tomyri Massagetarum regina victus cæsusque est.

7 *Si Punicum*] Si Alexander priùs cum Pœnis bellum, quàm cum Romanis gessisset.

8 *Quem juvenes ii*,] Priores editi pronomen *ii* pro nota numeri acceperunt, unde in vulgatis *juvenes duo*.

eum

eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus U.c.435.
par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, a.C.317.
insignes antè milites, quàm duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, (9) quem qui ex regibus constare dixit, unus (1) veram speciem Romani senatûs cepit? Id verò erat periculum, ne solertiùs quàm quilibet unus ex iis quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset; quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ apparatibus suæ, prædam veriùs quàm hostem, nihil aliud quàm bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit: qui si ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario magis similis quàm Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Per-

9 *Quem qui ex regibus*] Hic fuit Cineas, Pyrrhi regis legatus.

1 *Veram speciem Romani senatûs cepit*] Vera sub imagine Romanum senatum sibi exhibuit: veram senatûs Romani notionem assecutus est.

U.C.435. a.C.317. sarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis; & desideratas humi jacentium adulationes, (2) etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id verò periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Rom. gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne famâ quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus; &, adversùs quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maximè prope fumantes Thebarum ruinas, concionari liberè ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adversùs eum nemo ex tot proceribus Rom. vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quòd populus Rom. etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit, non intelligunt, se hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam (3) octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte (4) secula

Fortuna Alexandri collatio cum fortuna P. Rom.

2 *Etiam victis Macedonibus graves*] Quas Macedones, etiamsi victi fuissent, gravatè tulissent, nedum eas tolerare possent victores.

3 *Octingentesimum*] Numerat Livius ad suam usque ætatem. Scribebat autem hæc circa annum urbis conditæ plus minus 735.

4 *Secula plura*] His vo-

plura numerentur, quàm ex illa anni, plus in U.c.435.
tam longo spatio, quàm in ætate tredecim anno- a.C.317.
rum fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Rom. pœnituit. Et, quò sint mirabiliores, quàm Alexander, aut quisquam rex, denos, vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum causâ, revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: malè gestis rebus alterius successum est: tironem, aut malâ disciplinâ institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi solùm impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset: immo etiam eò plus periculi subisset, quòd Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solùm obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent Alexandro, vel gloriâ, vel rerum magnitudine pares, (5) quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreretturque.

cibus intelligendæ sunt ætates, quales in quolibet centum annorum spatio ternæ numerantur.

5 *Quorum suo quisque fato*] Quorum unusquisque sibi viveret, sibi moreretur; ita ut ex vita ejus aut morte nihil discriminis respublica sentiret.

U.c.435. a.C.317. *Collatio copiarum.*

XIX. Restat ut copiæ copiis comparentur; vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones: quaterni quinique exercitus sæpe per eos annos, in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis, gerebant bellum. (6) Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis; adjunctâque omni orâ Græcorum Inferi maris a Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostiis tenus, Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maximè Thessalorum; hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quàm auxilium traheret. Adde quòd Romanis ad manum domi supplementum esset. Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus (7) sarissæque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quàm hasta vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis; Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans; facilis partienti, quacunque opus esset, facilis jungenti.

6 *Latium deinde omne*] Latinos deinde omnes cum Sabinis & Volscis.... *hos omnes* aut socios validos....

7 *Sarissæ*] Prælongæ hastæ, Macedonum propriæ.

Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas, & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset; quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem quum per annos quatuor & viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et fòrsitan, quum & fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, & timor par adversùs communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversùs Antiochum, Philippum, Persen, (8) non modò cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. (9) Absit invidia verbo, & civilia bella sileant, (1) nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nun-

U.c.437. a.C.317.

8 *Non modò cum clade ullâ*] Non modò non.

9 *Absit invidia verbo*] Liceat nobis, sine invidiæ aut offensionis metu, ex hoc quod dico gloriari. Sic alibi loquitur Livius, & ita hoc loco præferunt codices & editi priores, pro *absit invidia vero, Civilia bella sileant* : id est, de civilibus bellis non fiat mentio.

1 *Nunquam ab equite.*] Hæc fuisse videtur mens Livii. Nunquam ob eam causam laboravimus, quòd hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accuratè verum esse probat ille Anibalis equitatus lon-

U.c.435. a.C.317. quam apertâ acie, nunquam æquis, utique nunquam nostris locis laboravimus. (2) Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest. Mille acies graviores, quàm Macedonum atque Alexandri, avertit avertetque; modò sit perpetuus U.c.436. a.C.316. hujus, quâ vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

M. Fossio, L. Plautio Coss.

XX. M. Fossius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum, haudquaquam tam efficaces habebant preces. (3) Itaque, fœdere negato, induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primùm (4) præfecti Capuam creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis; quum utrumque ipsi pro

gè Romano superior, ipso teste Livio. Quonam enim modo qui Alliensis Cannensisque cladium meminerit, jactare potest Romanos nunquam *apertâ acie* laborasse?

2 *Equitem*] Numerosum equitatum, præsertim in patentibus campis, Romanus miles gravis armis timere potest.

3 *Itaque, fœdere negato*] Ita plerique codices, qui hanc lectionem præferunt vulgatæ, *itaque de fœdere negatum*.

4 *Præfecti*] Qui scilicet Capuam mitterentur, ibique jus dicerent. Videntur tamen Campani jugum excussisse postea, si quidem bello Punico secundo iterum in præfecturæ formam rediguntur. Præfecturæ erant Italiæ oppida, quæ non legibus suis, non a magistratibus e corpore suo creatis regebantur; sed præfectos quotannis Româ missos accipiebant, quorum esset in oppido summa potestas, quique jus ibi dicerent.

remedio ægris rebus discordiâ intestinâ petissent. Et (5) duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, (6) Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, fœdus petitum venerunt, (7) pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Rom. auctores: id audacter spondendo impetravere, ut fœdus daretur; neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Rom. essent. Apuliâ perdomitâ (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino adventu Æmilii consulis, Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romanâ disciplinâ fama per socios vulgavit, Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius (8) coloniæ patroni; nec arma modò, sed jura etiam Romana latè pollebant.

U.c.436. a.C.316. *Tribus nova.* U.c.437. a.C.315. C. Junio Q. Æmilio Coss.

XXI. C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula consules, exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio, & M. Popillio, ceterùm dictatori L. Æmilio, legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam

U.c.438. a.C.314. Sp. Nautio, M. Popillio Coss. *L. Æmilius dictator.*

5 *Duæ... additæ tribus*] Tuncque una & triginta tribus factæ. *Ufentina*: ab Ufente, fluvio in Volscis, qui non longè a Tarracina in mare labitur. *Falerina*: ab agro Falerno, ut videtur.

6 *Teates... Apuli*] In voce *Teates* mendum esse existimant interpretes. Teate enim non in Apulia, sed in Marrucinis est. Reponunt alii *Teanenses*, alii *Uriates*.

7 *Pacis... populo Rom. præstandæ auctores*] Promittentes sese effecturos ut per omnem Apuliam pax cum Romanis servaretur.

8 *Coloniæ patroni*] Urbes enim, ac postea, aucto imperio, provinciæ etiam & regna patronos Romæ habebant.

U.c.438. a.C.314. oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. Hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit; hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repentè portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quàm viribus freta suis, justo mox prœlio inito Romanos urgent. Et, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & (9) diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit, nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit: ibi plùs certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt; & spe abjectâ Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U.c.439. a.C.313. L. Papirio IV. Q. Publilio IV. Coss. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. (1) Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt. Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit: neque enim Samnites ad Plistiam manserant; sed accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem quo antea loco posuerant, lacessentesque prœlio Romanos avertere ab obsidione conabantur. *Q. Fabius dictator.* Eo intentiùs dictator in mœnia hostium versus,

9 *Diversa statuit signa*] Obversam utrimque in hostes aciem.

1 *Consules novi*] L. Papirius Cursor IV. Q. Publilius Philo IV. quorum nomina in Livio desiderantur, potiùs incuriâ librariorum quàm auctoris.

(2) id bellum tantùm ducere, quòd urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modò oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eò ferociùs adequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. Tum in minimè pertinaci genere pugnæ, (3) sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrimque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, quò tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integravit: in quem insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infestâ cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret. Nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quàm irritata est multitudo. Omnes qui circa erant, in Aulium temere invectum per hostium turmas tela conjecerunt: (4) fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt: is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ, trucidavit; nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubiè superat Romanus; recuperatumque Aulii corpus, mistâ cum dolore læti-

U.c.439. a.C.313.

Prælium equestre cum Samnitibus.

2 *Id bellum tantùm ducere*] Id tantummodo pro bello habebat, quòd urbem oppugnaret.

3 *Sic fortuna*] Sic fortuna exercuit vim suam.

4 *Fratri*] Præcipuum decus ulti Samnitum imperatoris penes fratrem ejus esse voluerunt.

U.c.439. a.C.313. tiâ, victores in castra referunt. Samnites duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissâ Saticulâ, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticulâ Romanus per deditionem, Plistiâ per vim Samnis potitur.

Soræ defectio ad Samnites.

XXIII. Mutata inde belli sedes est: ad Soram ex Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum: quò quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus (5) prævenisset, & sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum est: non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse. Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum, cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quàm obsidentis modo, signum repentè pugnæ proposuit: & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos; nullam alibi, quàm in semetipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit: &, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam vic-*

5 *Prævenisset*] Ita codices pro vulgato *pervenisset*.

toriâ patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopiâ eadem infesta: nam & circà omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: &, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hîc relinquendo, in quæ infectâ victoriâ, sicut pristino die, vos recipiatis: armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, (6) quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est incendant: damna vestra, milites, omnium circà, qui defecerunt, populorum prædâ sarcientur. Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantùm (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit: ita circumventi Samnites, quâ potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turbâ impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra, direptaque; quorum prædâ onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoriâ lætum, quàm quòd, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

U.c.439.
a.C.313.

Victoria de Samnitibus.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique con-

6 *Quibus operæ est*] Quibus expedit, vel, quibus vacat.

U.c.440 a.C.312. M. Pœtelio, C. Sulpicio III.Coss. fules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magnâ parte veterum militum dimiſſâ, noviſque cohortibus in ſupplementum adductis. Ceterùm, quum propter difficilem urbis ſitum nec oppugnandi ſatis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria eſſet; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Rom. penetraſſet, duci ſe extemplo ad conſules jubet, deductuſque, traditurum urbem promittit. Viſus inde (quum, quonam modo id præſtaturus eſſet, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana caſtra ut ſex millia ab oppido removerentur: *fore ut minùs intentæ in cuſtodiam urbis diurnæ ſtatiônes ac nocturnæ vigiliæ eſſent.* Ipſe inſequenti nocte ſub oppido ſylveſtribus locis cohortibus inſidere juſſis, decem milites delectos ſecum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus quàm pro numero virorum miſſilibus telis eò collatis. Ad hæc ſaxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aſpretis, & de induſtria etiam, quo locus tutior eſſet, ab oppidanis congeſta. Ubi quum conſtituiſſet Romanos, ſemitamque anguſtam & arduam erectam ex oppido in arcem oſtendiſſet: *Hoc quidem adſcenſu,* inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint. Vos & decem numero, &, quod plus eſt, Romani, Romanorumque fortiſſimi viri eſtis. Et locus prò vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis oſtentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde quanto maximè poterat cum tumultu, *Ad arma,* & *prô veſtram fidem, cives!* clamitans: *arx ab hoſtibus capta eſt; ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat.

Sora obſeſſa capitur.

Acceptum ab uno pavorem plures per urbem U.c.440.
ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem a.C.312.
exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fugâ cuncta complentur, portæque ab semisomnis, ac maximâ parte inermibus refringuntur: quarum per unam (7) præsidium Rom. clamore excitatum irrumpit, & concursantes per vias pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules primâ luce advenere; &, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis, & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis, cujus maximè intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt: mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ; nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterùm Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium suarum conjurati ad consules ve-

Ausones bello appetiti.

7 *Præsidium Rom.*] Cohortes, quæ supra dicuntur sylvestribus locis sub oppido insedisse. *Præsidium* nonnunquam apud Livium nihil aliud est, quàm militum manus.

U.c.440. a.C.312. niunt: docent, *suos jampridem, exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse: juventute, armis Samnites juvisse. Fugatis inde Samnitibus, incertâ pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum, opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propiùs castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent: ita portæ occupatæ, triaque oppida eâdem horâ eodemque consilio capta. Sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit; *Ausones deleti.* deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si (8) internecivo bello certasset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. Nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat; cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi; eóque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus, inter tam infestas gentes, cogebat. Vicit

8 *Internecivo bello*] Ita codices optimi & editi veteres, eamque viri docti orthographiam magis probant quàm vulgatum *internecino*.

tamen sententia, ut mitterentur coloni: duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est: quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus: is M. Fossium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratûs ejus terror: itaque sive timore ejus, seu conscientiâ, Calavios Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubiè ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, (9) versa Romam interpretando res, non nominatim qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve adversùs rempublicam, quæri senatum jussisse; & coitiones honorum adipiscendorum causâ factas, adversùs rempublicam esse; latiorque & re & personis quæstio fieri, haud abnuente dictatore sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines; appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, (1) quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modò in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare nobilium id crimen esse, quibus, si nullâ

U.c.440. a.C.312.

C. Mænius dictator quæstionibus exercendis.

9 *Versa Romam interpretando res*] Romæ quoque quæstiones exerceri cœptæ, quum dictator interpretaretur eam esse senatusconsulti vim, ut per illud sibi datum fuisset negotium inquirere, non in eos nominatim qui Capuæ, sed in eos omnes qui usquam coissent conjurassentve adversùs rempublicam.

1 *Quin nomina reciperentur*] Quominus inter reos referrentur. Magistratus, cujus erat quærere de illo crimine quod reo objiciebatur, nomen ejus recipiebat, sive referendum curabat in tabulas publicas.

U.c.440. a.C.312. obstetur fraude, pateat via ad honorem; sed hominum novorum: ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum, reos magis quàm quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius famæ magis quàm imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Quirites; & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ: neque enim, quod sæpe aliàs, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maximè procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quàm me (2) pro magistratu quicquam incompertum dicere melius est) primùm ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt; dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunitium auxilium, patricii confugerunt; postremò repulsi inde (adeo omnia tutiora, quàm ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictaturâ me abdico. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Fostium quæstiones exerceatis, ut appareat innocentiâ nostrâ nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.* Abdicat inde se dictaturâ, & post eum confestim Foslius magisterio equitum; primique apud consules (iis

Abdicat dictaturâ.

Reus factus absolvitur.

2 *Pro magistratu*] Dum gero personam magistratûs, cujus gravitate indignum est quidquam incompertum dicere.

enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversùs nobilium testimonia egregiè absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterùm invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quàm dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit: inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversùs quas comparata erat, oppressa est. U.c.440. a.C 312.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperirent, Capuam Romanis eriperent. Eò consules cum valido exercitu venerunt. Et primò circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primùm (3) castra in conspectu hostibus data: deinde levibus prœliis, equitum sæpius quàm peditum, utrimque periculum factum; nec aut eventûs eorum Romanum, aut moræ, quâ trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur: itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis, quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eò vis fieret, quàm ad prœlium starent: (4) aciem pediti tutam fore. Consules Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, *Prælium cum Samnitibus.*

3 *Castra in conspectu hostibus data*] Meliùs, *in conspectum.*

4 *Aciem pediti tutam fore*] Mallemus *pedite*, hoc sensu: pedes ipse solus per se satis tutam præstabit aciem ex sese constantem.

U.c.440. a.C.312. quâ & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latiùs patefacta stetit. Sinistris, præterquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires; qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commotâ pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos, signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, avectus ab suis nondum conferentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte priùs exortum: unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit; Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterùm omnia mutavit repentè consulis adventus: nam & conspectu ducis refectus militum est animus; &, majus quàm pro numero auxilium, advenerant fortes viri; & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit. Totâ deinde jam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

Vincunt Romani.

U.c.441. a.C.312. L. Papirio, V. C. Junio II. Coss. XXVIII. Consules, egregiâ victoriâ partâ, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt; ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintùm, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator

C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit: (5) unde nocturnâ Samnitium fugâ, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maximè ad Nolam armis repetendam. Eò se intra mœnia, sub adventum dictatoris, & Samnitium omnis multitudo, & Nolani agrestes contulerant. Dictator urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt Atinam & Calatiam ab eodem captas: Pœtelium autem, pestilentiâ ortâ, clavi figendi causâ dictatorem dictum. Suessa & Pontiæ eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant. Et Interamna & Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules, M. Valerius, P. Decius.

U.c.441. a.C.312. *Pœtelius dictator.*

U.c.440. a.C.311. M. Valerio, P. Decio Coss.

XXIX. Profligato ferè Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Rom. Etrusci belli fama exorta est: nec erat eâ tempestate gens alia, cujus secundùm Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente,

5 *Unde nocturnâ*] Quo ex loco quum noctu Samnites fugissent.

U.c.442. a.C.310. P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu (6) dictatorem C. Junium Bubulcum dixit: is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summâ industriâ parat: (7) nec, tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat, quieturus haud dubiè, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere: neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno Appii Claudii & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quòd (8) viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit, quia, (9) ob infamem atque invidiosam senatûs lectionem verecundiâ victus collega; magistratu se abdicaverat. Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, (1) Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causâ, solennia ejus sacri do-

Ap. Claudius & C. Plautius censores. Appia via.

Potitia gens intra annum extincta.

6 *Dictatorem C. Junium Bubulcum*] Imò, dictatorem C. Sulpicium Longum, qui magistrum equitum dixit C. Junium Bubulcum.

7 *Nec, tantis apparatibus*] Non eò elatus tantis apparatibus, ut de lacessendis ultro hostibus cogitaret.

8 *Viam*] Quæ ab ejus nomine *Appia* vocitata est. Ipse eam ab urbe Capuam usque deduxit. Postea ad Brundusium producta est. *Aquam* : prima hæc aqua arcuato opere in urbem perducta traditur; ab Aniene derivabatur.

9 *Ob infamem atque invidiosam senatûs lectionem*] Quia ita senatum legerant, ut sibi malam famam odiaque civium comparassent. Censores recitabant ex scripto nomina senatorum: quosque in recitando præterissent, ii jam senatores non erant.

1 *Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis*] Vide l. I. c. 7.

cuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ eâ tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos; nec nomen tantùm Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium, memori deûm irâ, post aliquot annos luminibus captum. U.c.442. a.C.310.

XXX. Itaque consules qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertiùm, & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem pravâ lectione senatûs, quâ potiores aliquot lectis (2) præteriti essent, negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam & libidinem facta esset, observaturos: & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Appium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem; unum, ut (3) tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia: tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius: alterum, ut duumviros navales (4) classis ornandæ refi- U.c.443. a.C.309. C. Junio III. Q. Æmilio II. Coss. *Duumviri navales creati.*

2 *Præteriti*] Deleti ex albo senatorum. *Ad gratiam & libidinem* : ita ut nihil aliud spectassent censores, quàm ut gratum alicui facerent, & voluntatem pro ratione haberent.

3 *Tribuni militum seni deni*] Jam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. sup. VII. 5. Sed nunc populi jus amplificatur. Primò enim e quatuor & viginti tribunis sex tantùm a populo creati erant; hîc sedecim, ita ut octo tantùm consulibus aut dictatoribus deligendi relinquerentur.

4 *Classis ornandæ*] Hæc prima Romanæ classis mentio apud Livium occurrit.

U.c.443. a.C.309. ciendæque causâ idem populus juberet; lator hujus plebiscíti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt; adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. (5) Ejus rei religio tenuit senatum, legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primùm accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum eos aggrediuntur. Die festo alii alios (6) per speciem celebrandarum cantu epularum causâ invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt; atque ita in plaustra somno vinctos conjiciunt, ac Romam deportant: nec priùs sensere, quàm plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux opressisset. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur; restitutumque in æde vescendi jus iis qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Tibicines relinquunt Romam.

Revehuntur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti: Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio (7) Cluviam præ-

Res gesta in Samnio.

5 *Ejus rei religio tenuit senatum*] Ex ea re religio quædam, & deorum iræ metus tetigit senatum.

6 *Per speciem celebrandarum cantu epularum causâ*] Dele ultimam vocem *causâ*, quæ planè otiosa est.

7 *Cluviam præsidium Romanum*] Cluviam urbem a

sidium Rom. quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluvianâ ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longè ditissimum atque opulentissimum armis virisque. (8) Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur: minùs itaque sævitum in hostes est; prædæ plus pene, quàm ex omni Samnio unquam, egestum, benignéque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eò curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, (9) si quâ licentiâ populando effusus exercitus, excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars fortè, pars consilio oblati congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt ut prædatum eò expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, &, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repentè exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primò nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque

U.c.443.
a.C.309.

Romanis militibus defensam. *Præsidium* hîc, ut & alibi sæpius, sumitur pro loco quem insident milites, non pro militibus ipsis.

8 *Ibi quia*] Quia ibi non tam acer erat iræ stimulus quàm ad Cluviam, milites accensi spe prædæ a consule oblatâ....

9 *Si quâ licentiâ populando*] Mallemus *populandi*.

U.c.443. a.C.309. liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius suâ sponte struebatur acies; consul ad ancipitem maximè pugnam advectus, desilit ex equo, & *Jovem, Martemque, atque alios* testatur *deos, se nullam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse: neque in se aliud, quàm nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse. Ab eo se dedecore nullam rem aliam, quàm virtutem militum, vindicaturam: conniterentur modò uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversùs imminentem hostium aciem: ubi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterùm, postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo antè texerant, palati atque inermes fugâ repetebant: sed loca difficilia (1) hosti quæsita, ipsos tum suâ fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum; victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

Etrusci Sutrium oppugnant. XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Arretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia

1 *Hosti quæsita*] Ad hostem circumveniendum quæsita. *Ipsos*: i. e. Samnites. *Fraude*: difficultate.

socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eò alter consulum Æmilius cum exercitu, ad liberandos obsidione socios, venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benignè in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora quàm tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo (2) tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat: dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet; & priùs sol meridie se inclinavit, quàm telum hinc aut illinc emissum est: inde, ne infectâ re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segniùs ab Romanis pugna initur: concurrunt infensis animis: numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prœlium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit: nec priùs inclinata res est, quàm secunda acies Rom. ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt: nullo unquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores priùs, quàm victi pugnandi finem facerent. Post occasum solis, signum receptui datum est: nocte U.c.443. a.C.309.

2 *Tesseram dari*] Vide not. 7. ad VII. 35.

U.c.443. a.C.309. (3) ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoriâ dignæ apud Sutrium gestum est : quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio fuerat, subsidiariis modò relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium ; & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prœlium saucii decesserint, quàm ceciderant in acie.

U.c.444. a.C.308. Q. Fabio II. C. Marcio Coss.

Ap. Claudius censuram ultra legitimum tempus retinet.

XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit : collega Fabio C. Martius Rutilus datus est. Ceterùm & Fabius supplementum ab Roma adduxit ; & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti jam anni erant, quum inter patricios magistratus (4) tribunosque nulla certamina fuerant, quum ex ea familia, (5) quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod (6) Æmiliâ lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nullâ vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quàm justam, nec in vulgus, quàm optimo cuique, gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quin-

3 *Ab utroque in castra reditum*] Lege omnino *ab utrisque.*

4 *Tribunosque*] Hîc vocem *plebis* delevimus, quam nec scripti nec editi veteres agnoscunt.

5 *Quæ velut fatalis tum tribunis*] Scripti & editi veteres habent *cum tribunis ac plebe erat ;* unde conjicit Gronovius, *quæ velut nata litibus cum tribunis ac plebe erat.* Certè videtur aliquid subesse vitii in vulgata lectione.

6 *Æmiliâ lege*] Vid. supra IV, 24.

quennalem antè censuram, & (7) longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spatium, *Dic agedum*, inquit, *Appi Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses.* Negare Appius *interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam: nam, etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent,* (8) *teneri eâ lege potuisse.*

U.c.444. a.C.308.

XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites*, *illius Appii progenies, qui Decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit: nec antè continuando abstitit magistratu, quàm obruerent eum malè parta, malè gesta, malè retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patriâ, Sacrum montem cepistis: hæc, adversùs quam tribunitium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ* (9) *fœnebres leges; hæc, quæ agrarias semper impugnavit:*

P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium.

7 *Longinquitate potestatem*] Meliùs fortasse legeretur *potestatis*.

8 *Teneri eâ lege potuisse*] Ideo se teneri Æmiliâ lege non potuisse contendit Appius, quia, ut qui optimo jure, seu optimâ lege, creatus esset censor. Eam autem legem, quæ quinquennale tempus censuræ largiretur, optimam de censura legem esse dicebat, non legem Æmiliam, quæ intra decem & octo menses censuram finiret. Hæc Appium cavillatum esse cognoscimus ex responsione Sempronii.

9 *Fœnebres*] De fœnore.

U.c.444. *hæc connubia Patrum & plebis interrupit : hæc*
a.C.308. *plebi ad curules magistratus iter obsepsit : hoc est nomen multo, quàm Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, Appi Claudi, quum* (1) *centesimus jam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremò populus jussisset, scivit? Immo verò omnes sciverunt : & ideo Æmiliæ potiùs legi paruerunt, quàm illi antiquæ, quâ primùm censores creati erant, quia hanc postremam jusserat; & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmiliâ lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium, qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarunt, quum irâ finitæ potestatis, Mamercum Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt : tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium : tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat?* (2) *Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? Quem se-*

1 *Centesimus jam annus*] Imò, centesimus vigesimus quartus. Sed rotundis ferè numeris utitur Livius.

2 *Quem tu regem sacrificiorum*] Quem tu regem sacrificulum creaveris, *sive*, qui rex sacrificulus creatus fuerit, urgens vim ipsius vocabuli, & nomen regni jactitans, Appii exemplo dicet se creatum esse, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, & eodem jure sibi regiam potestatem, quo Appius quinquennalem censuram, vindicabit. De rege sacrificulo vid. suprà II. 2.

mestri dictaturâ, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causâ dictatorem audacter crees? Quàm isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictaturâ se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? (3) Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum quæstiones severiùs, quàm quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat ipse, criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictaturâ se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima & superbissima: non die, non horâ citiùs, quàm necesse est, magistratu ableris; modò ne excedas finitum tempus: satis est, aut diem aut mensem censuræ adjicere. Triennium inquit, & sex menses ultra quàm licet Æmiliâ lege, censuram geram, & solus geram. Hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? (4) Pœnitet enim quòd antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti; gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari

U.c.444.
a.C.308.

3 *Nuper intra decem annos*] Hîc quintus est annus ab eo, quo Livius Mænium dictatorem exhibuit. At fasti Capitolini eum dictatorem habent totis decem annis ante hanc Sempronii actionem. Nimirum non eosdem utroque loco auctores sequitur Livius, cujus honori consulere se ait Gronovius reponendo *intra quinque annos*.

4 *Pœnitet enim*] Non enim satis tibi est. Hæc ironicè dicta accipe.

U.c.444. a.C.308. *etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est; quo, demortuo collegâ C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quàm tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit qui se postea auctorem sequeretur: omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec quòd dies exiit censuræ, nec quòd collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratûs majestate ac verecundia quem gessisti, non modò manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem. Sed & hæc quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coegit me loqui; &, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo; nec, quum ita comparatum a majoribus sit, ut comitiis censoriis, (5) nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero, comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar.* Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summâque invidiâ omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si quâ posset,

Fabii prælium cum Etruscis.

5 *Nisi duo confecerint legitima suffragia*] Nisi duo plenè consequuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscriptus est. *Non renunciato altero*: altero, qui confecit legitima suffragia, non tamen renunciato, non declarato censore.

acies hostium instructa occurrit: quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta latè planities, consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paululùm in clivos agmen (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, quâ solâ freti erant, immemores, prœlium ineunt, adeo raptim & avidè, ut, abjectis missilibus, quo celeriùs manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contrà, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur (6) scuta galeæque ictæ quum etiam quos non vulneraverant, turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. Eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fugâ effusâ castra repetunt. Sed equites Romani prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in sylvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum. U.c.444. a.C.308.

XXXVI. Sylva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quàm nuper fuere (7) Germanici saltus; nulli ad eam diem ne mercatorum *Ciminia Sylva.*

6 *Scuta galeæque ictæ*] Ictus lapidum, quibus percutiebantur scuta & galeæ.

7 *Germanici saltus*] Hercynia sylva.

U.c.444. quidem adita : eam intrare haud ferè quisquam
a.C.308. præter ducem ipsum audebat : aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. (8) Tum ex iis qui aderant (consulis fratrem M. Fabium, Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eâdem, quâ consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam probè noverat. Habeo auctores vulgò tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis litteris erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit : servus ei dicitur comes unus fuisse nutritus unà, eóque haud ignarus linguæ ejusdem : nec quicquam aliud proficiscentes, quàm summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere ; ne quâ inter colloquia insigni notâ hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quàm quòd (9) abhorrebat a fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur : ibi, qui essent, fateri Romanum ausum : introductumque in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque : atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præstò fore, si ea loca intrasset, juventutem-

8 *Tum ex iis qui aderant*] Supple, unus (*consulis fratrem* fuisse *tradunt*, eumque *M. Fabium* vocant alii ; *alii Cæsonem* Fabium ; *quidam Claudium, matre eâdem quâ consulem genitum*) *professus* est *se iturum*.

9 *Abhorrebat a fide*] Credi non poterat.

que Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis primâ vigiliâ præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu; & luce ortâ, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: &, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit, portâque alterâ egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce primâ juga Cimini montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abactâ prædâ, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repentè a principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, latè depopulato agro victor Romanus, opulentusque rerum omnium copiâ, in castra rediit. Eò fortè quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatûs verbis, ne saltum Ciminium transiret: lætati seriùs se, quàm ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur. U.c.444. a.C.308.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latiùs erat, quàm profligatum bellum: vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat; conciveratque indignatione, non Etruriæ modò populos, sed Umbriæ finitima. Itaque quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit; neque e sylvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quamprimùm in campos delata acies: deinde instructa primò suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contrà spatio: dein postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor

Ingens Etruscorum exercitus colligitur.

U.c.444 a.C.308. repentè circa duces ortus, *ut eò sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent: (1) mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certè luce primâ castra hostium invasuros.* Nihilo quietior Romanus exercitus, imperio ducis continetur: decima erat ferè diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit ut in armis sint, quacumque diei noctisve horâ signum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore. Interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur; &, quòd sine munimento confederant verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quartâ ferè vigiliâ sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas; intra munimenta instruitur acies; delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur: *Etrusci oppressi.* dato deinde signo paulò ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maximè quietis tempus est, proruto vallo erupit acies; stratos passim invadit hostes; alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem (2) ad arma trepidantes, cædes oppressit; paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus; fugatos eques persequitur. Ad castra, ad sylvas diversi tendebant. Sylvæ tutius dedere refugium: nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum, argentumque jussum referri

1 *Mansuros*] Hoc est, pernoctaturos.

2 *Ad arma trepidantes*] Cum trepidatione & plena tumultûs festinatione discurrentes ad arma.

ad consulem; cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam sylvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque Perusia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum eâ tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt. U.C.444. a.C.308.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit: multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulsa Pompeios esset; (3) socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longiùs progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes, exuerunt prædâ, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo, ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam sylvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant: *eâdem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam*

Classis Romana

3 *Socii, . , navales*] Classiarii milites.

U.c.444 a.C.308. *non hostium magis armis, quàm locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidiâ quadam miscebatur, quòd belli Rom. decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset: itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt, protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit: dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu est: & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, & (quod insigne maximè fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta famâ (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat; nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tutò posse, nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul (4) Fabius infestus privatim Papirio erat; quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit, qui suâ quoque eum, non publicâ solùm auctoritate, moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium, quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit: nocte deinde (5) silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit.

Anceps prœlium cum Samnitibus.

Fabius Papirium dictatorem dicit.

4 *Fabius infestus privatim Papirio erat*] Nempe hic Fabius consul est ille ipse quem magistrum equitum Papirius dictator ultimo supplicio afficere voluerat. Vide supra VIII. 30. & seq.

5 *Silentio*] Vide VIII. 23, not. 8.

Cui quum ob animum egregiè victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei (6) legem curiatam de imperio ferenti, triste omen (7) diem diffidit, quòd Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis; (8) quòd utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertiâ etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, (9) abominandam eam curiam facit. U.c.444. a.C.308.

XXXIX. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus ad terrorem traducti sylvam Ciminiam exercitûs nuper scriptis, ad Longulam pervenit, acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit; nec hostes detrectare visi pugnam: instructos deinde armatosque (quum ab neutris prœlium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestæ: nam & cum Umbrorum exercitu acie depugna- *Res in Etruria bene gesta.*

6 *Legem curiatam de imperio ferenti*] Ferenti de solenni more legem ad populum curiatim convocatum, quâ sibi daretur imperium militare. Magistratibus enim rem militarem attingere non licebat, priusquam comitiis curiatis imperium militare populus ipsis mandasset.

7 *Diem diffidit*] Rem in posterum diem rejicere coegit. *Principium:* idem quod prærogativa, hoc est, prima ad suffragium sorte vocata est.

8 *Quòd utroque anno*] Gronovius mallet: *quo utroque anno eadem curia fuerat principium.*

9 *Abominandam*] Malè ominatam.

U.c.444. tum est (fusi tamen magis quàm cæsi hostes; a.C.308. quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam) & ad Vadimonis lacum Etrusci (1) lege sacratâ coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam aliàs antea simul copiis, simul animis dimicarunt; tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela: gladiis pugna cœpit, & acerrimè commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est; ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt (2) antesignani; &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles; adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum, per arma, per corpora, evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies, turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, (3) utcumque affecta erat, cetera multitudo, tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli qui-

1 *Lege sacratâ*] Lex sacrata, est ea quâ sancitum est; qui quid adversùs eam fecerit, sacer alicui deorum sit. *Quum vir virum legisset*: vir virum legere dicebatur, quum in delectu habendo aliquot primò ab imperatore lecti milites, singuli singulos notos sibi, quorumque virtuti confiderent, legebant; hi deinceps alios numero pares sibi, sicque eodem semper ritu ac tenore, donec is copiarum numerus efficeretur, qui opus erat. Vide infra X. 38.

2 *Antesignani*] Prima acies, qui apud Romanos hastati erant. In eorum locum succedit secunda acies, nempe principes apud Romanos, qui hoc pacto fiunt prima acies. Idem intellige factum etiam apud Etruscos.

3 *Utcumque affecta erat*] Quantumcunque, quantumlibet ægra & fatigata erat.

dam; &, ut semel dedêre terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primùm dies fortunâ veteri abundantes Etruscorum fregit opes: cæsum in acie quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque. U.c.444. a.C.308.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter cæteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, quâ pectus atque humeri teguntur; (4) fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis causâ: spongia pectori tegumentum; & (5) sinistrum crus ocreâ tectum: galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent: tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ: his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non cælatum auro & argento, sed ferro & animis fretum: quippe illa prædam veriùs, quàm arma esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. Virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit. Dextro ipse cornu

Samnitium acies insignibus armis fulgens.

4 *Fastigio æquali*] Summa pars scuti erat quadrata, æqualibus inter se lineis terminata. *Spongia*: intelligenda videtur lorica in spongiæ formam texta; quemadmodum *squama* dicebatur. Lipsius *spongiam* esse ait, quam *baltheum* vocat Juvenalis, Satir. 6, v. 255.

5 *Sinistrum crus ocreâ tectum*] Non raro apud antiquos una tantùm ocrea militi assignatur: ac pro vario populorum more alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant.

U.c.444. a.C.308. consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior fortè Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, (6) sacratos more Samnitium milites, eoque candidâ veste, & paribus candore armis insignes: eos se (7) Orco mactare Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubiè impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrum cornu, dictatoris acies*, (8) *alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites: nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur; adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum; tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum, armorumque insignium campi repleri. Ac primò pavidos Samnites castra sua accepere; deinde ne ea quidem retenta: captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit; cujus triumpho longè maximam speciem captiva arma præbuere: tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis (9) argen-

Vincitur

6 *Sacratos . . . milites*] Vide suprà c. 39. not. 1.

7 *Orco* [Inferorum diis.

8 *Alienam pugnam sequetur*] Pugnam ab aliis profligatam ipsa tantummodo prosequetur, & alienâ virtute vincet.

9 *Argentariarum*] Officinarum, in quibus argentea vasa fabricantur, & venalia prostant.

tariarum ad forum ornandum dividerentur: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum (1) thensæ ducerentur. Et Romani quidem, ad honorem deûm, insignibus armis hostium usi sunt. Campani, ab superbia & odio Samnitium, (2) gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubiâ, nec difficili victoriâ dimicat: ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul præstantiore etiam quàm dictator victoriâ triumphans urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum; quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

U.c.444. a.C.308.

Samnites gladiatores.

XLI. Fabio ob egregiè perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartùm creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quòd uti eâ quum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine hostes victi; neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi

U.c.445. a.C.307. Q. Fabio III. P. Decio II. Coss.

Bene res gestæ contra Samnites.

1 *Thensæ*] Sacra vehicula quibus deorum simulacra ad circum deferebantur.

2 *Gladiatores*] Hoc primùm loco gladiatores memorat Livius. *Samnitium*: apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur.

U.c.445. a.C.307. eo primùm prœlio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eamdem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem suî fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum: induciæ annuæ datæ; stipendium exercitui Rom. ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ: ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quòd transitum exercitûs ager senserat. Ii concitatâ omni juventute suâ, & magnâ parte Etruscorum ad rebellionem compulsâ, tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnificè de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit; & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum; & ipsæ minæ metum fecerant, expertis a Gallica clade quàm intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Um-

Contra Etruscos

bros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. (3) Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modò ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit: castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, (4) ita instruxit; cohortatusque prædicatione verâ, quâ in Tuscis, quâ in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet, & vocis impiæ pœnas expetere, quâ se urbem Romanam oppugnaturos minati sint. Hæc tantâ sunt alacritate militum audita, ut clamor suâ sponte ortus loquentem interpellaverit ducem: ante imperium deinde, (5) ante concentum tubarum ac cornuum, cursu effuso in hostem feruntur. Non tanquam in viros, aut armatos incurrunt: (6) mirabilia dictu! signa primò eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri; &, sicubi est certamen, scutis magis quàm gladiis geritur res: umbonibus (7) incussâque alâ sternuntur hostes: plus capitur hominum, quàm cæditur; atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctori- U.c.445. a.C.307. *Contra Umbros.*

3 *Plaga una*] Unus ex populis iis, in quos Umbrorum gens divisa erat. *Plagam* hîc intelligimus *regionem*.

4 *Ita instruxit*] Vulgò *instruit*, invictis scriptis & editis priscis.

5 *Ante concentum*] Ita Latinius profert ex codice Neapolitano. Vulgò editur *concentu tubarum*.

6 *Mirabilia dictu*] Magis placeret, *mirabile dictu*.

7 *Incussâ... alâ*] Incusso lacerto. Eadem locutio rursus occurrit l. XXX, c. 34. *Alâ deinde & umbonibus pulsantes*.

U.c.445 a.C.307. bus belli: postero insequentibusque diebus, & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit: itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus (8) in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maximè Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censurâ abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit: multa secunda prœlia fecit; aliquot urbes hostium vi cepit: prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconsul, ad urbem Allifas, cum Samnitium exercitu signis collatis confligit: minimè ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi; nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certâ, deditio fieri cœpta; & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur: hi omnes sub jugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum: ad septem millia (9) sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seor-

U.c.446. a.C.306. Ap. Claudio, L. Volumnio Coss.

Sallentini victi.

Samnites victi.

8 *In insequentem annum*] Ita plerique codices & editi. Vulgò *insequente anno*.

9 *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur.

ſum in cuſtodia habitus: eos omnes Fabius Romam ad ſenatum miſit; &, quum quæſitum eſſet, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversùs Romanos bellaſſent, per Latinos populos cuſtodiendi dantur; juſſique eam integram rem novi conſules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad ſenatum referre. Id ægre paſſi Hernici: concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Rom. bellum indixerunt.

U.c.446. a.C.306.

U.c.447. a.C.305. P. Cornelio, Q. Marcio Coss.

XLIII. In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præſidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata; & in captivorum corpora militum fœdè ſævitum: itaque eò P. Cornelius cum exercitu miſſus. Marcio novi hoſtes (jam enim Anagninis Herniciſque aliis bellum juſſum erat) decernuntur. Primò ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non poſſet, (1) & per aliquot dies incerti rerum omnium, ſuſpenſique de ſtatu alterius, uterque conſul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo juſti ſcriberentur exercitus. (2) Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præ-

Bellum Hernicum.

1 *Et per aliquot dies*] Expeditior videtur unius codicis allata a Gronovio ſcriptura, ſic interpuncta..... *nuncius non poſſet. Per aliquot dies incerti rerum omnium..... uterque conſul agere: Romamque is metus manarat.*

2 *Ceterum Hernicum bellum*] Reliqua Hernici belli. Vocem *ceterum* hîc accipimus pro nomine, non pro adverbio. *Ac vetuſtate gentis*

U.c.447. ſenti terrore ac vetuſtate gentis gloriæ fuit :
a.C.305. nihil uſquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra paucos dies exuti, triginta dierum (3) inducias, ita ut ad ſenatum Romam legatos mitterent, pacti ſunt bimeſtri ſtipendio frumentoque, & ſingulis in militem tunicis. Ab ſenatu ad Marcium rejecti, cui ſenatuſconſulto permiſſum de Hernicis erat; iſque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter conſul ſuperior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obſepſerant hoſtes, ſaltuſque pervios ceperant, ne quâ ſubvehi commeatus poſſent; neque eos, quum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat; ſatiſque apparebat neque Samnitem certamen præſens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui Hernicis ſubactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hoſti exemit : nam, ut qui ne alteri quidem exercitui ſe ad certamen credidiſſent pares, conjungi utique paſſi duo conſulares exercitus, nihil crederent ſupereſſe ſpei, advenientem incompoſito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ ſarcinæ in medium; &, prout tempus patiebatur, inſtructa acies. Clamor primùm in ſtativa perlatus, dein reſpectus procul pulvis, tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit; iſque confeſtim arma capere juſſis raptimque eductis in aciem militibus, tranſverſam hoſtium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit, clamitans, *ſummum flagitium fore, ſi alterum exer-*

gloria. Scribitur in Floro *gloria*, unde conjicit Gronovius, *ac vetuſta gentis gloria.*

3 *Inducias... pacti ſunt bimeſtri ſtipendio*] Inducias impetraverunt eâ lege ut bimeſtre ſtipendium exercitui Romano præberent.

citum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, U.c.447.
nec ad se sui belli vindicarent decus. Quâ impe- a.C.305.
tum dederat, perrumpit; aciemque per mediam *Victi*
in castra hostium tendit, & vacua defensoribus *Samni-*
capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Mar- *tes.*
cianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri; sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes; quum repentè visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem: in quas nec jussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probè scirent novum militem hostium inter perculsos fugâ veteranos, ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit: omnes Samnitium copiæ, veteres novæque, montes proximos fugâ capiunt: eò & Romana erigitur acies; nec quicquam satis tuti loci victis est, & de jugis, quæ ceperant, funduntur; jamque unâ voce omnes pacem petebant. Tum trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans, in urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, (4) quia maluerunt quàm civitatem, suæ leges redditæ; connubiumque inter

4 *Quia maluerunt quàm civitatem*] Quia suis legibus vivere maluerunt, quàm cives Romani fieri.

U.c.447. a.C.305. ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data; concilia connubiaque adempta: (5) & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat: ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo, viæ per agros publicâ impensâ factæ. *Carthaginienses legati.* Et (6) cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertiò renovatum; legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

P. Cornelius dictator. XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure: ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. U.c.448. a.C.304. L. Postumio, Ti. Minucio Coss. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus: memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consultò binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. *Coss. in Samnium eunt.* Itaque ambo consules in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum

5 *Et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum*] Et interdictum est iis qui magistratum apud Anagninos gererent, ne quidquam negotii publici agerent, præter sacrorum curationem.

6 *Cum Carthaginiensibus... fœdus tertiò renovatum*] Tria fœdera Romanorum cum Carthaginiensibus ante Punica bella memorat Polyb. l. III. Livius unius tantùm ante hoc tempus fœderis meminit, l. VII. c. 27.

Postumius,

Postumius, Bovianum Minucius petissent; Postumii priùs ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubiè Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, & Postumium metum simulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxisse; hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur, postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, quâ duci proximè potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversùs alios sedentem, ducit. Ibi auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; &, quum anceps prœlium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improvisò invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum & viginti capta; atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam famâ hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & (7) Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur; magnâque gloriâ rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum; & ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia,

U.c.448. a.C.304.

Samnites vincuntur.

7 *Bovianum, ubi postero die cœptum*] Vacat omnino particula *ubi*.

U.c.448. a.C.304. recepta ab Samnitibus. (8) Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U.c.449. a.C.303. P. Sulpicio, P. Sempronio Coss. *Pacem petunt Samnites.*

XLV. P. Sulpicio Saverrione, (9) P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere; quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habitâ, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse. Comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benignè præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterùm per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana; quòd incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; &, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat; & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse; quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint; quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgò in conciliis jactata,

8 *Herculis magnum simulacrum*] In nonnullis mss. legitur *Herculis magni*, quo nomine Hercules colebatur.

9 *P. Sempronio Sopho*] Huic ex omnibus Romanis uni *Sophi* cognomen a populo inditum est, ob excellentem juris scientiam.

populus Rom. bellum fieri Æquis jussit; consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare: alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum (1) excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ omissâ curâ communium ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita, ut primâ vigiliâ diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, primâ luce Romani signis prolatis in acie consistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterùm, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt: transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi; sed vestigia in omnes æquè ferentia partes, ut in dilapsis passim, primò errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumpha-

U.c.449. a.C.303. *Bellum cum Æquis.*

1 *Excidia*] Ita hìc & alibi constanter Livii codices pro vulgato *exscidia* ab *exscindere*. Sanè utrumque rectè dicitur: sed a mss. discedere sine causa quid attinet?

U.c.449. a.C.303. tum; exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiæque: iis populis fœdus petentibus datum.

C. Flavius ædilis curulis.

XLVI. Eodem anno, C. Flavius Cn. filius, scriba, patre libertino, humili fortunâ ortus, ceterùm callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, (2) quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, (3) neque accipi nomen, quia scriptum faceret, (4) tabulam posuisse, & jurasse, se scriptum non facturum: quem aliquanto antea desiisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu antè gesto, triumviratibusque, (5) nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterùm (id quod haud discrepat) contumaciâ adversùs contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: (6) civile jus repositum in pe-

2 *Quum appareret ædilibus*] Quum inter apparitores ædilium esset. Scribæ enim erant ex apparitorum numero. *Pro tribu*: hæc videtur esse solennis loquendi formula, quæ idem valeat, quod *in prærogativa tribu*. *Pro* autem eodem modo sumitur, quo in illis usitatissimis locutionibus *pro tribunali*, *pro rostris*.

3 *Neque accipi nomen*] Neque rationem sui haberi ab eo qui comitiis præerat, tanquam legitimi candidati. *Quia scriptum faceret*: quòd scribæ ministerio fungeretur. *Scriptum* hîc a *scriptus*, ûs.

4 *Tabulam*] Quæ erat velut insigne ministerii sui. Scribæ enim rationes publicas, leges, actaque in tabulis scribebant.

5 *Nocturno*] Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis præerant.

6 *Civile jus*] Legis actiones: i. e. solennes quasdam formulas a jurisconsultis compositas, quibus inter se homines in jure disceptarent. *Fastos*: Kalendarium, quo tota continebatur ratio dierum fastorum nefastorumque; de quibus vide not. 4. ad I. 19.

netralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, (7) quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summâ invidiâ nobilium dedicavit, coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus (8) verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatûs latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatûs aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversùs superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum, visendi causâ, Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset; curulem afferri sellam eò jussit, (9) ac sede honoris sui anxios invidiâ inimicos spectavit. Ceterùm Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censurâ vires nacta, qui senatum primus (1) libertinorum filiis lectis inquinaverat; &, postquam eam lectionem nemo ratam habuit, (2) nec in curia adeptus erat, quas petierat opes urbanas, humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit.

U.c.449. a.C.303.

7 *Quando lege agi posset*] Quibus diebus possent legitimæ actiones ad persequendum jus suum suscipi.

8 *Verba præire*] Obsecrationis formulam priùs recitare.

9 *Ac sede*] Et e sede.

1 *Libertinorum*] Suetonius, in Claudio, ait libertinos his temporibus vocatos fuisse non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.

2 *Nec in curia adeptus erat... opes urbanas*] Commodiùs legit ac distinguit Gronovius: *Nec in curia adeptus erat quas petierat opes; urbanis humilibus forum & campum*, i. e. tributa & centuriata comitia, quæ his locis habebantur, *corrupit*.

U.C.449. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt; a.C.303. ut plerique nobilium annulos aureos & (3) phaleras deponerent. Ex eo tempore, in duas partes discessit civitas : aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius censores facti; & Fabius simul concordiæ causâ, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam (4) in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit; adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, (5) hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, (6) ut Equites Idibus Quintilibus transveherentur.

Forensis turba in tribus urbanas conjecta.

3 *Phaleras*] Ornamenti genus, equitibus proprium. Annulos aureos tunc soli senatores, nec universi, sed eorum nobilissimi, gestabant.

4 *In quatuor tribus conjecit*] Eas nempe, in quas Servius rex urbem discreverat, idemque jam tum, referri jusserat, quidquid esset libertini generis. Itaque Fabius nihil hic instituit novi, sed veterem morem, ab Appio censore spretum ac violatum, reduxit.

5 *Hac ordinum temperatione*] Ita temperando res, ut discrimina ordinum ac dignitatum rite servarentur.

6 *Ut Equites Idibus Quintilibus transveherentur*] Ex hoc instituto Equites Romani quotannis die 15. mensis qui postea Julius appellatus est, per turmas distincti, oleâ coronati & trabeati, equis insidentes, ab æde Martis extra urbem, sive, ut alii volunt, ab æde Honoris, in Capitolium solenni pompâ transvehebantur.

EPITOME

LIBRI DECIMI LIVIANI.

Coloniæ deductæ ſunt (1) *Sora, & Alba, & Carſeoli. Marſi in deditionem accepti ſunt. Collegium augurum ampliatum eſt, ut eſſent novem, quum antea quaterni fuiſſent. Lex de provocatione ad populum, a Valerio conſule tunc tertium lata eſt. Duæ tribus adjectæ ſunt, Anienſis & Terentina. Samnitibus bellum indictum; & adversùs eos ſæpe proſpere pugnatum eſt. Quum adversùs Etruſcos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanuſque exercitus in maximo eſſet diſcrimine, P. Decius, ſecutus exemplum patris, devovit ſe pro exercitu, & morte ſuâ victoriam ejus pugnæ populo Rom. dedit. Papirius Curſor, Samnitium exercitum, qui jurejurando obſtrictus, quo majore conſtantiâ virtutis pugnaret, in aciem deſcenderat, fudit. Cenſus actus eſt: luſtrum conditum: cenſa ſunt civium capita ducenta ſexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.*

1 *Sora, & Alba, & Carſeoli*] Vulgò *Sora, ac Alba, Carſeoli*, invitis ſcriptis & editis veteribus; ex quibus dedimus infra, *accepti ſunt*, & *pugnatum eſt*.

LIBER X.

I. Lucio Genucio, Ser. Cornelio conſulibus, U.c.450.
ab externis ferme bellis otium fuit. (1) Soram a.C.302.
L. Genucio, Ser. Cornelio Coſſ.

1 *Soram atque Albam coloniæ*] Sora jam tum colonia Rom. eſſe dicitur, IX, 23. Itaque non nunc primùm deducitur hæc colonia, ſed ſuppletur. *Albam in Æquos*: Albam Fucentis intellige, a qua *Albenſes*, ut ab Alba Longa *Albani*. Eam urbem in Marſis fuiſſe conſentiunt omnes.

U.c.450. a.C.302. atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites: eò quatuor millia hominum missa. Eodem anno (2) Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertiâ parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis sollicitatos compertum; capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habitâ, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio (3) in Umbria facta est; quòd nunciabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est; & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximéque lapidum ictu; donec altero specûs ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissimè in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta. (4) Marcis Livio Dentre & Æmilio consulibus redintegratum Æquicum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summâ vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterùm tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultûs ejus causâ dictator diceretur C. Junius Bubulcus: is cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

Latrones in spelunca oppressi.

U.c.451. a.C.301. M. Livio, M. Æmilio Coss.

C. Junius dictator.

2 *Arpinatibus*] Arpinum in Volscis, patria fuit Marii & Ciceronis.

3 *In Umbria*] Mallemus, *in Umbriam.*

4 *Marcis Livio Dentre & Æmilio*] Utrique prænomen erat *Marcus.*

II. Eodem anno classis Græcorum, (5) Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulsa, (6) Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversùs hunc hostem consul Æmilius missus, prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori; Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio; & Cleonymum, priusquam confligendum esset cum Romanis, Italiâ excessisse. Circumvectus inde Brundusii promontorium, medioque sinu Adriatico ventis latus, quum lævâ importuosa Italiæ littora, dextrâ Illyrii; Liburnique, & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit. Ibi expositis paucis qui loca explorarent, quum audisset tenue prætentum littus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis, (7) agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles; inde esse ostium fluminis prææalti, quò circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eò invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis, co-

U.c.451. a.C.301.

Cleonymus Lacon.

5 *Cleonymo... Lacedæmonio*] Hic sine dubio est Cleonymus Cleomenis regis filius, Arei regis patruus, quem postea Pyrrhus in regnum revocare tentavit.

6 *Thurias... in Sallentinis*] *Thuriæ*, sive *Thurii* urbs, priùs *Sybaris*, certè prope *Sybarim* ex ejus ruinis condita, a Sallentinis Tarentino sinu dividitur.

7 *Agros haud procul*] Agros haud procul cerni, quorum proximi campestres essent & in planitiem porrecti; ulteriora colles esse.

U.c.451. a.C.301. lentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prædandi longiùs usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt: altera in regionem, quâ effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, (8) altero itinere ad stationem navium) millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. Et in terra prosperum æquè in palatos prædatores prœlium fuerat; refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes, cæsique, pars capti classem indicant, regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum aptè planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent; profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quàm hostem timentes circumvadunt: fugientesque in altum acriùs quàm repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quintâ parte navium incolumi, nullâ regione maris Adriatici prospere aditâ, discessit. Rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Pata-

8 *Altero itinere*] Lege *alio itinere*, vel *avio itinere*. Mox scripti & editi veteres constanter exhibent *millia quatuordecim*, non *quindecim*. Per quindecim millia, intellige quinque leucas.

vii (9) monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum eſt, quotannis ſolenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur. U.c.451. a.C.301.

III. Eodem anno Romæ cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum ſeditionibus motu orto, nunciabatur; ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidiâ pelli armis cœptum: ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Æmilium Paullum: id magis credo, quàm Q. Fabium eâ ætate atque eis honoribus Valerio ſubjectum: ceterùm ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prœlio uno Marſos fundit: compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam, intra dies paucos cepit; & parte agri mulctatis Marſis, fœdus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum: & quum dictator auſpiciorum repetendorum causâ profectus Romam eſſet, magiſter equitum pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur, ſigniſque aliquot amiſſis, fœdâ militum cæde ac fugâ in caſtra eſt compulſus. Qui terror non eò tantùm a Fabio abhorret, quòd ſi quâ aliâ arte cognomen ſuum æquavit, tum maximè bellicis laudibus; ſed etiam, quòd memor Papirianæ ſævitiæ, nunquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

M. Valerius dictator.

Etruſcum bellum.

9 *Monumentum navalis pugnæ . . . ſolenni certamine navium . . . exercetur*] Magis placeret, *ſolenne certamen*, ut *monumentum* intelligatur per appoſitionem dictum.

U.c.451. a.C.301. IV. Nunciata ea clades Romam, majorem quàm res erat terrorem excivit: nam ut exercitu deleto, ita justitium indictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora & composita, magistri equitum curâ, castra in tutiorem locum redacta; cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, invenit; exercitum avidum pugnæ, quo maturiùs ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eò & hostes secuti: quanquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici per vastationem agrorum deusti haud procul castris Romanorum aberant: ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Rom. cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum: ad quam illecebram quum moveretur nemo ab Romana statione; pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, quid cessarent, quum per media castra Rom. tutò agere possent? Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Quum referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quàm pastoralia esse, *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum; nec magis jam dolo capi, quàm armis vinci posse.* Hæc ubi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis perlata, con-

surrectum repentè ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset: itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet. U.c.451. a.C.301.

5 V. Nuncio allato, dictator signa ferri ac sequi armatos jubet: sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur: quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ociùs eant: quò magis festinantes videt dictator, eò impensiùs retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contrà, (1) principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant; & super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam, nec jam ab suis resisti posse; & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterùm satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quàm maximè vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lentè procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium: prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret; sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, quâ satis laxo spatio equi permitti possent. (2) Pariter sustulit clamorem acies, & emissus eques

1 *Principio exciti pugnæ*] Principio statim pugnæ a suis insidiatoribus commissæ exciti e castris.

2 *Pariter*] Uno eodemque tempore.

U.c.451. a.C.301. libero cursu in hostem invehitur, (3) incompositisque adversùs equestem procellam subitum pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est: integri accepere pugnam; nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliquâ & evadere possent. Fortè quodam loco malè densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit; atque eâ quum deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes quàm armati evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires; & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata; induciæ biennii datæ: dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantùm Arretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius: non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum (4) credidere quidam; & per interregem ea comitia facta: id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

U.c.452. a.C.300. M. Valerio V. Q. Appuleio Coss. VI. M. Valerio & Q. Appuleio consulibus satis pacatæ foris res fuere. Etruscum (5) adversa belli res, & induciæ quietum tenebant;

3 *Incompositis... adversùs*] Quum, præ ardore pugnandi, incompositi essent, atque ideo imparati ad excipiendum impetum equitatûs effuso cursu invadentis.

4 *Credidere quidam*] Magis placeret *tradidere*.

5 *Adversa*] Ita fere co-

Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. Tamen ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis; qui undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, quâ non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios; quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices eâ tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, (6) imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent, sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxtà eam rem ægre passi Patres, quàm quum consulatum vulgari viderent, simulabant ad deos id magis, quàm ad se pertinere: *ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare*

U.c.452. a.C.300.

Certamen inter patricios & plebeios, de sacerdotiis.

dices & veteres editi, non ut vulgò, *adversæ*.

6 *Imparem numerum*] Nempe ternarium, vel e ternario factum, ut par sit augurum numerus in unaquaque tribuum antiquarum illarum.

U.c.452. *tantùm ; ne qua in rempublicam clades veniat.*
a.C.300. Minùs autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci : & cernebant adversarios, non id quod olim vix speraverint affectantes, magnos honores ; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos.

VII. Certatum tamen suadendâ dissuadendâque lege inter Ap. Claudium maximè ferunt ; & inter P. Decium Murem : qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent ; (7) retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Rom. devovisset. *Tum P. Decium consulem purum piumque diis immortalibus visum, æquè ac si T. Manlius collega ejus devoveretur : eumdem P. Decium, qui sacra publica populi Rom. faceret, legi rite non potuisse ? Id esse periculum ne suas preces minùs audirent dii, quàm Ap. Claudii ? castiùs eum sacra privata facere, & religiosiùs deos colere, quàm se ?* (8) *Quem pœnitere votorum, quæ pro rep. nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella ? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt ; numerarentur triumphi ;*

Decii oratio de sacerdotiis cum plebe communicandis

7 *Retulisse... parentis sui speciem*] Revocasse &, vi orationis, præsentem quodammodo ob oculos stitisse imaginem parentis sui.

8 *Quem pœnitere votorum*] Ideo nempe neminem pœnituit illorum votorum, quia apparuit ex prospero bellorum eventu vota accepta diis fuisse.

(9) *jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere: pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Rom. in patriciis, quàm in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest*, inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, togâ prætextâ*, (1) *tunicâ palmatâ, & togâ pictâ, & coronâ triumphali, laureâque honoraritis*, (2) *quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? Qui*, (3) *Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum* (4) *capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat; cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur, si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem* (*pace dixerim deûm*) *eos nos jam populi Rom. beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minùs red-* U.c.452. a.C.300.

9 *Jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pænitere*] Nobilitas apud Romanos ducebatur ab majorum honoribus. Itaque ii plebeii quorum patres consulatum aut præturam, aut censuram, aut dictaturam gesserant, nobiles erant.

1 *Tunicâ palmatâ*] Tunicâ intextis palmis ornatâ. Eam triumphantes gestabant. *Togâ pictâ*: togâ purpureâ, quæ diversarum rerum figuras acu pictas haberet: & erat ipsa quoque triumphantium insigne. *Coronâ triumphali*: quæ antiquitus e lauro fuit, postea ex auro fieri cœpta est.

2 *Quorum domos spoliis hostium affixis insignes... feceritis*] Mos fuit Romanis, ut spolia hostium devictorum in postibus domorum suarum figerent.

3 *Jovis Optimi Maximi ornatu*] Coronâ aureâ, sceptro regio; quibus triumphantes, quemadmodum ipse Jupiter, decorabantur.

4 *Capide*] *Capis* poculi genus, a capiendo. *Lituo*: Lituus fuit baculus sine nodo aduncus.

U.c.452. a.C.300. *damus dignatione nostrâ honoris, quàm acceperimus; & deorum magis, quàm nostrâ causâ expetamus, ut, quos privatim colimus, publicè colamus.*

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem* (5) *Apollinaris sacri, cærimoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in qua plebeii nominentur, non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti; cujus tam dictatoris magister equitum, quàm magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium vultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere: multa nobiscum decora afferimus; imò omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus; C. Licinius Stolo primus magister equitum; C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor; Q. Publilius Philo primus prætor. Semper*

5 *Appollinaris sacri*] His verbis designatur procul dubio peculiare sacrum, quod in honorem Apollinis per decemviros sacrorum perageretur. Hîc autem intelligi non possunt ludi Apollinares, qui nondum instituti erant.

ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, (6) *vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiæque. Æquè adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit.* (7) *En unquam fando audistis, patricios primò esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quàm ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus.* (8) *Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur: certamen tantùm patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reip. uti rogas, jubendam censeo.*

U.c.452. a.C.300.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem; ille tamen dies est intercessione sublatus: postero die deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentiùs sanctam: tertiò ea tum post reges exactos lata est, (9) semper a familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorum

Pontifices & augures plebeii.

Lex de provocatione tertiò lata.

6 *Vos solos gentem habere*] Vide not. 2. ad c. 1. l. IV.

7 *En unquam*] Id est, nunquamne?

8 *Nihil est aliud in re*] Hoc unum agitur a patriciis, hoc unum volunt patricii, ut nihil adipiscamur, nisi negatum; nisi postquam ab ipsis negatum fuerit.

9 *Semper a familia eadem*] Primò a Publicola, suprà II. 8. Secundò, a Valerio Potito, III. 55.

U.c.452. a.C.300. opes, quàm libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur; quòd gravi pœnâ, si quis verberasset necassetve civem Rom. sanxit. Valeria lex, quum eum qui provocasset, virgis cædi securique necari vetuisset, si quis adversùs ea fecisset, nihil ultra, quàm improbè factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis: (1) nunc vix seriò ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversùs rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit: locus erat arduus, atque in parte unâ præceps, ubi nunc Narnia sita est; nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infec- U.c.453. a.C.299. tam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus novi consules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatûs in bellicosiorem annum: *eo anno majori se usui reip. fore, urbano gesto magistratu*: ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit (2) C. Domitium Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium C. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus

M. Fulvio, T. Manlio Coss.

1 *Nunc vix seriò*] Comminatione hujusmodi vix quisquam nunc uteretur in re seria: adeo vim parvam habitura esset. Ita codices nonnulli: alii ferè cum priscis editis, *Nunc vix servo ita minetur quisquam.*

2 *C. Domitium*] Hoc prænomen vix reperias in gente Domitia. Lege *Cn. Domitium.*

fecisse; secutamque fabulam mistam ex ædilitiis U.c.453. & consularibus comitiis, convenientem errori. Et a.C.299. lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Saverrione censoribus: (3) *Tribus* tribusque additæ duæ, Aniensis ac Terentina. *novæ.* Hæc Romæ gesta.

X. Ceterùm ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incautè credenda: cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi; per quos satis compertâ re, trecenti armati transfugâ duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere; quâ refractâ, consul exercitusque Rom. sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Rom. venit. Colonia eò adversùs Umbros missa, a flumine (4) Narnia appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversùs inducias paratum bellum; (5) sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper a proposito avertit. Pecuniâ deinde, quà multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari; de mercede agitur: quâ pactâ accep- *Etrusci bellum adversùs Romanos moliuntur.*

3 *Tribusque additæ duæ*] Tunc tres & triginta tribus factæ. *Aniensis*: fortasse ab Aniene amne. *Terentina*: fortasse a Terento, qui locus erat in campo Martio.

4 *Narnia*] A flumine *Nar.*

5 *Sed eos alia molientes*] Legendum videtur, *talia molientes.*

U.c.453 a.C.299. tâque, quum parata cetera ad bellum essent; sequique Etruscus juberet, inficias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nullâ aliâ mercede, quàm ut in partem agri accipiantur, tandemque aliquâ sede certâ consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita, nec perfici quicquam potuit, non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat: ita dimissi Galli, pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultûs ad bellum Etruscum adjecti: eo minùs cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

T. Manlii Cos. mors. XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit; qui vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit: tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci, sustulere animos. Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuncius fuit; (6) ut Patres ab jubendo dictatore, consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita, deterruerint. (7) M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat: tum extemplo in Etruriam ad legiones profi-

M. Valerius suffectus.

6 *Ut Patres ab jubendo*] Ita ut nihil aliud Patres deterruerit ab jubendo dictatore, quàm quòd comitiis electus est is consul quem principes volebant.

7 *M. Valerium consulem*] Hic sextus est M. Valerii Corvi consulatus.

cisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset: neque illos novus consul, vastandis agris, urendisque tectis, quum passim non villæ solùm, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immeritò terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est; Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ, (8) & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit; ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum: interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea* (9) *nomen Romanum violent. Orare Patres,*

U.c.453. a.C.299.

Samnites rebellant.

U.c.454. a.C.298. L. Cornelio, Cn. Fulvio Coss.

8 *Et magna pars curæ*] Et Patres huc usque de sola Etruria solliciti, coacti sunt magnam partem curæ vertere in Samniticum bellum.

9 *Nomen Romanum vio-*

U.c.454 a.C.298. *ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversùs Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

Fœdus cum Lucanis. XII. Brevis consultatio senatûs fuit: ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benignè responsum Lucanis; ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent: quibus obviam missi ab Samnitibus qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. *Pugna cum Etruscis.* Pugnatum majore parte diei, magnâ utrimque cæde: nox incertis quâ data victoria esset, intervenit; lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt: Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepidè deserta fuerant) potitur: inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulan-

lent] De nomine Romano loquuntur, tanquam sacro & religioso. *Violare* enim est peccare in id quod sacrum & sanctum est, putà deos, patriam, parentes, fas fidemque, &c.

dos

dos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur, prædæ undique actæ; nec solum modò vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam, vi cepit. Eodem anno (1) Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit.

U.c.454. a.C.298.

Samnites victi.

XIII. Quum comitia consularia instarent; fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quòd non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum; increpari magistratus Samnitium, quòd exercitum adversùs Lucanum hostem comparatum objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primò non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit: *Quid se jam senem ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eumdem; & fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia jam in se, & constantior, quàm velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios lætum adspicere: nec honores magnos fortissimis viris*

Q. Fabius invitus consul creatur.

1 *Carseolos ... in agrum Æquicolarum*] Livius suprà cap. 3, Carseolos Marsis adscripsit, & tum deductam eò coloniam memoravit. Nimirum hìc alios sequitur auctores. Aut puta hanc coloniam nunc potiùs suppleri, quàm deduci.

U.c.454. *Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat
a.C.298. hac moderatione tam justa studia; quæ verecundiâ legum restinguenda ratus, (2) legem recitari jussit, quâ intra decem annos eumdem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est; tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum* aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus* (3) *per eosdem qui tulissent, fraus fieret? jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat; &, ut quæque (4) intro vocata erat centuria, consulem haud dubiè Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterùm quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa: omnes quæ supererant centuriæ Q. Fabium, P. Decium, consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quàm quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus; (5) vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

2 *Legem .... quâ intra decem annos*] Ejus hæc vis esse debuit, ut solidum decennium inter geminum ejusdem hominis consulatum effluxisse juberetur. Ceterùm ea lex parum diligenter his temporibus servabatur, & aliquoties quum in aliis, tum in ipso Fabio neglecta fuerat.

3 *Per eosdem qui tulissent*] Nempe tribunos plebis.

4 *Intro vocata*] In septum quoddam, quod *ovile* dicebatur. Vide III. 11. not. 1.

5 *Vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est*] Supple *possessoribus*. Nisi malis legere *cupiditati*.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartùm, & P. Decius Mus tertiùm, quum inter se agitarent, ut alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, (6) auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium avertetrunt. Profecti consules, quò expeditiores commeatus essent, & incertior hostis quâ venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latiùs, quàm populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justâ maluerunt concurrere: itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo quàm spe, committunt. Ceterùm, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum apertâ quoque pugnâ præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, Maximum filium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad pri-

U.c.455. a.C.297. Q. Fabio IV. P.Decio III.Coss.

Ambo coss. in Samnium legiones ducunt.

Prælium atrox cum Samnitibus.

6 *Auctores*] Hoc est, nuntiantes, pro comperto afferentes.

U.c.455. a.C.297. mam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam remp. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* Et ipsos nominatim juvenes, (7) pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterùm, (8) quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quàm posset occultissimè, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repentè se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multò plus hostibus quàm suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultûs. Adversùs incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ullâ pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiduciâ suî vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem; & (9) tempore improvisa ex montibus signa, clamorque

7 *Pari comitate utrumque*] Quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque comitatem ostendit.

8 *Quando ne ea quoque tentata vis proficeret*] Hîc aliquid mendi latere suspicamur. Sensus esse debet, *si fortè acciderit ut ea quoque vis tentata nihil proficeret.*

9 *Tempore*] In tempore, tempestivè.

ſublatus, (1) non vero tantùm metu terruere Samnitium animos: nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit, & pro ſe quiſque miles, adeſſe alterum conſulem, adeſſe legiones, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidiniſque Samnites implevit, maximè territos, ne ab altero exercitu integro intactoque feſſi opprimerentur: & quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor cædes, quàm pro tanta victoria, fuit: tria millia & quadringenti cæſi: capti ad trecentos ferme & triginta: ſigna militaria capta tria & viginti. U.c.455. a.C.297. *Vincunt Romani.*

XV. Samnitibus Apuli ſe ante prœlium conjunxiſſent, ni P. Decius conſul iis ad Maleventum caſtra objeciſſet, extractos deinde ad certamen fudiſſet. Ibi quoque plus fugæ fuit, quàm cædis: duo millia Apulorum cæſa; ſpretoque eo hoſte Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus diverſis vagati partibus, omnia ſpatio quinque menſium evaſtarunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii caſtra fuerunt; alterius conſulis ſex & octoginta: nec valli tantùm ac foſſarum veſtigia relicta, ſed multò illis inſigniora monimenta vaſtitatis circà, regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti; cæſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum causâ Romam profectus, maturavit eam rem agere. Quum (2) primò voca-

1 *Non vero tantùm*] Non verum tantùm, i. e. a vera cauſa profectum metum injecerunt Samnitibus. Nam & vanum quoque iis terrorem obtulerunt, nempe advenire alterum conſulem cum exercitu.

2 *Primò vocatæ ... omnes centuriæ*] Omnes eæ centuriæ, quæ primæ in ovile vocabantur ad ferendum ſuffragium.

U.c.455. a.C.297. *Q. Fabius consulatum recusat.*

tæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causâ, quàm ut patricii recuperarent duo consularia loca; quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primò, de se eadem ferè quæ priore anno dicendo, abnuere. Circumstare sellam omnis nobilitas, orare ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius silentio facto mediâ oratione studia hominum sedavit. *Facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quàm se consulem fieri videret: nunc se suî rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus; priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentiâ civilibusque artibus haud dubiè præstantem.

U.c.456 a.C.296. L. Volumnio II. Ap. Claudio II. Coss.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio & Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nusquam se prœlio committentem postremò expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt; &, quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficaciùs rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis exponunt. *Omnia expertos esse, si suismet ipsorum*

Samnites pulsi finibus suis Etruriam petunt.

viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quòd pax servientibus gravior, quàm liberis bellum esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecuniâ esse: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversùs Romanum populum, quem captum a se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos (3) *omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.* U.c.456. a.C.296.

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque, bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio: *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes & mœnia aggredimur? Nullus jam exercitus Samnio præsidet: cessere finibus, ac sibimetipsi exsilium conscivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam urbem oppugnandam ducit; tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris quàm ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent: ibi duo

Tres in Samnio urbes a Romanis captæ.

3 *Omni agro cis Tiberim*] Intellige agrum ad dextram Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est. Spem faciunt Samnites Etruscis recuperandi quidquid agri a Romanis captum ex Etruria fuerat.

U.c.456. millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique; & alia præda ingens capta est.
a.C.296. Quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: *Haccine*, inquit, *victoriâ solâ, aut hac prædâ contenti estis futuri? Vultis vos* (4) *pro virtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ, vestræ sunt; quando legiones eorum tot præliis fusas, postremò finibus expulistis. Vendite ista, & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos* (5) *labor haud major, præda major manet.* Divenditâ prædâ, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nullâ vi deterriti a muris, quâ cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere: captum oppidum ac direptum est: ad duo millia & trecenti occisi, & sex millia hominum capta; & miles ingenti prædâ potitus. Quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summâ alacritate ductus. Cetèrùm ibi plus laboris ac periculi fuit. Et defensa summâ vi mœnia sunt, & locus erat munimento naturâque tutus; sed evicit omnia assuetus prædæ miles: ad tria millia hostium circa muros cæsa; præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque opppugnatas tradunt: sunt qui novo-

4 *Pro virtute spes gerere*] Dignas virtute vestrâ spes gerere.

5 *Labor haud major*] Ita plerique scripti & editi veteres, idque prætulimus vulgato, *labor haud magnus*.

rum consulum hanc gloriam faciant: quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii; ei Samnium provinciam evenisse. U.c.456. a.C.296.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur, cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci ferè omnes (6) consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos; & Gallica auxilia mercede sollicitabantur: omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit: duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. (7) Ceterùm magis eò profectum est, quòd maturè ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quàm quòd ductu consulis quidquam ibi satis scitè aut fortunatè gestum sit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commissa; spesque in dies graviorem hostem faciebat: & jam prope erat ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Litteras ad collegam arcessendum ex Samnio missas in trinis

Bellum Etruscum.

Eò proficiscitur Appius.

Nec quidquam satis scitè aut fortunatè gerit.

6 *Consciverant*] Sic habent veteres editi pro vulgato *conciverant*, cujus sensus ab alio differt. *Conciverat* ergo bellum Egnatius, Tusci verò *consciverant*, i. e. simul jusserant.

7 *Ceterùm magis eò profectum*] *Ceterùm eo, quòd maturè ventum erat*, id est, maturo ac celeri consulis adventu, *magis profectum est*: sive, magis ad id profuit maturus ac celer consulis adventus, ut....

U.c.456. a.C.296. annalibus invenio: (8) piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Rom. jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit; Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litteris accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium ferè ejus captum: & Lucanorum seditiones, a plebeiis & egentibus ducibus ortas, summâ optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eò cum veteri exercitu, compresserat. *Volumnius it ad Appium.* Decio depopulandos hostium agros reliquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit; quem advenientem læti omnes accepere. (9) Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immeritò iratum, si nihil scripserat; illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutuâ *Altercatio Coss.* redditâ, quum obviam egressus esset, *Satin' salvæ*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te causa, ut provinciâ tuâ excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res prosperas esse* ait: *litteris ejus accitum venisse*: *quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu verò abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minimè consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias*, (1) *hîc te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Vo-

8 *Piget tamen incertum ponere*] Multo magis placeret *certum ponere*, id est, pro certo ponere, scribere.

9 *Appium ex conscientia sua*] Credo Appium, si nihil scripserat, quum sibi conscius esset a se non accitum esse collegam, habuisse animum meritò iratum: eumdem illiberali & ingrato animo dissimulasse, si eguerat ope, auxiliumque collegæ imploraverat.

1 *Hîc te.. gloriari venisse*] Lege *huc*.

lumnius: *malle frustra operam insumptam, quàm quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.* U.c.456. a.C.296.

XIX. Digredientes jam consules, legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, suâ sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis quàm deserto noxiam fore. Eò rem adductam, ut omni rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsiturum quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitûs fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica & ab exercitu retineri. Experiretur modò voluntatem militum.* Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt: ibi orationes longiores habitæ in eamdem ferme sententiam, in quam (2) inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius causâ superior, ne infacundus quidem adversùs eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius *sibi acceptum referre* diceret *debere, quòd ex muto atque elingui, facundum etiam consulem haberent; priore consulatu primis utique mensibus, hiscere eum nequisse; nunc jam populares orationes serere: Quàm mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenuè facere, quàm ego abs te scitè loqui didicissem! Postremò conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret: suo*

2 *Inter paucos certatum verbis fuerat*] Coram paucis brevi altercatione certatum fuerat.

U.c.456. a.C.296. *exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. Quo animadverso consensu Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam ut, quid vos velitis, obscurum sit: manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum verò tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret: armis arreptis in aciem descendunt. Et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam; deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commodè instructi fuerunt: nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites quàm cujusquam ductu aut imperio pugnam capessebant: & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Priùs concurrit Volumnius, quàm Appius ad hostem perveniret: itaque fronte inæquali concursum est; & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrêre. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam* (3) *duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante deâ, (4) & ipse collegæ & exercitûs virtutem æquavit. Duces imperatoria opera ex-

Pugna cum Samnitibus & Tuscis.

3 *Duis*] Antiquè pro *des.*
4 *Et ipse collegæ & exercitûs virtutem æquavit*] Ipse quoque parem virtuti collegæ, parem virtuti exercitûs virtutem præstitit.

sequuntur; & milites, ne ab altera parte priùs victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facilè sustinentes, quàm cum qua manus conserere assueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii, cohortiumque (5) Sabellarum, paulisper recruduit pugna: iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra oppugnabantur; &, quum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque, præda ingens parta, & militi concessa est: septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti. U.c.456. a.C.296.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti, ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse, ut relictâ ibi prædâ in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea quanquàm similia veris erant, certiùs tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores

Volumnius in Samnium redit.

5 *Sabellarum*] Samniticarum.

U.c.456 a.C.296 in agros palantes excipiant; ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertiâ vigiliâ moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimiâ nosci posset, & egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire; ignobile agmen, & sua quemque molientem, (6) nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est; & jam lux appetebat: itaque signa canere jussit: agmenque hostium aggreditur. Samnites, prædâ impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam; pars stare, incerti utrùm progredi, an regredi in castra tutius foret; inter cunctationem opprimuntur: & Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentinâ defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prœlio ipso terribiliorem intermisti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Statium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt; insi-

Opprimit Samnites prædatores Campaniæ.

6 *Nullo inter alios consensu*] Non videmus quomodo hæc intelligi queant. Optaremus *inter se*, vel *inter ipsos*.

dentemque equo, captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium; prœliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum; duo millia & quingenti capti: (7) in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti; præda ingens sociorum; accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstitutâ die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ; coactique vendere prædam, ne alibi quàm in armis animum haberent. U.c.456. a.C.296.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; & per eos fortè dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, (8) & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus, justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit: nec ingenui modò aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati: & defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterùm parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis litteræ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque &

7 *In eis tribuni militum*] Per hos intelligendi videntur ductores qui in Samnitium exercitu eodem ferè jure ac potestate essent, quo tribuni militum in Romano.

8 *Et Umbros ad defectionem vocari*] Omnino probanda Gronovii conjectura legentis *vocare* & *sollicitare*, ut id factum intelligatur ab Etruria simul & ab Egnatio.

U.c.456. a.C.296. supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo; supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, (9) quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec, qui nomina darent, facilè inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ litteræ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: *Quatuor gentes in Etruria conferunt arma adversùs Rom.* *quatuor gentes conferre arma; Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos: jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* (1) Ob hæc, (& jam appetebat tempus) comitiorum causâ L. Volumnius consul Romam revocatus: qui, priusquam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci

9 *Quæ Minturnæ appellata*] Jam Minturnarum mentionem supra fecit Livius; itaque non nova hoc loco urbs conditur, sed videtur antè ibi oppidum fuisse, quod tamen alio nomine, ante hanc coloniam deductam, appellaretur; quemadmodum mox memoratur Sinope, urbs Græca, Sinuessæ nomen a colonis accepisse.

1 *Ob hæc, (& jam appetebat tempus) comitiorum causâ*] Hac de causa, ad habenda comitia, quorum jam tempus appropinquabat...

differuit. *Jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversùs quatuor populos duces consules illo die deligi meminissent. Se, nisi confideret eum consensu populi Rom. consulem declaratum iri, qui haud dubiè tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.* U.c.456. a.C.296.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur, eumque & (2) prærogativæ, & primò vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio antè: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremò ad collegam P. Decium poscendum. *Id senectuti suæ adminiculum fore: censurâ, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, (3) nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse: novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis faciliùs se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent*, memorando; *quàm prope ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret*: admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, unâ mente viverent.* (4) *Esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes*:

Fabius recusans Cos. eligitur.

2 *Prærogativæ*] Reponendum videtur *prærogativa. Et primò vocatæ*: vide suprà c. 15.

3 *Nil concordi collegio firmius*] Nil firmius, quàm si concordi animo collegæ rem gerant.

4 *Esse præterea*] Fabium & Decium, præterquam quòd concordiâ inter se clari sint, esse etiam viros....

U.c.457. a.C.295. concione, ut inter militares viros, & factis potiùs quàm dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse*, dicere: *se aperuisse Ciminiam sylvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum, adversarium se, non socium imperii legisse*, sensim exprobrat: *&* (9) *invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* Postremò *se tendere nihil ultra quàm ut, si se dignum provinciâ ducerent, in eam mitterent: in senatûs arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius senatûs injuriam querebatur: *Quoad potuerint Patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint, non suffragia modò populi, sed arbitria etiam Fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse: nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causâ, ita eum de se deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ; quæ modò non suâ contumeliâ splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis; velle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremò se collegæ honores præmiaque concessurum verecundiâ ætatis ejus majestatisque;*

9 *Invidisse Decium*] Noluisse Decium, tertio tum in consulatu collegas eâdem concordiâ inter se agere, quâ duos jam consulatus simul gessissent.

quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere suâ sponte, neque cessurum. Et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certè laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potiùs, quàm Patres gratificentur. Jovem optimum maximum deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eamdem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certè id & naturâ æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Rom. pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri rectè possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quàm ut, priusquam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent, comitio abit: nec minore populi consensu quàm senatûs, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. U.c.457. a.C.295.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum, & pro se quisque nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Quâ circumfusus turbâ, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. Majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quàm ut multis rem geram militibus.* Profectus (1) apto exercitu, & eò plus fiduciæ ac spei gerente, quòd non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres diis populoque Rom. grates agunt, quòd eum sibi im-

Fabio extra sortem datur Etruria.

Fabius in provinciam venit.

1 *Apto*] Idoneo, habili, nec ad majorem justo numerum excrescente.

U.c.457. a.C.295. peratorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius quò pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *Ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* Ad hoc quum succlamatum esset, *duplici quidem vallo, & fossâ, & tamen in ingenti metu esse; Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis qui in castris remanserant militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *Consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota; & Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam stativa Romanis fuere: negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum (2) nobiliorem ac salubriorem esse: fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relictâ secundâ legione ad Clusium, (3) quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte suâ, quia bellum ei majus in conspectu erat, quàm quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu, & apud populum (id quod per litteras assiduè fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. *Non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversùs quatuor populos.* (4) *Periculosum esse, sive juncti unum*

Redit Romam ad consultandum de bello.

2 *Nobiliorem*] Id est, magis strenuum, laboris tolerantiorem. Quidam legunt *mobiliorem*, sed invitis scriptis & priscis editis.

3 *Quod Camars olim appellabant*] Scripti & editi veteres unâ voce *Camarsolim*: aliqui recentiores dant *Camers.*

4 *Periculosum esse*] Magis Livianum videretur, *periculum esse.*

premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad U.c.457.
omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi a.C.295.
legiones Romanas reliquisse; & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. Sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari: si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci. Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur: donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis & quot per duces esset.

XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in senatu, & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quàm suo aut reip. periculo consulere. *Ceterùm, si sibi adjutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & a populo, & a senatu, & ab ipso collega, Fabio permissum est: & quum P. Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, (5) ut præciperetur victoria animis, triumphusque non bellum decretum consulibus

5 *Ut præciperetur victoria animis*] Ut victoriam animis & spe omnes jam tunc sibi despondèrent.

U.c.457. a.C.295 videretur. Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum, certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit: adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversùs præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterùm, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Rom. castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in collem, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte aliâ egressi: ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec antè ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quàm in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt qui Umbros fuisse, non Gallos tradant; nec tantum cladis acceptum; & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato, Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse; victoresque Umbros, redintegrato prœlio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est, a Gallo hoste quàm Umbro eam cladem

Galli legionem Romanam circumveniunt.

dem acceptam, quòd quum ſæpe aliàs, tum eo anno, Gallici tumultûs præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quòd ambo conſules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Rom. Campaniſque mille equitibus delectis ad id bellum miſſis, & ſociorum nominiſque Latini (6) majore exercitu, quàm Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppoſiti, unus in Faliſco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Poſtumius Megellus, proprætores ambo, ſtativa in eis locis habere juſſi.

Ambo Coss. in agro Sentinati.

XXVII. Conſules ad hoſtes, (7) tranſgreſſo Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitæ; atque ita convenit, ne unis caſtris miſcerentur omnes, neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Etruſcis Umbri adjecti: dies indicta pugnæ: Samnitibus Galliſque delegata pugna: inter ipſum certamen Etruſci Umbrique juſſi caſtra Rom. oppugnare. Hæc conſilia turbarunt transfugæ Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem tranſgreſſi; qui, editis hoſtium conſiliis dimiſſi cum donis, ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent. Conſules Fulvio, ut ex Faliſco, Poſtumio, ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium admoveant, ſummâque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Etruſcos

6 *Majore exercitu, quàm Romani*] Suſpectas habet duas ultimas voces Gronovius pater: filius autem reponit ac diſtinguit, *majore exercitu; etiam Romani alii duo exercitus*, &c.

7 *Tranſgreſſo Apennino*] Probabilis conjectura Gronovii legentis *tranſgreſſos Apenninum. In agrum Sentinatem*: In Umbria, ad Sentinum oppidum.

U.c.457. ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit.
a.C.295. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur: per biduum lacessiere prœlio hostem: biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere; magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quàm ad discrimen summa rerum adducta: tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversùs Samnites Fabius primam ac tertiam legiones, pro dextro cornu; adversùs Gallos, pro sinistro, Decius quintam & sextam instruxit: secunda & quarta, cum L. Volumnio proconsule, in Samnio gerebant bellum. Primo concursu, adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

Etrusci avocati ad sua tuenda.

Prælium cum Gallis & Samnitibus.

XXVIII. Ceterùm, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, quâ datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quàm inferebant pugnam, extrahebaturque in quàm maximè serum diei certamen; quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit: longiore certamine sensim residere Samnitium

animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstûs (8) fluere, primaque eorum prœlia plusquam virorum, postrema minùs quàm feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quàm integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate, & vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. Et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat; & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant. *Duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat.* Bis avertêre Gallicum equitatum: iterum longiùs evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus: (9) essedis carrisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultûs Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat; sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani; & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quò fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde ut nullâ vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine com-

U.c.457. a.C.295.

Decius se devovet.

8 *Fluere*] Labi, solvi, ex defatigatione deficere.

9 *Essedis carrisque*] *Essedum* erat vehiculi vel currûs genus, e quo pugnare solebant veteres Galli & Britanni. *Carris* impedimenta plerumque vehebantur: quanquam & eorum erat ad pugnam usus, ut ex hoc loco patet.

U.c.457. a.C.295. pellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est*, (1) *ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Rom. Quiritium devoveret. Devotus inde eâdem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundùm solennes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cœlestium, inferorum iras*: (2) *contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eumdem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore*: hæc exsecratus in se hostesque, quâ confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. (3) Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori aliàs esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienatâ mente vana incassum jactare tela: torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque propræ-

1 *Ut luendis periculis publicis piacula simus*] Ut simus quasi quædam victimæ, destinatæ ad luendam deûm iram, & ad excipienda capitibus nostris pericula quæ reipublicæ impendent.

2 *Contacturum funebribus diris signa . . . hostium*] Se devotum diris, velut contagione quadam transmissurum illas in signa hostium.

3 *Vix humanæ . . . opis*] Suprà humanam opem potentiamque.

torem esse, vociferari, *Vicisse Romanos*, (4) *defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac deorum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie, jussu Q. Fabii consulis, ad præsidium collegæ missi: ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro rep. audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus (5) attoniti conciderent: hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro primò (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eamdem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent, sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinue-

U.c.457. a.C.295.

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

4 *Defunctos consulis fato*] Liberatos jam, nec quidquam amplius cœlestibus inferisve diis debentes, post consulis mortem.

5 *Attoniti*] Non minùs stupentes, quàm qui fulmine afflati sunt. Idque intelligit Livius factum divino numine, quod se, ex ejus mente, in hac pugna exeruit.

U.c.457. a.C.295. runt Samnites impetum, præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli testudine factâ conferti stabant. Tum Fabius, auditâ morte collegæ, Campanorum alam, quingentos ferè equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem; tertiæ deinde legionis subsequi principes, &, quâ turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi Victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quò multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turbâ suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit: compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit: postero die inventum relatumque est, cum multis militum lacrymis. Intermissâ inde omnium aliarum rerum curâ, Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

Galli circumventi.

Victoria Romanorum cruenta.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; & præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregiè est; Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum agrum

Res in Etruria bene gesta.

fugeret, circumventum a Pelignis eſt : ex millibus quinque ad mille cæſi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama eſt, (6) etiam vero ſtanti : ſed ſuperjecere quidam augendo fidem, qui in hoſtium exercitu (7) peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe ; ſcilicet, cum Umbris Tuſciſque : quos & ipſos pugnæ adfuiſſe : &, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconſule ducem conſulibus, exercitumque ejus legionibus conſulum adjiciunt. In pluribus annalibus, duorum ea conſulum propria victoria eſt : Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulſum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruſciſque ac Samnitibus triumphavit : milites triumphantem ſecuti ſunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quàm mors præclara P. Decii eſt ; (8) excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus.

U.c.457. a.C.295.

6 *Etiam vero ſtanti*] Etiam ſi quis ſtet vero, contentus ſit eo quod verum eſt. *Superjecere quidam augendo fidem* : quidam ſuperjecere fidem, ſive rem ultra fidem, ultra quàm credi poſſit, protulere augendo.

7 *Peditum quadraginta millia... equitum ſex millia, carpentorum mille*] In his numeris videtur aliquis error ſubeſſe, quum, ex cap. 26 ſuprà, colligi poſſit Romanos ipſos non pauciores fuiſſe quadraginta hominum millibus.

8 *Excitataque memoria*] Renovata eſt memoria patris, quam filii laudes æquaverant & eventu publico, præclarâ nempe populi Romani victoriâ ; & eventu privato, glorioſâ ſcilicet morte.

U.c.457. a.C.297. Data ex præda militibus, (9) æris octogeni bini, sagaque & tunicæ; præmia illâ tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

Etrusci & Samnites bellum reparant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat; nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte aliâ in Æserninum, (1) quæque Vulturno adjacent flumini, descendêre. Adversùs eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta, qui redempti singuli (2) æris trecentis decem: præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt: (3) ibi & Samnitium omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc irâ stimulante adversùs rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spè. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Romano exercitu ce-

9 *Æris octogeni bini*] Supple, nummi librales, sive asses. Porro 82. asses excedunt aliquanto pretium unius unciæ argenti.

1 *Quæque Vulturno adjacent Flumini*] Copulam *que* ignorant plerique codices, unde Gronovius conjicit: *quà Vulturno adjacet flumini.*

2 *Æris trecentis decem*] Assibus 310. qui æstimari possunt circiter quatuor unciis argenti parisiensibus.

3 *Ibi & Samnitium omnes* (pro *Samnites omnes*) *considunt*] Hæc est omnium fere scriptorum lectio. Vulgò editur, ibi & Samnitium legiones omnes considunt: sed ingrata nec necessaria repetitio vocis *legiones*.

cidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentiâ gravis, prodigiisque sollicitus: nam, & terram multifariam pluisse, & in exercitu Appii Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est, librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecuniâ mulctavit; ex quo mulctaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen (4) dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli Etruscos, Umbros, Gallos in eadem fortuna videbant, quâ ipsi erant; nec suis, nec externis viribus jam stare poterant: tamen bello non abstinebant: adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat; & vinci, quàm non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U.c.457. a.C.295.

Belli Samnitici diuturnitas, & atrocitas

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno

U.c.458. a.C.294. L.Postumio II. M. Atilio Coss.

4 *Dura illa pectora*] Ita codices optimi cum priscis editis. Recentioribus placuit *duriora pectora*.

U.c.458. a.C.294. Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito (5) ibi obvium habuere hostem, ubi & intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur; & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines, Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare; & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei, densa adeo, ut lucis usum eriperet; non prospectu modò extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebrâ insidiarum freti Samnites, vixdum satis certâ luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improvisò oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum (6) decumanâ portâ impetus factus: itaque captum quæstorium, quæstorquè ibi L. Opimius Pansa occisus: conclamatum inde ad arma.

Samnites castra Romana agrediuntur.

XXXIII. Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ fortè erant, tueri prætorium jubet:

5 *Ibi obvium habuere hostem*] Consul & exercitus Romanus.

6 *Decumanâ portâ*] Eâ quæ aversissima erat ab hoste. *Quæstorium*: quæstoris tabernaculum, & ejus apparatibus copiisque destinata sedes.

manipulos legionum (7) principali viâ inducit. U.c.458.
Vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt; a.C.294.
& clamore magis quàm oculis hoſtem noſcunt; nec, quantus numerus ſit, æſtimari poteſt. Cedunt primò incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt: inde quum conſul vociferaretur, expulſine extra vallum, caſtra deinde ſua oppugnaturi eſſent, rogitans; clamore ſublato connixi primò reſiſtunt: deinde inferunt pedem, urgentque; & impulſos ſemel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque: inde pergere ac perſequi (quia turbida lux metum circà inſidiarum faciebat) non auſi; liberatis caſtris contenti, receperunt ſe intra vallum trecentis ferme hoſtium occiſis. Romanorum ſtationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæſtorium oppreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modò proferre inde caſtra Romanum, ſed ne pabulari quidem per agros ſuos patiebantur: retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuoſior etiam, quàm res erant, perlata Romam, coegit L. Poſtumium conſulem, vix dum validum, proficiſci ex urbe. Priùs tamen quàm exiret, militibus edicto Soram juſſis convenire, ipſe ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad caſtra collegæ perrexit: inde poſtquam Samnites, diffiſi duobus exercitibus reſiſti poſſe, receſſerunt; diverſi conſules ad vaſtandos agros urbeſque oppugnandas diſcedunt.

7 *Principali viâ*] Quæ videtur porrecta fuiſſe a fronte caſtrorum ad decumanam portam.

U.c.458. a.C.294. *Urbes Samnitium captæ.*

XXXIV. Poſtumius Milioniam oppugnare adortus, vi primò atque impetu, deinde, poſtquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi captâ jam urbe, ab hora quarta uſque ad octavam ferè horam, omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum eſt: poſtremò potitur oppido Romanus. Samnitium cæſi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones; unde oppidani cum omnibus rebus ſuis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per averſam portam ſilentio exceſſerunt. Igitur ſimul advenit conſul, primò ita compoſitus inſtructuſque mœnibus ſucceſſit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut ſilentium vaſtum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deſerta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas ſociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque (8) eâdem regione in propinquo patentes conſpiciunt, itineribuſque iis veſtigia nocturnæ hoſtium fugæ: adequitant deinde ſenſim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conſpiciunt. Ad conſulem referunt (9) exceſſum urbe; ſolitudine haud dubiâ id perſpicuum eſſe, & recentibus veſtigiis fugæ, ac (1) ſtrage rerum in trepidatione nocturna paſſim relictarum. His auditis, conſul ad eam

8 *Eâdem regione in propinquo*] Vicinas ſibi invicem in eadem urbis regione.

9 *Exceſſum urbe; ſolitudine hauddubiâ id perſpicuum eſſe*] Ita locus diſtinguitur ac legitur in editis veteribus ac pleriſque mſſ. Vulgò malè ejicitur vocula *id*.

1 *Strage rerum*] Stratis paſſim per vias rebus.

partem urbis, quâ adierant equites, circumducit agmen; constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, & modicum spatium progressos tres manere in eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eò se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset; longè latéque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent. Ea direpta, & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circà urbes conscisse fugam; suos primâ vigiliâ profectos; credere eamdem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur. U.c.458. a.C.294.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit: ibi ira vires æquavit. Prœlium varium & anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis, & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis quàm in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. (2) Tum quoque sollicita nox fuit; jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut primâ luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterùm non plus animorum, ad hostes

Bellum Atilio non facile.

2 *Tum quoque*] Etiamsi minus periculi tum fuerit, quàm si is terror pugnantes cepisset.

U.c.458. erat: ubi primùm illuxit, abire sine certamine
a.C.294. cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat; quam ingressi, præbuere speciem rectâ tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet; & sequi se extra vallum. legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, (3) quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos: totâ nocte inter vulnera, & gemitus morientium, vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, (4) nisi ipsi extra castra exissent; & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. Armatis ac dimicantibus (5) dubiam victoriam esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugnâ hesternâ esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse: majorem multitudinem hostium apparere, quàm pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen; & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant; nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc enimvero consul *indignum facinus esse*, vociferari,

3 *Quod apud quemque facto opus est*] Magis placeret *quod cuique.*

4 *Nisi ipsi*] Ita liber vetus, cui & alii plures mss. accedunt, pro vulgato *nisi illi.*

5 *Dubiam victoriam esse*] Victoriam sperari posse: at si quiescant inermes, certam imminere servitutem aut mortem. *Nudus*: melius *iners*. *Nudus* enim hîc intelligi debet *inermis.*

tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur, inquit, *in castris, ut fame potiùs per ignominiam, quàm ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent; facerentque quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversùs hostes; casurumque inter signa Samnitium potiùs, quàm circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis, legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt adversùs hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum.* U.c.458. a.C.294.

XXXVI. (6) In medio sarcinas conjiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium: & stabant exspectantes dum ab hostibus priùs impetus, priùs clamor inciperet. Neutris animus est ad pugnandum; diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent: suâ sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit; nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, &

6 *In medio sarcinas conjiciunt*] Lege *in medium.*

U.c.458. alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimen-
a.C.294. dos eos qui ceciderant, & ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. Inde paululùm irritata pugna eſt: ſed aliquanto & impigrè magis, & plures procurrerant Samnites; & turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit: hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum conſul equo prævectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi oppoſitâ, edictoque, ut quicunque (7) ad vallum tenderet, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberent, (8) hæc ipſa minitans, obſtitit profusè tendentibus ſuis in caſtra. *Quò pergis*, inquit, *miles? & hîc arma & viros invenies: nec vivo conſule tuo niſi victor caſtra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoſte pugnare malis.* Hæc dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolùm conſulem, ſed fors etiam adjuvit, quòd non inſtiterunt Samnites; ſpatiumque circumagendi ſigna, vertendique aciem a caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre, & oſtendere ſuis, paucos & ordinibus incompoſitis effusè venire hoſtes. Inter hæc conſul, manus ad cœlum attollens; voce clarâ ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet a fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum

7 *Ad vallum tenderet*] Ita ſcripti plerique & editi, pro vulgato *pergeret*.

8 *Hæc ipſa minitans*] Hæc ipſa, quæ ſtationi equitum imperarat, minitans fugientibus.

equitumque vis: (9) numen etiam deorum respexisse nomen Rom. visum: adeo facilè inclinata res, repulsique a castris hostes, mox etiam redacti ad eum locum in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerat in medium, hæsere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum verò eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit (1) septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi: cæsos (2) retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit: recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ viâ Latinâ est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, quum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solùm amittunt, sed ipsi (3) longo atque impedito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causâ Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, U.c.458. a.C.294.

9 *Numen etiam deorum...*] Dii quoque visi respexisse Romanos.

1 *Septem millium ac ducentorum*] Vulgò editur *trecentorum*, sed invitis scriptis & editis prioribus.

2 *Retulere*] Ii quibus datum negotium erat ut cæsorum corpora numerarent.

3 *Longo atque impedito agmine*] Sic codices & veteres editi, pro vulgato *ac impedito*. Vitant enim optimi scriptores concursum particulæ *ac* cum sequente vocali.

U.c.458. a.C.294. & ob amissa tot millia militum, & (4) quòd captivos sine pactione sub jugum misisset.

Etruria a Postumio vastata.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primùm pervastaverat Volsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipsorum depugnat: (5) duo millia trecenti Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus: ibi non agri tantùm vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta ampliùs duo millia hominum, minùs duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quàm bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Aretium, pacem petiere; & vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt: mulcta præsens (6) quingentûm millium æris in singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu moris magis causâ, quàm spe impetrandi petisset, videretque alios, quòd tardiùs ab urbe exisset, alios, quòd injussu senatûs ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ, sibi quoque negare triumphum, *Non ita*, inquit, *P. C. vestra*

4 *Quòd captivos sine pactione sub jugum misisset*]. Nempe sub jugum missi liberabantur & abire sinebantur. Id ergo indignantur Patres, tot captivos ita remissos esse, ut nihil inde commodi resp. Rom. recepisset.

5 *Duo millia trecenti*] Ita cum Flor. codice ac pluribus aliis veteres editi, pro vulgato *ducenti* vel *octingenti*.

6 *Quingentûm millium æris*] Libræ æris 500000. pares censendæ sunt marcis argenti parisiensibus 781. cum duabus unciis.

majestatis meminero, ut me consulem esse oblivis-car: eodem jure imperii quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruriâ subactis, victoriâ & pace partâ, triumphabo. Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros ne novo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se adversùs collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est; vocatusque eò consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatûs, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse ac futura.* Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversùs intercessionem septem tribunorum, & consensum senatûs, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum; ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius ambos consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos; inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus antè voverat: sed (7) fanum tantùm, id est, locus templo effatus sacratus fuerat. Ceterùm

U.C.458. a.C.294.

Postumius triumphat senatu adversante.

7 *Fanum... id est, locus templo effatus*] *Fanum* & *ædes*, sic differebant, ut *fanum* esset area nuda & solum alicui deo consecratum; *ædes*, ipsum ædificium. *Locus... sacratus fuerat*: voculam *jam* quam ignorant codices, delevimus.

U.c.458. a.C.294. hoc demum anno, ut ædem etiam fieri senatus juberet (8) bis ejusdem voti damnata resp. in religionem venit.

U.c.459. a.C.293. L. Papirio, Sp. Carvilio Coss.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis, L. Papirius Cursor, quà paternâ gloriâ, quà suâ; & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: & fortè eodem conatu apparatuque, omni opulentiâ insignium armorum bellum adornaverant: & deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito novâ lege, *ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.* Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus: ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis ferè castris locus est conseptus cratibus (9) pluteisque, & linteis contectus; patens ducentos maximè pedes in omnes pariter partes. Ibi (1) ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: quâ quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque: singuli introducebantur. Erat quum

Sacramento adiguntur milites Samnitium horrendo quodam ritu.

8 *Bis ejusdem voti damnata respublica...*] Ita cum priscis editis codices, pro vulgato *damnatâ republicâ*. *Voti damnata*, i. e. voti solutionem debens.

9 *Pluteisque*] Plutei sunt vel crates corio crudo intentæ, vel tabulæ quibus quid præsepitur.

1 *Ex libro vetere linteo lecto*] Posset ultima vox abesse sine sensûs dispendio.

alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circà omni contecto aræ in medio, victimæque circà cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quàm ut sacri particeps; adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis, familiæque, & stirpis composito, nisi isset in prœlium, quò imperatores duxissent, & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primò quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium eâ detestatione obstrictis, (2) decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent: ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulò plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloriâ belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar: hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

U.c.459. a.C.293.

Samnium vastant Coss.

XXXIX. Consules profecti ab urbe. Prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris anni consul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus

2 *Decem nominatis ab imperatore, eis dictum*] Petizonius conjicit, *decem nominati ab imperatore, queis dictum*; aut unâ voce ejectâ, *decem nominatis ab imperatore edictum. Ut vir virum legerent*: vide suprà IX. 39.

U.c.459. concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de
a.C.293. Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti; capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quàm collega cepit hominum, plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maximè depopulato Atinate agro; Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. (3) Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo; comminandoque magis, quàm inferendo pugnam, dies absumebatur: quod quum inciperetur, remittereturque omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant; & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus; intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quàm ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit, *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus esse & illum, quantâ maximâ vi posset, Cominium oppugnare: ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium appa-

3 *Ibi*] Eo loco qui posterior memoratus est, nempe ad Aquiloniam.

ratu, vanâ magis specie quàm efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum; & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quàm ipsis arma fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversùs maximos conatus Samnitium opponerentur duces, spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quàm qui nefando sacro mistâ hominum pecudumque cæde respersus,* (4) *ancipiti deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc jurisjurandi adversùs fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum; uno tempore deos, cives, hostes metuat.*

U.c.459. a.C.293. *Papirius milites hortatur.*

XL. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam suâ sponte milites disseruisset; simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertiâ vigiliâ noctis, jam relatis litteris a collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æquè intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio inter-

4 *Ancipiti deûm iræ*] Utrimque minitanti, sive pugnaret contra fœdera, sive fugeret adversùs susceptum jusjurandum.

U.c.459. a.C.293. erant, pervenit: nam quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, (5) tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnæ proponit. Exeunti jam fortè in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas: quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Cædicium & Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum (6) cohortibus alaribus, in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipsam dimicationem quanto maximè posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciaverunt. Juvenis ante doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret

Auspicium mentitur pullarius

5 *Tripudium solistimum*] Auspicium e pullis summâ religione a Romanis captabatur; idque *tripudium solistimum* appellabatur. Quia *enim*, quum pascuntur *pulli*, necesse est aliquid ex ore cadere, & terram pavire, i. e. *ferire*, terripavium primò mox terripudium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. *Solistimum* autem dicebatur a *solo*, quod feriebat offa ex ore pulli decidens.

6 *Cohortibus alaribus*] Sive *alariis*: utroque enim modo hoc nomen flectitur. Intellige cohortes sociales. *Alam* enim propriè & signatè de sociis in exercitu dicebatur. Ceterùm hîc deesse videtur nota numeri.

ad

ad consulem, detulit: cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiâque esto. Ceterùm qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, (7) in semetipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque, (8) ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit: quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prœlio sunt*, inquit: *habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clarâ occinuit; quo lætus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos, signa canere, & clamorem tolli jussit.

U.c.459 a.C.293. *Isque ictus pilo cadit.*

XLI. Prœlium commissum atrox: ceterùm longè disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis, in prœlium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quàm inferre pugnam, cogit; nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua homi-

7 *In semetipsum religionem recipit*] Semetipsum obligat crimine violatæ religionis, & suum caput pœnæ subjicit.

8 *Ut hostium quoque*] Ut spectaculum illius, licèt hostilis, aciei, Romanorum oculos magnificentiâ suâ capere & quodammodo delectare posset.

U.c.459. a.C.293. num pecudumque strages, & respersæ (9) fando nefandoque sanguine aræ, & dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum: his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis quàm hostem timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu: repugnatur segniter, ut ab iis quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quàm pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant; post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modò, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium; victorem collegam adesse: anniterentur vincere priusquam gloria alterius exercitûs fieret.* Hæc insidens equo: inde tribunis centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quantâ maximâ vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex antè præparato, fiunt: panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit:

9 *Fando nefandoque sanguine*] Et sanguine pecudum, quem fas erat fundi; & hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat.

instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum jam deorum hominumque victâ vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. (1) Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est: nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. Equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi (2) victis est, sed melius muri, quàm vallum, armatos arcent: inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse; se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine factâ in urbem perrumpunt; deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere, (3) penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. U.c.459. a.C.293. *Victi Samnites.*

XLII. Hæc primò ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox, periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longiùs ab dextra, castra capta videt; ab læva clamorem in urbe, mixtum

1 *Peditum agmen, quod superfuit pugnæ*] *Peditum agmen*, non totum, sed *quod* ejus *superfuit pugnæ.*

2 *Victis est*] Ita scripti & editi veteres, pro vulgato *esset.*

3 *Penetrare in interiora urbis*] Ita codicum plerique, & sic solet Livius. Vulgati præpositionem omittunt.

U.c.459. a.C.293. pugnantium ac paventium fremitum esse : & tum fortè certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. (4) Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere : nocte oppidum ab hostibus desertum est. (5) Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta ; capta tria millia octingenti & septuaginta ; signa militaria nonaginta septem. Ceterùm illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiduciâ bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prœlio potuit, & in ipso discrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, (6) pocillum mulsi, priusquam temetum biberet ; sese facturum, id votum diis cordi fuit ; & auspicia in bonum verterunt.

Pocillum mulsi votum Jovi.

XLIII. Eâdem fortunâ ab altero consule ad Cominium gesta res. Primâ luce ad mœnia omnibus copiis admotis, coronâ cinxit urbem ; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu,

4 *Ingressi proxima ex parte*] Ingressi per eam urbis partem quæ proxima fuit venientibus a castris.

5 *Cæsa Samnitium millia triginta, &c.*] Fidem superare videtur numerus iste cæsorum. Duodecim millia hostium in hoc prœlio cæsa esse innuit Orosius.

6 *Pocillum mulsi... facturum*] Magis placeret legere, *pocillo mulsi facturum*, supple, *sacra. Mulsum* est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres.

& ab impetu moratus est, & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum, coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & (7) decem cohortibus alariis, equitatuque, ire adversùs subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si fortè ita res posceret, conferret: modò ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit: simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes, ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res, & qui ægrè successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facilè in hostem imparem ex æquo pugnabant, relictis turribus murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, (8) ad undecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt: cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi: septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prœlio occurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent,

U.c.459. a.C.293.

Cominium a Carvilio captum.

7 *Decem cohortibus alariis*] Vulgò, *viginti cohortibus alaribus.* Correxit ex mss. Gronovius, qui rectè credidit sufficere hunc numerum.

8 *Ad undecim millia*] Ita scripti & editi veteres, pro vulgato *quindecim.*

U.c.459. clamor eos utrimque par accidens sustinuit: a.C.293. deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma latè fusa certioris cladis indicio progredi longiùs prohibuit. Eo ipso loco (9) prope temere sub armis strati passim, inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere: primâ luce incerti quam in partem intenderent iter, repentè in fugam consternantur, conspecti ab equitibus; qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat; jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Ceterùm nec pedes fugientes persequi potuit; & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi, ac signa militaria duodeviginti reliquere: alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Lætitiam utriusque exercitûs Rom. auxit & ab altera parte feliciter gesta res: uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem injecit, eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere. Et consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque; & Papirius, apud quem multiplex, in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit; Nautium, propter expeditionem, quâ magni

9 *Prope temere*] Non videtur locus esse hîc voci *prope*, quam ignorat codex Flor.

agminis modo terruerat hostes; juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte, quâ fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; (1) centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant; equites omnes ob insignem multis locis operam, (2) corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum; quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitûs aut utriusque, aut certè alterius. Optimum visum, *quò magis fractæ res Samnitium essent, eò pertinaciùs & infestiùs agere cetera, & persequi; ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare prædâ, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque litteris missis ad senatum populumque Rom. de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt. U.c.459. a.C.293.

XLV. Litteræ consulum, ingenti lætitiâ, & in curia & in concione auditæ; & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est: nec populo Rom. magna solùm, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem fortè tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam

1 *Centuriones milite sque*] Quatuor centuriones, manipulumque illum hastatorum, de quibus modò mentio facta est.

2 *Corniculis*] Suspicantur interpretes ornamenta fuisse militaria, argentea vel aurea, ab figura cornuum non abludentia, quæ in galeis gestanda militibus iis qui strenuè aliquid egissent, ab imperatore darentur.

U.C.459. a.C.293. *Etruscorum rebellio.*

modo tolerabilis futura Etruria fuisset, (3) si quid in Samnio adversi venisset, quae, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Rom. pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio prætore in senatum introductæ querebantur, uri & vastari agros a finitimis Etruscis, quòd descíscere a populo Rom. nollent; obtestabanturque Patres Conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *Curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eamdem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segniùs tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent; quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est; jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat; Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prœlio, & cum majore sua quàm hostium jactura, dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum, ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit, secundùm vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non

3 *Si quid... adversi venisset*] Legi potest, *evenisset*,

patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hostium (4) restitit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversùs eruptiones hostium pugnatum: (5) neque obsidio, neque bellum ex æquo erat; non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac viris mœnia tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coegit hostes; obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit; itaque ab ira plus cædis editum captâ urbe: septem millia quadringenti cæsi; capta minùs tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est. U.c.459. a.C.293.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus: triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis (6) transiere ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, (7) vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium; & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari *Papirii triumphus.*

4 *Restitit*] Ita scripti & editi veteres, pro vulgato *resistit.*

5 *Neque obsidio, neque bellum*] Laudat ex Flor. Gronovius, *neque obsidio, sed bellum ex æquo erat.* Non jam videbantur obsideri, sed in campo pares cum paribus congredi; quem sensum postulant ea quæ sequuntur.

6 *Transiere ac transvecti sunt*] *Transiere* pedites, *transvecti sunt* equites.

7 *Vallaresque*] Vallaris, sive Castrensis erat corona, quâ donabat eum imperator, qui primus hostium castra pugnans introierat. Ea corona insigne valli habebat. Fieri solebat ex auro. De aliis coronis vide suprà, VI. 20.

U.c.459. a.C.293. suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta (8) vicies centena & ad triginta tria millia: id æs redactum ex captivis dicebatur: argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo (9) millia trecenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est; auctaque ea invidia est ad plebem, quòd tributum etiam in stipendium militum collatum est; quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, (1) (quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis; quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantùm forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul in Etruria Troilium

8 *Vicies centena & ad triginta tria millia*] Asses 2033000; libræ argenti Romanæ 2033; marcæ nostrates 3176, cum novem semunciis. Ita proximè ad codices & veteres editos Gronovius, pro vulgato *vicies centies millies & quingenta triginta tria millia*, (marcæ argenti Parisienses 312500000) quæ summa est immanis, & tunc nullo ex triumpho speranda.

9 *Millia trecenta triginta*] Marcæ nostrates 2078, cum una uncia.

1 *Quam in ipsa dimicatione*] In iis quæ includuntur parenthesi Livius opinionem refellit eorum qui crederent ædem Quirini votam ab hoc consule in ipsa ad Aquiloniam dimicatione. Itaque mens scribentis hæc fuit: *Ædem Quirini ab dictatore patre votam*, non ab hoc consule, utpote *quam . . . dedicavit.*

primùm oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecuniâ grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit; ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit: inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti; minùs duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit; pactus (2) centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minùs clarum de Samnitibus, quàm collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium (3) trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope (4) ædem ejus deæ ab rege Servio Tullio dedicatam: & militibus ex præda (5) centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (6) (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit.

U.c.459. a.C.293.

Carvilii triumphus.

XLVII. Favor consulis tutatus ad populum est (7) L. Postumium legatum ejus; qui, dictâ die a M. Cantio tribuno plebis, (8) fugerat in lega-

2 *Centum millia*] Marcas argenti nostrates 156. cum duabus unciis.

3 *Trecenta nonaginta millia*] Marcas argenti 609. cum tribus unciis. Plerique codices habent *octoginta*.

4 *Ædem ejus deæ*] Sic veteres mss. & editio Romana, pro vulgato *eidem deæ*.

5 *Centenos binos asses*] Unciam argenti Paris. $1\frac{1}{4}$ cum granis ferè 15. *Alterum tantùm*: duplum.

6 *Malignitate collegæ*] Quia malignus, sive nimiùm parcus collega nihil militibus suis dederat.

7 *L. Postumium*] Eum nempe, qui consul priore anno fuerat. (Supra c. 37.) *A M. Cantio*: ita nomen efferunt scripti & editi veteres, pro vulgato *Scantio*.

8 *Fugerat in legationem... populi judicium*] Legatum se a consule eligendum curaverat, ut fugeret populi judicium.

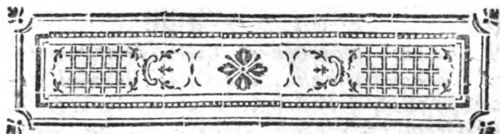
U.c.459. a.C.293. tionem (ut fama ferebat) populi judicium; jactarique magis, quàm peragi accusatio ejus (9) poterat. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant; iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. *Lustrum conditum.* Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus: (1) lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno, coronati primùm ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt; palmæque tum primùm, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via (2) a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam; ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, *Pestilentia.* pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; portentoque jam similis clades erat. Et (3) libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur: inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum est, præterquam quòd unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

9 *Poterat*] Omnino placet *potuerat*.

1 *Lustrum undevicesimum*] Nempe a primis censoribus.

2 *A Martis*] A Martis æde. *Perstrata*: nota particulam *per*, quæ indicat hanc viam velut aliquod complementum fuisse ejus semitæ, quæ a porta Capena ad Martis strata fuit. Supra c. 23.

3 *Libri aditi, quinam finis*] Libri Sibyllini aditi, *ut ex iis disceretur*, quinam finis...

EPITOMÆ LIVIANORUM LIBRORUM XI-XX.

EPITOME LIBRI UNDECIMI.

Quum Fabius Gurges consul malè adversùm Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus (1) *hanc filii ignominiam, eo maximè senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit :* (2) *ejus consiliis & operâ filius consul adjutus, cæsis Samnitibus triumphavit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumphio securi percussit. Quum civitas pestilentiâ laboraret,* (3) *missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere ; eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco* (4) *ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, operâ militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus*

1 *Hanc filii ignominiam*] Sic habent scripti & editi veteres, pro vulgato *sibi*.

2 *Ejus consiliis*] Vulgati præmittunt copulam *atque*, quam non agnoscunt scripti & editi priores.

3 *Missi legati*] Ita duo codices, ut sensus postulat, pro vulgato *missis legatis*.

4 *Ædes Æsculapio consecrata est*] Ita plerique codices, pro Sigoniano, *sedes Æsculapii constituta est*.

fœdus quartò renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primùm creati sunt. (5) *Censu acto, lustrum conditum est: censa sunt civium capita* CCLXXII. *millia. Plebs propter æs alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum; unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet; item adversùs Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.*

5 *Censu acto, lustrum conditum est*] Ita mss. nullo codice nititur vulgatum, *census actus est, lustrum conditum.*

EPITOME LIBRI XII.

QUUM legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, (1) *L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro qui præerat classi occiso, legati ad eos a senatu ut de iis injuriis quererentur missi, pulsati sunt: ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversùs eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos, aliquot prœliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.*

1 *L. Cæcilius prætor*] Qui anno præcedente consul fuerat. Tunc enim erat fere in usu, ut alter consulum in annum sequentem prætor crearetur.

EPITOME LIBRI XIII.

Valerius Lævinus consul parum prosperè adversùs Pyrrhum pugnavit, elephantorum maximè (1) *invisitatâ facie territis militibus. Post id prœlium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit; populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret a rege tentatus est: captivi sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus petiit, ut componendæ pacis causâ rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter* (2) *valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententiâ suâ tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita* CCLXXVIII. *millia*, CCXXII. *Iterum adversùs Pyrrhum dubio eventu pugnatum est.* (3) *Cum Carthaginiensibus quartò fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli, is qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites, prospere gestas continet.*

1 *Invisitatâ facie*] Ita plures scribendum esse censent, pro vulgato *inusitatâ facie*.

2 *Valetudinem*] Ita hîc & alibi codices, pro vulgato *invaletudinem*.

3 *Cum Carthaginiensibus* Vide suprà, IX. 43.

EPITOME LIBRI XIV.

PYRRHUS in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per haruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italiâ expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quòd is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium CCLXXI. *millia,* CCXXIV. *Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt,* (1) *Posidonia & Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit, quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

1 *Posidonia & Cosa*] Ita scribunt optimi codices, non verò *Possidonia & Cossa.*

EPITOME LIBRI XV.

VICTIS Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione factâ, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis (1) *pax data est: coloniæ deductæ,*

1 *Pax data est*] Vulgati omittunt ultimam vocem.

Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primùm populus Rom. argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi, in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

O*RIGO Carthaginiensium, & (1) primordia urbis eorum referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesque, contentio fuisset: (2) transgressis tum primùm mare equitibus Romanis, adversùs Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. (3) Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita* CCLXXXII. *millia,* CCXXXIV. *D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulsinios prospere gestas continet.*

1 *Primordia urbis eorum*] Omittitur in vulgatis vox ultima.

2 *Transgressis tum primùm*] Ita plerique codices pro vulgato *transgressisque*.

3 *Lustrum conditum est. Censa sunt, &c.*] In his plerique codices consentiunt: in aliis scriptis & editis variant numeri.

EPITOME LIBRI XVII.

C*N. Cornelius consul a classe Punica circumventus, & per fraudem veluti in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversùs classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Ro-*

manorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum: ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul quum in locum iniquum a Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & operâ evasit, qui, cum trecentis militibus eruptione factâ, hostes in se converterat. Annibal dux Pœnorum, victâ classe cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. (1) *Atilius Regulus consul, victis navali prœlio Pœnis, in Africam trajecit.*

1 *Atilius Regulus consul, &c.*] Hæc verba ad Epitomen sequentem vulgati transferunt, invitis plerisque scriptis & editis prioribus. Et quidem agitur hoc loco de C. Atilio Regulo qui consul anno 496; ibi verò de M. Atilio, qui anno sequenti suffectus consul in locum M. Cæcidii demortui.

EPITOME LIBRI XVIII.

(1) *Atilius Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit; &, quum aliquot prœliis bene adversùm Carthaginienses pugnasset: successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, idipsum per litteras ad senatum missas questus est, in quibus inter causas petendi successoris erat, quòd agellus*

1 *Atilius Regulus in Africa, &c.*] Ita plerique scripti & editi veteres, omissis iis, quæ vulgati inseruerant. Infra iidem codices pro *maxima*, scribunt magnâ clade. In his Epitomis sæpius superlativum pro gradu positivo datur.

ejus a mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortunâ ut magnum utriusque casûs exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio & captus est. Res deinde a ducibus Rom. omnibus terrâ marique prospere gestas deformavere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, Man. Valerius Maximus censores quum senatum legerent, XIII. senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCXCVII. millia, DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, & jurejurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit; &, quum fide custoditâ reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

CÆCILIUS *Metellus, rebus adversùs Pœnos prospere gestis, speciosum egit triumphum, XIII. ducibus hostium, & CXX. elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul contra auspicia profectus, (1) jussis mergi pullis qui cibari nolebant, infeliciter adversùs Carthaginienses classe pugnavit, & revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem; qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis*

1 *Jussis mergi pullis*] Vulgò *immergi*, quod nullus codex agnoscit. Plerique scribunt *jussit mergi pullos*.

captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregenæ, in agro Sallentino Brundusium. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita CCLI. *millia* CCXXII. *Claudia soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis malè pugnaverat, a ludis revertens, quum turbâ premeretur, dixit:* Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *ob eam causam mulcta ei dicta est. Duo prætores tum primùm creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversùs Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victâ ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.*

EPITOME LIBRI XX.

(1) *Spoletium colonia deducta est. Adversùs Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est; subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irrupe-*

1 *Spoletium*] Ita nomen præferunt plerique Livii codices, pro vulgato *Spoletum*.

rant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis CCC. *millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Rom. tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce* (2) *Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita* CCLXX. *millia* CCXIII. *Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, & Circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.*

2 *Viridomaro*] Ita quidem veteres editi plerique: sed e vestigiis codicum videtur legendum *Virdomaro* vel *Virdumaro.*

INDEX RERUM

MEMORABILIUM.

Numeri Romani libros, Arabici cap. indicant.

A.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

D. Junius

L.

M.

N.

O.

Q.

R.

S.

V.

X.

SENTENTIÆ

Ad mores, ad civilem militaremque prudentiam pertinentes, e Livio excerptæ.

A.

Amicitia.

Est satis justa causa amicitiæ, velle eum nobis amicum esse, qui nos appetat. VII. 30.

Ita amicitiam novam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. VII. 31.

Animus.

Cum corporibus vigent ac deflorescunt animi. VI. 23.

Animi incitamentum.

Efficacissimum est ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quàm in semetipso, cuiquam relictam spem. IX. 23.

Antiqua.

Res vetustate nimiâ obscuræ fiunt, veluti quæ ex magno intervallo loci cernuntur. VI. 1.

Arma.

Insignia auro & argento arma, præda veriùs quàm arma sunt, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. IX. 40.

Non cristæ vulnera faciunt; & per picta atque aurata scuta transit hostile pilum; & candore tunicarum fulgens acies, ubi res ferro geritur, cruentatur; spoliaque ea honestiora victori hosti, quàm ipsis qui gerunt arma sunt. X. 39.

Auxilium.

Iis maximè auxilium æquum est patere, qui implorantibus aliis dum auxilium supra vires suas præstant, ipsi in calamitatem inciderunt. VII. 30.

D.

Desperatio.

Dii.

E.

Error.

Exercitus.

Exsules.

F.

Fatum.

Fides.

Fides publica.

Fortes viri.

L.

Legationis jus.

Legationis jus externo, non civi, comparatum est. VI. 17.

Lex.

Ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. IX. 34.

Nihil attinet leges ferri, quibus per eosdem qui tulerint fraus fiat. X. 13.

Litteræ.

Litteræ, una custodia fidelis rerum gestarum. VI. 1.

Locus.

Loci ferè simile est cultorum genus. IX. 13.

M.

Media consilii via.

Media consilii via ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. IX. 3.

Metus.

Metu tenendi, quos fides non tenuerit. VII. 25.

Miles.

Horridus miles esse debet, non cælatus auro argentoque, sed ferro & animis fretus. IX. 40.

Virtus est militis decus. *ibid.*

Mulieres.

Parvis mobilis est rebus animus muliebris. VI. 34.

Multitudo.

Multitudo defensores suos in præcipitem semper locum favore tollit; deinde in ipso discrimine periculi destituit. VI. 17.

In uno sæpe satis omnibus auxilii est, nihil opis in multis uni. *ibid.*

Multitudo ex incertissimo sumit animos. VI. 23.

N.

Necessitas.

Nox.

P.

Parva.

Patria.

Patrius amor.

Pax.

Popularitas.

Populus.

Prædator.

Preces.

Prospera.

Proximi.

Pudicitia.

R.

Rex.

S.

Seditio.

Senex.

Severitas.

Servitus.

T.

Timor.

V.

Verba.

FINIS.

Le Privilège ſe trouve aux Métamorphoſes d'Ovide, latines & françoiſes.

Digitized by Google

